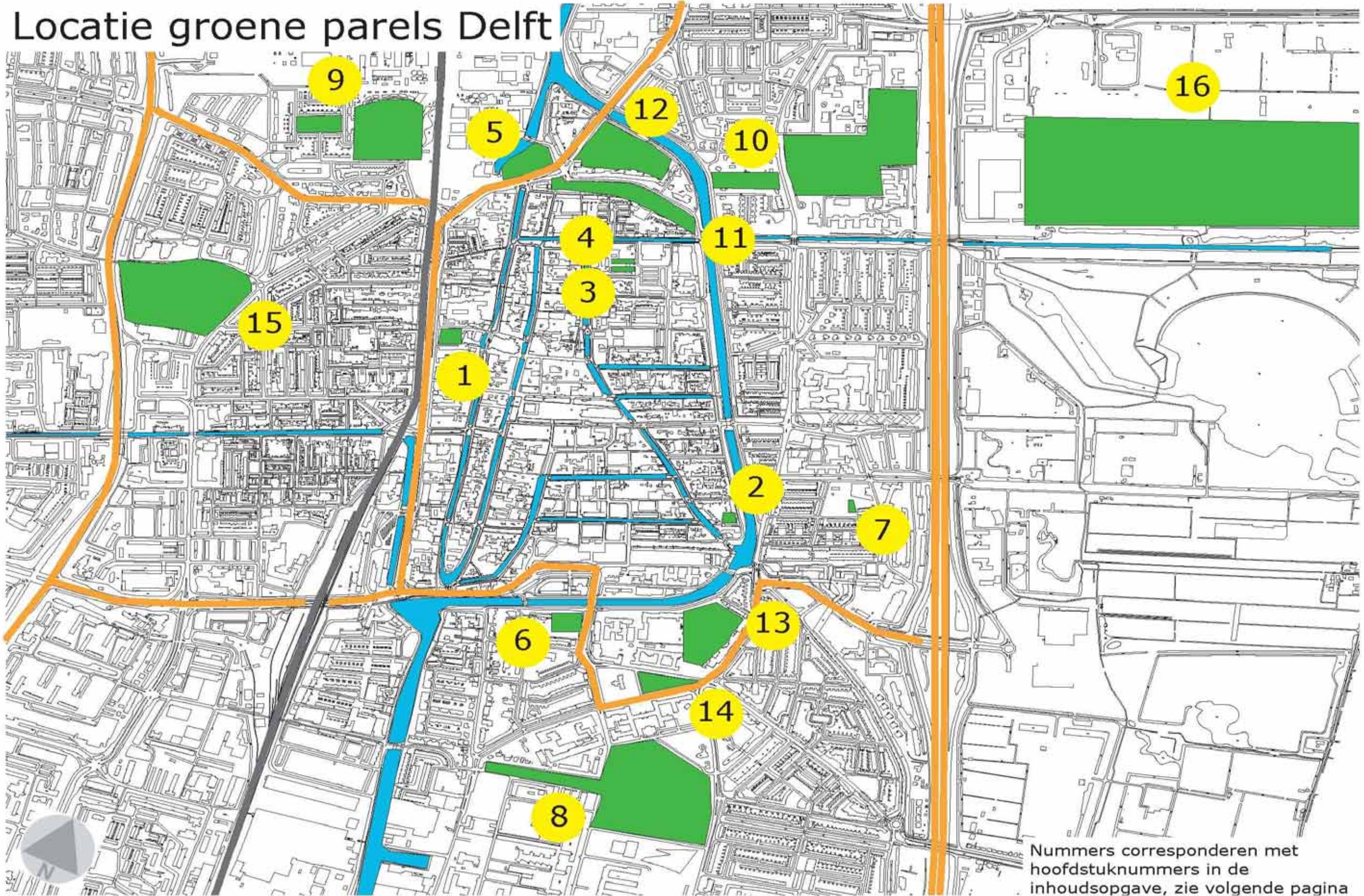

Inventarisatie en waardestelling cultuurhistorisch groen tot 1940

16 groene parels in Delft als spiegels van de tijd

Locatie groene parels Delft

Inhoud

–	Inleiding	5
1.	Prinsenhofstuin en Sint Agathaplein	11
2.	Klaeuwshofje	15
3.	Hofje van Gratie	17
4.	Hofje van Pauw	19
5.	Kalverbos	21
6.	Rooms-katholieke begraafplaats	25
7.	Joodse begraafplaats	29
8.	Algemene begraafplaats Jaffa en Zuidplantsoen	33
9.	Agnetapark	39
10.	Fruittuinen en St. Jorispark	45
11.	Nieuwe Plantage	51
12.	Wallertuin en Tutein Noltheniustuin	55
13.	Botanische Tuin TU Delft	61
14.	De Vries van Heijstplantsoen	67
15.	Wilhelminapark	71
16.	Hertenkamp	77
–	Geraadpleegde bronnen	80
–	Colofon	81

Op deze stadsplattegrond uit 1700 is de oude stadsstructuur met zijn bolwerken (waaronder het Kalverbos) en de vele moes- en fruittuinen binnen de stadssingels goed te zien, met name in het oostelijk deel van de binnenstad. Hier liggen ook de hofjes. Bron: GAD, objectnr. 1344, titel "Delfi batavorum vernacule Delft", vervaardiger Frederik de Wit

jaar	16 parels	Historische context en kenmerken
1390	St Agathaklooster en Prinsenhof	Middeleeuwse kloostertuin en Hollandse tuin De opzet van zowel het Prinsenhof als de hofjes zijn terug te leiden op de middeleeuwse structuur van de stad. Kenmerkend zijn de naar binnen gerichtheid. De tuinen zijn ommuurd en in symmetrische patronen met plantvakken ingericht. In het oostelijk deel van de stad waar ook de hofjes zijn gevestigd, was er binnen de toenmalige vesting voldoende ruimte voor deze moes- en fruittuinen die de bevolking voorzagen in de eerste levensbehoeften.
1605	Klaeuwshofje	
1660	Hofje van Gratie	
1706	Hofje van Pauw	
1825	Kalverbos, van bolwerk tot begraafplaats en plantsoen	Romantiek in de landschapsstijl Met het groeien van de bevolking, de verschillende geloofsgemeenten en de risico's voor de volksgezondheid werd het verboden de doden nog langer in en om de kerken in de stad te begraven. Steden werden verplicht tot de aanleg van begraafplaatsen buiten de bebouwde kom. In steden met een eigen bolwerk, zoals Leiden en Delft, werden hier de eerste begraafplaatsen aangelegd. Die bolwerken lagen hoger dan de overige natte omgeving wat betekende dat dit een goede plek was voor de lijkvertering. Iets later in de 19 ^e eeuw ontstaan er steeds meer begraafplaatsen in de met zand op te hogen lage poldergrond. Hier werd zowel de landschappelijke als de architectonische tuinstijl of een combinatie van beiden toegepast.
1829	Katholieke begraafplaats	
1845	Joodse begraafplaats	
1867	Algemene begraafplaats Jaffa	
1882	Agneta park en Nieuwe Park	Gemengde landschappelijke en architectonische stijlen De industrialisatie, aanleg en verbetering van infrastructuur (Rijn-Schiekanaal, spoorlijn) gaan hand in hand met de groeiende aandacht voor de slechte woon- en leefomstandigheden voor arbeiders. Er ontstaan diverse initiatieven voor de aanleg van flaneer groen in een romantische landschapsstijl. Ter verfraaiing van de stad investeert de gemeente Delft jaarlijks in de aankoop en aanplant van bomen en (bloeiende) heesters en planten.
1893	Sint Joris en Fruittuinen	
1894	Nieuwe Plantage	
1910	Nolthenius en Wallertuin	
1914	Botanische tuin TU Delft	Het begin van een nieuwe tijd van expansie komt tot uitdrukking in de ontginning van de Wippolder voor de aanleg van nieuwe woonwijken en de uitbreiding van de Polytechnische Hogeschool, later TU-Delft.
1915	De Vries van Heijstplantsoen	
1930	Wilhelminapark	Een groenstructuur en visie op de groeiende vraag naar actieve en groene recreatiemogelijkheden maken onderdeel uit van het eerste uitbreidingsplan van de gemeente Delft. In de crisisjaren voor de oorlog worden rond veel steden openbare parken en recreatiegebieden aangelegd in door het Rijk gesubsidieerde werkverschaffingsprojecten.
1935	Hertenkamp	

_ Inleiding

Voor u ligt het eerste overzicht van zestien historisch waardevolle groene parels in Delft. Het zijn zestien groengebieden die vóór de oorlog zijn aangelegd. In dit rapport worden per locatie de geschiedenis en groene structuren en elementen beschreven en gewaardeerd die onderdeel uitmaken van de oorspronkelijke aanleg. Ook de veranderingen in de tijd zijn beschreven. Doel van deze beschrijving is de verschillende waarden die deze parels bezitten inzichtelijk te maken. Het gaat daarbij onder andere om de cultuurhistorische betekenis voor de stad, de ruimtelijke waarden, de zeldzaamheid en de typologie van het ontwerp. Op basis hiervan kan een selectie worden gemaakt van gebieden die als groenmonument of cultuurhistorisch waardevolle groen- of waterstructuur kunnen worden aangewezen. Zo kunnen deze groene parels bij nieuwe ruimtelijke en stedelijke ontwikkelingen beter beschermd, in stand gehouden en zelfs versterkt worden. De beschrijving van de geschiedenis en ontwikkeling van het groen door de tijd geeft tevens nieuwe gezichtspunten die als inspiratie kunnen dienen bij de versterking van de stedelijke en monumentale groenstructuren van de stad.

Werkwijze en verantwoording

In opdracht van de gemeente Delft hebben Huub van 't Hart en Hanneke Kloosterman in de periode september – december 2008 de geschiedenis van de aangewezen zestien locaties in kaart gebracht. Per locatie is aangegeven wat de unieke kwaliteiten zijn, welke elementen beeldbepalend zijn en het cultuurhistorische belang voor de stad aantonen. De voor een ontwerp en inrichting kenmerkende en karakteristieke beeld- en structuurbepalende elementen als monumentale bomen, lanen, zichtassen, waterpartijen en dergelijke zijn geïdentificeerd en voor zover mogelijk op kaartbeelden van de locaties aangegeven. Per locatie is er nagegaan welke relevante informatie in het Gemeente Archief en andere bronnen beschikbaar was. Er is onder meer contact opgenomen met de plantsoenopzichter en met de beheerder van het museum voor de geschiedenis van de psychiatrie en het archief van het St. Joris, met de huidige eigenaar van het huis waar Tutein Nolthenius (Wallertuin) woonde en met de beheerder van de Botanische Tuin. De locaties zijn verschillende keren bezocht en gefotografeerd. Foto's uit het archief zijn opnieuw gemaakt.

Daarnaast is gebruik gemaakt van de vakkennis en literatuur van het begeleidingsteam bestaande uit Margriet Panman en Ilse Rijnveld van het vakteam Monumentenzorg en Bouwkwiteit, Rob van Beek en Diny Tubbing voor wat betreft hun specialisatie en ervaring met het groen en ecologie in de stad. Daarnaast is cultuurhistorica Botine Koopmans, die voor de gemeente Den Haag een studie maakte van het historisch groen, betrokken als onafhankelijk adviseur. Bouwhistoricus Wim Weve van het vakteam Monumentenzorg en Bouwkwiteit is zo vriendelijk geweest zijn historische kennis van de locaties met ons te delen.

De inventarisatie en beschrijving van de locaties mondt uit in een waardestelling. Hierin is samengevat welke cultuurhistorische elementen en waarden bepalend zijn voor de betekenis van een specifieke locatie voor de stad. Hierbij kunnen de volgende criteria een rol spelen:

1. belang voor de gemeente Delft
2. ruimtelijke kwaliteit
3. typologie
4. bijzondere groenaanleg en ontwerper
5. zeldzaamheid
6. gaafheid

Het criterium 'belang voor de gemeente Delft' wordt bepaald door de context waarin een specifieke locatie zich bevindt. Deze kan verschillend van aard zijn en is per locatie op grond van verschillende bronnen nader ingevuld. Afhankelijk van cultuurhistorische, groene, stedenbouwkundige, architectonische waarden en betekenissen of meer recente maatschappelijke ontwikkelingen, of een

combinatie hiervan is aangegeven welke betekenis en waarde aan een locatie kan worden gehecht, die relevant zijn voor de ontwikkelingsgeschiedenis en identiteit van de stad.

Zestien groene parels als cultuurhistorische spiegel van de tijd

Dit rapport beperkt zich tot hofjes, tuinen, parken en begraafplaatsen van voor 1940. Privé tuinen zijn, met uitzondering van de Wallertuin en Tutein Noltheniustuin, buiten beschouwing gelaten. Deze cultuurhistorische groene parels liggen in en rond de binnenstad:

- Prinsenhofstuin en Sint Agathaplein
- Klauwshofje
- Hofje van Gratie
- Hofje van Pauw
- Kalverbos
- Rooms-Katholieke begraafplaats
- Joodse begraafplaats
- Algemene begraafplaats Jaffa en het naastliggende Zuidplantsoen
- Agnetapark
- Fruittuinen en St. Jorispark
- Nieuwe Plantage
- Wallertuin en Noltheniustuin
- Botanische Tuin
- De Vries van Heijstplantsoen
- Wilhelminapark
- Hertenkamp

In het grotere Delft zijn waardevolle cultuurhistorische landschapselementen en structuren van vóór 1940 te vinden die buiten het onderzoek vallen. Uiteindelijk zal een totaaloverzicht van alle cultuurhistorische groene parels, *stepping stones* en elementen die de binnenstad met het ommeland verbinden nog beter inzicht geven in de onderlinge samenhang en betekenis voor de stad.

Belangrijke vooroorlogse cultuurhistorische groene landschapselementen die buiten de inventarisatie vallen zijn:

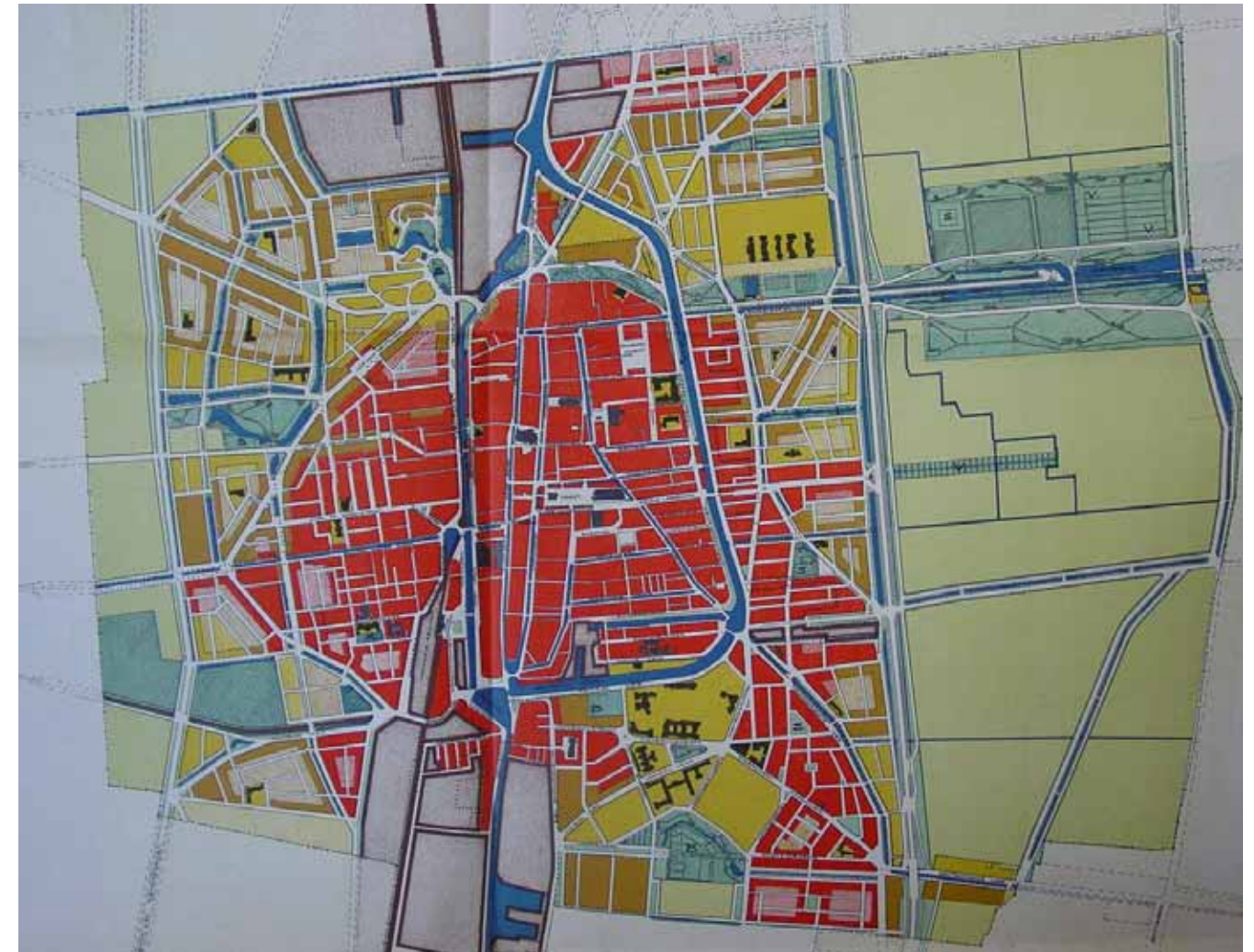
- Tanthofkade
- Mandjeskade
 - Boerderijlint Abtswoude
 - Boerderijlint Schieweg
 - Boerderijlint Klein Delfgauw
 - Het Kruithuiscomplex
 - De Schie als ruggengraat

In het overzicht op de linker pagina zijn de zestien parels gerubriceerd naar de periode waarin ze gesticht of aangelegd zijn. Elke periode weerspiegelt wat de heersende opvattingen, economische en technische mogelijkheden waren ten aanzien van de inrichting, het gebruik en de beleving van het groen. Hoe ouder een groengebied hoe meer ze onder invloed heeft gestaan van de veranderingen in de tijd. Hieronder volgt een beschrijving van de verschillende vooroorlogse tuin- en landschapsarchitectonische stijlen die in Delft voorkomen.¹

¹ Deze beschrijving is deels gebaseerd op Oldenburg-Ebbers, C.S., e.a., *Gids voor de Nederlandse Tuin- en Landschapsarchitectuur, deel west, Noord-Holland, Zuid-Holland*, Rotterdam, 1998 met citaten en samenvattingen van voor Delft relevante stukken uit het hoofdstuk "De natuur bezworen". Daarnaast is gebruik gemaakt van het rapport betreffende het Uitbreidingsplan voor de Gemeente Delft, opgesteld in 1930 door toenmalig directeur Openbare Werken, ir. J. de Boij

Regionaal groen kader uitbreidingsplan gemeente Delft 1930

Groene samenhang Uitbreidingsplan gemeente Delft 1930

In de toelichting op het ontwerp van het Uitbreidingsplan voor de gemeente Delft, in 1930 opgesteld door de toenmalige directeur openbare werken, Ir. J. de Booy jr., is de visie op het openbare groen de volgende (hoofdstuk 2, paragraaf 3, pag. 11):

“Het groensysteem kenmerkt zich in hoofdzaak door het projecteren van twee duidelijk aangegeven van Zuid tot Noord doorlopende breede groenstroken, die als het ware de daartusschen liggende bebouwing begrenzen. Het zou zeer gewenscht zijn deze groen banden te laten bestaan uit gronden enkel aangewezen voor weiland en voor Bosch”. Omdat het in die tijd niet mogelijk is om aan grond de bestemming ‘weiland’ te geven, en het te kostbaar is om de grond voor dit doel te onteigenen, had men het volgende bedacht:

“Daarom zijn deze groenstroken in het plan bestemd voor ‘zeer open’ bebouwing bv met boerderijen en landhuisjes, waardoor het landelijke karakter van de streek geen groote afbreuk wordt gedaan. De groene stroken zijn hier en daar afgewisseld gedacht door aansluiting aan of wel opname van parken, sport- en recreatieterreinen, zoals het Wilhelminapark, Hertenkamp en St. Joristerrein”.

Plan Noordelijke Avenue, gemaakt in 1890, met rechtsonder beplanting langs de Wateringse Vest en ten westen van de spoorlijn beplanting waar later het Agnetapark zou worden gerealiseerd. Het Kalverbos (hier niet ingekleurd) is dan al aangelegd als begraafplaats. Het kaartje moet door kleinzoon L.P. Zoicher (1820-1915) vervaardigd zijn.
Bron: GAD

Middeleeuwse Kloostertuin en de Hollandse tuin

Deze tuinen worden gekenmerkt door de naar binnengekeerde, door een muur of hofwoning omsloten binnentuin, bestaande uit een combinatie van sier- en nutstuinen, op eenvoudige wijze verdeeld in verschillende vierkanten of rechthoeken. De tuin levert groente en fruit voor het huishouden en ook een was- of bleekveld maakt vaak onderdeel uit van de hof. Dichter bij het woonhuis zijn vaak sierperken aangelegd. Het gebruik van gesnoeide randen van buxus dient om het wegspoelen van de aarde uit de bedden tegen te gaan. In het oostelijk deel van de oude stad liggen in de 17^e en 18^e eeuw veel van dit soort moes- en fruittuinen. Hier zijn toen ook de hofjes van Pauw, Gratie en Klauwshofje gesticht. Het Prinsenhof is van oorsprong een kloostertuin gesticht in de 15^e eeuw.

Vroege en late landschapsstijl weerspiegelen de periode van de Romantiek

De vroege landschapsstijl ontstaat in de periode van 1750 – 1815. Er ontstaat een nieuwe natuuropvatting. Men wenst zich een gecultiveerde natuur zoals die zich manifesteert op schilderijen en in de literatuur. Het gaat om het opbouwen van een decor waar men kan dwalen langs slingerpaden, verrast kan worden door een waterval, men kan peinzen bij een ruïne of kan wenen bij een tombe. Stijlkenmerken zijn het gebruik van kronkelende paden beplant met bomen, cirkelvormen, vijvers met eilandjes, opgeworpen heuvels en bloemdragende en uitheemse soorten, bekend als Engels hout (rododendron, azalea, sering, gouden regen en sneeuwbal). *Follies* met Chinese, neoclassicistische en neogotische stijlkenmerken verrijken de gecomponeerde arcadische landschapstaferelen.

De burgerregering onder leiding van Koning Willem I komt op voor het welzijn van burgers wat zich in tuinarchitectonisch opzicht uit in het scheppen van gezondere wandelmogelijkheden. In de loop van de 19^e eeuw gaan de steden als gevolg van industrialisatie, de aanleg van spoorwegen en verbetering van het wegensysteem steeds meer mensen aantrekken, waardoor zij voller, vuiler en ongezonder worden. De behoefte aan groensingels en parken voor stadsbewoners neemt toe. De voormalige stadswallen vormen een fraaie aanleiding tot het aanleggen van openbare wandelparken voor de burgerij. Steden worden verplicht tot de aanleg van begraafplaatsen buiten de bebouwde kom. In steden met bolwerken, zoals Leiden en Delft, wordt vaak een bolwerk bestemd om er een begraafplaats op aan te leggen. De bolwerken zijn stedelijk grondbezit en bestaan uit opgehoogde grond waarin boven grondwaterpeil kan worden begraven. Begraafplaatsen worden gezien als een openbare groenvoorziening of wandelpark dat zoveel mogelijk in de romantische stijl dient te worden ingericht.

Kenmerkende elementen van de late landschapsstijl (ca. 1815 – 1870) zijn de gebogen lanen, vergezichten, open weiden, hier en daar beplant met een solitaire (exotische) boom, of een aaneengesloten groep bomen en omzoomd door boomcoulissen, grote vloeiend verlopende waterpartijen waaromheen een wandeling loopt, kunstmatig aangebrachte glooiingen, dierenweiden, stromende beken met een waterval, soms bloemdragende heesters in de buurt van het huis. De afwisseling tussen open en gesloten en tussen licht en donker tijdens de wandeling is groot; de gazons lichten op tussen de in *clumps* aaneengesloten en verspreide boomgroepen. Populair zijn de verschillende soorten en kleuren coniferen in groepen, rode beuk, ceder, judasboom, tulpenboom en catalpa als solitair en bloeiende heesters als rododendron, azalea, sering, kornoelje, hibiscus en rozen.

Voorbeelden van parken en begraafplaatsen die in de late landschapsstijl zijn aangelegd, zijn onder andere de singels van Utrecht en Haarlem, de Plantage in Schiedam en het Vondelpark in Amsterdam. In Delft worden in deze periode vier nieuwe begraafplaatsen aangelegd. Het oudste gedeelte van begraafplaats Jaffa is het meest duidelijk in landschapsstijl aangelegd. Bij de Rooms-Katholieke begraafplaats zijn een oude laan en de oorspronkelijke indeling van de vroegere tuin gebruikt voor het ontwerp.

Johan David Zocher sr. (1763 – 1817) is een van de ontwerpers uit die tijd die de late landschapsstijl in Nederland tot ontwikkeling brengt. Zijn zoon Johan David Zocher jr. (1791 – 1870) is bouwkundige en tuinarchitect. In 1837 ontwerpt hij voor Delft een wandelpark voor de noordelijke, oostelijke en zuidelijke avenues langs het Rijn-Schiekanaal en de Wateringse Vest. Deze zijn niet of slechts gedeeltelijk gerealiseerd. Diens zoon Louis Paul Zocher (1820 – 1915) ontwerpt en realiseert in 1882 het Agnetapark. Louis Paul Zocher is de derde generatie van de bekende familie van landschapsarchitecten. Ook zijn overgrootvader van moederszijde Johan Georg Michaël (1738 – 1800) is tuinarchitect. Sedert 1850 werken vader Johan David jr. Zocher en zoon Louis Paul Zocher samen en zij ontwerpen vele parken, tuinen en plantsoenen, waaronder enige singels in Rotterdam (1857 en 1860), de Keukenhof in Lisse (1862), de Rotterdamse Dierentuin (1865) en het Amsterdamse Vondelpark (1865 – 1867). Na de dood van zijn vader ontwerpt Louis Paul onder meer de aanleg van het Van Stolkpark in Den Haag (ca.1873).

Gemengde landschappelijke en architectonische stijlen

De sociale hervormingen aan het begin van de 20^e eeuw zorgen voor ingrijpende veranderingen op het gebied van de openbare parkaanleg. Mede door de gelijktijdige invoering van de Woningwet en Gezondheidswet in 1901 komt er meer aandacht voor de slechte leefomstandigheden van grote groepen arbeiders in de stad. Het zijn vooral particulieren, zoals de fabrieksdirecteur Van Marken in Delft, die met een mengsel van filantropie en eigenbelang initiatieven ontplooiën voor de aanleg van woningbouwcomplexen voor arbeiders in het groen annex wandelpark. In het ontwerp van L.P. Zocher voor het Agnetapark zijn de vormgevingsprincipes van de traditionele landschapsstijl van zijn vader heel duidelijk herkenbaar.

Buiten en aan de randen van steden worden villawijken aangelegd voor de rijkere midden- en hogere klasse. Het openbaar groen met waterpartijen, gazons met boomgroepen vormen één landschappelijke compositie waarin de villa's zijn opgenomen. Grote privétuinen, zoals voor de directeuren Tutein Nolthenius van de Nederlandse Oliefabrieken en Waller van de Koninklijke Gist- en Spiritus fabrieken, beiden als burens woonachtig aan de Nieuwe Plantage, zijn aangelegd in de gemengde stijl. Op de overgang van het huis naar de in landschappelijke stijl ontworpen tuin, worden meer besloten exotische bloemen- of deeltuinen in neoclassicistische stijl geïntegreerd in het ontwerp. Ook de tuin- en landschapsarchitect H.A.C. (Hugo) Poortman paste deze gemengde stijl toe bij verschillende landgoederen en kastelen in binnen- en buitenland. Hij werkte jarenlang samen met de Franse tuin- en landschapsarchitect Edouard François André. Van hem leerde hij *le style composite ou mixte* ofwel de gemengde stijl. In de nabijheid van een kasteel of landhuis legde Poortman regelmatig gevormde, monumentale tuinen aan, die geïnspireerd waren op geometrische motieven en die veel overeenkomst vertoonden met de baroktuinen uit de tijd van Lodewijk XIV. Op de verder van het huis afgelegde terreinen legde hij een park aan in de landschapsstijl. Poortman is onder andere bekend vanwege het ontwerp en uitvoering van plannen voor kasteel Weldam (Goor), de tuinen bij kastelen Twickel in Delden, Middachten in Rheden, Nijenhuis in Diepenheim en kasteel Amerongen. Tevens heeft Poortman enige parken ontworpen. In 1900 maakte hij, samen met zijn collega-tuinarchitect Leonard Springer, plannen voor de herinrichting van Sonsbeek bij Arnhem. Daarnaast was Poortman geruime tijd adviseur van de plantsoenen voor de gemeenten Amersfoort, Arnhem, Lochem en Delft.²

² Jonge, A.W.J., over 'Poortman, 'Hugo Anne Cornelis (1858-1953)', in: *Biografisch Woordenboek van Nederland*, Instituut voor de Nederlandse Geschiedenis

Op deze stadsplattegrond uit 1949 staan alle openbare groengebieden op de kaart. Goed te zien zijn de groenrecreatieve verbinding tussen de Hertenkamp en de Nieuwe Plantage, het Wilhelminapark vóór de meer oostelijke aanleg van de provinciale weg en de groenstructuur rond Jaffa inclusief voormalige waterpartijen (situatie vóór de laatste uitbreiding van de begraafplaats in 1955). Bron: Stadsplattegrond gemeente Delft 1949, GAD

In grote lijnen blijft de landschapsstijl tot in de twintigste eeuw in veel openbare wandelparken en volksparken gehandhaafd. Dikwijls komt in de buurt van een gebouwtje (theehuis of sociëteit) een geometrisch aangelegde bloementuin voor, volgens de principes van de gemengde stijl. Onder andere Hugo Poortman, Hendrik Copijn en Leonard Springer passen dit principe in hun ontwerpen toe.

De tuinen en parken die tuinarchitect Leonard Springer tussen 1880 en 1930 ontwerpt zijn een lust voor het oog. Springer wil landschappen creëren, zoals Poussin ze schildert. Een ideale ruimte waarin men zijn natuurgevoel volop ervaart. Gebogen vormen, felle kleurmozaïeken, ornamenten en rotspartijen, het zijn allemaal elementen om menselijke emoties te versterken. Al in zijn tijd heeft hij veel aanzien. Zo wordt hij gevraagd een ontwerp te maken voor de tuin van Paleis Noordeinde in Den Haag. Villabewoners, zoals Tutein Nolthenius, vragen grote tuinen die passen bij de architectuur van het huis. Met de verstedelijking van het einde van de 19^e eeuw achtte men het voorts steeds belangrijker dat kinderen leren omgaan met de natuur. Schooltuinen die Springer ontwerpt bieden daarvoor een uitgelezen plek. Gemeentebesturen huren hem in als adviseur, bijvoorbeeld in Haarlem. Het padenpatroon in de Haarlemmerhout is nog van Springers hand. Springer laat het grootste aantal uitgevoerde, nog bestaande ontwerpen in Nederland na. Het gaat daarbij zowel om openbare wandelparken en begraafplaatsen, als landgoederen, villatuinen, school- en heemtuinen. Enkele belangrijke voorbeelden zijn het Oosterpark in Amsterdam, het Groninger Stadspark, het landgoed Duin en Kruidberg in Santpoort, de Centrale Schooltuin in Haarlem en het villapark Duin en Daal in Bloemendaal.³

De beplanting van de romantische parken rond de eeuwwisseling bestaat voornamelijk uit uitheemse bomen en heesters, waarbij bij de compositie aandacht wordt besteed aan de kleur- en bladschakeringen. Voor de bloemperken of mozaïekbedden worden felle kleurige eenjarigen gebruikt, aangevuld met gekleurde blad- en vetplantjes. In de bloemperken van de Nieuwe Plantage worden kleurige eenjarigen geplant. Hoewel van later datum is het Wilhelminapark in Delft een goed voorbeeld van zo'n romantisch park.

Ter verfraaiing van de stad worden in Delft de Nieuwe Plantage, Oostsingel en Kalverbos tot openbaar wandelgebied getransformeerd. De grachten in de binnenstad worden met nieuwe iepen en lindes beplant. De gemeente koopt in het jaar 1894 – 1899 honderden in- en uitheemse bomen en heesters, waaronder: iep, populier, es, linde, plataan, esdoorn, beuk, berk, tulpenboom, catalpa, rode en witte kastanje; groenblijvende en of besdragende coniferen, taxus, hulst, broodboom (*Acuba japonica*); en bloeiende heesters als vlier, lijsterbes, meidoorn, struikroos, Japanse kers, hibiscus en rododendron.

Rond 1910 ontstaat de architectonische tuinarchitectuur. Deze nieuwe stijl kenmerkt zich doordat zij in plattegrond, materiaal en ornamentiek een voortzetting is van de architectuur van het huis. In combinatie met de architectuur van de Amsterdamse en Nieuwe Haagse School worden in architectonische tuinen rechte en symmetrische gemetselde muurtjes, terrassen en vijvers aangelegd. Voor het Nieuwe (Agneta) Park in Delft, ontworpen door architect J. Gratama, maakt de Haagse tuinarchitect H. Roeters van Lennep in architectonische stijl, het ontwerp voor het openbare groen dat aansluit op de architectuur van de huizen.

De eerste openbare parken bieden vooral de gelegenheid tot ingetogen recreatie, zoals het wandelen op de paden en het luisteren naar een blaaskapel in de muziektent. Geleidelijk aan ontstaat er discussie over het integreren van meer actieve recreatiemogelijkheden in het parkconcept dan de traditionele passieve romantische natuurbeleving van het kijkpark en flaneergroen.

Waar Springer voor het Kralingse Bos in Rotterdam volhardt in de traditionele parkopvattingen is het de dan jonge landschapsarchitect J.T.P. Bijhouwer die een analyse maakt van de recreatiebehoeften van de snelgroeiende gemeente en komt tot een ontwerp voor een bos met verschillende recreatiemogelijkheden. Evenals veel andere parken in de crisisjaren wordt dit aangelegd als werkverschaffingsproject en gesubsidieerd door de rijksoverheid. In Amsterdam

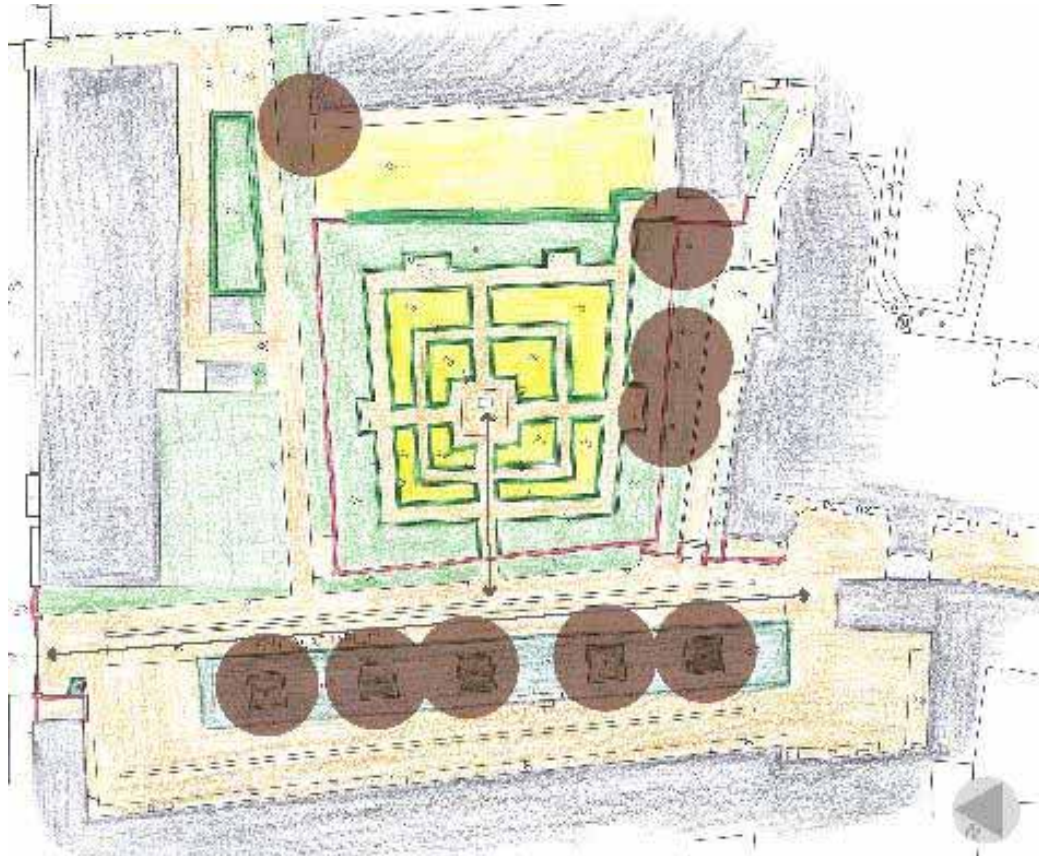
wordt dan het Amsterdamse Bos, in Leiden het Leidse Hout, in Haarlem het Haarlemmerhout, Den Haag het Zuiderpark en in Delft de Hertenkamp aangelegd. De Hertenkamp is ontworpen als een romantisch natuurlijk bos opgedeeld in verschillende speelweides voor iedere leeftijdsgroep en/of type gebruik.

Er wordt in deze periode meer gebruik gemaakt van nieuwe visies, normen en theorieën voor de aanleg van recreatieterreinen en het groen in de stad. Voorbeelden hiervan zijn de "Eischen" van Martin Wagner uit "Das Sanitäre Grün der Städte". Hij stelt de norm dat er per inwoner 0,5 m² aan groene wandelwegen, 2 m² aan park en 13 m² aan natuurpark (Stadtwald) aanwezig moeten zijn. Voor Delft komt dit met de bevolkingsomvang van die tijd neer op 2,5 ha aan groene wandelwegen, 10 ha aan park en plantsoen, 65 ha aan natuur- of landschapspark. Het werkelijke oppervlak bedraagt dan respectievelijk 1 ha aan groene wandelweg en 4 ha aan park (Agneta park, Nieuwe Plantage, Kalverbos, St. Joris) en nog enkele privétuinen, overige groenstroken langs Oostplantsoen en Phoenixstraat meetellend en geen enkel noemenswaardig natuur- of landschapspark. Ook vergeleken met andere steden in het land loopt Delft achter. Doel bij de stedenbouwkundige uitbreidingsplan van Delft is aldus de toenmalige directeur Openbare Werken J. de Booy dan ook: "*niet alleen te zorgen voor een evenredige voorziening van parken en plantsoenen maar ook het inhalen van een grote achterstand*". Met het ontstaan van de ecologische beweging en de heemtuinen worden hierbij ook het Nederlandse landschap en plantengroei steeds meer uitgangspunt voor het ontwerp.

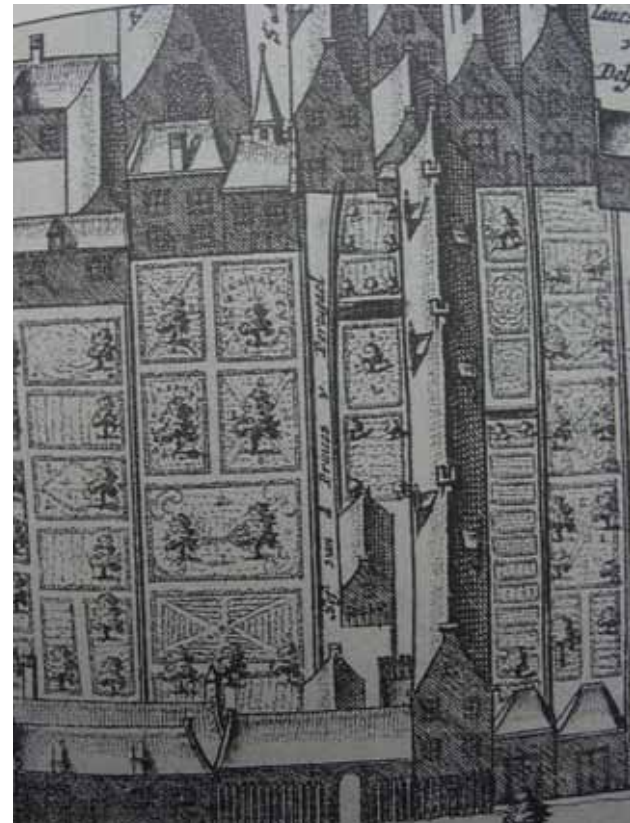
Tijdens de oorlog en de Hongerwinter van 1944-1945 zijn er veel bomen gekapt voor brandhout. In de tijd van wederopbouw, vanaf de jaren '50, neemt de dynamiek van de ruimtelijke ontwikkeling een vlucht. Met de ontwikkeling van nieuw ruimtelijk beleid en wetgeving wordt de invloed en sturing vanuit rijk en provincie versterkt. Oude structuren en samenhang zoals die voor de oorlog bestaan worden doorbroken. Met name de aanleg van nieuwe infrastructuur is van grote invloed op het verloren gaan van de dan nog bestaande samenhang van het lokale groen. Voorbeelden hiervan in Delft zijn de aanleg van de Provinciale Weg, de nieuwe aansluiting met de Rijksweg 13, de aanleg van de centrumring, de Michiel de Ruyterweg en Sint Sebastiaansbrug.

De romantische landschappelijke stijlen raken geheel uit de mode. De ideeën uit het functionalisme en Nieuwe Zakelijkheid, reeds ontstaan aan het begin van de 20^e eeuw, krijgen in de periode van wederopbouw na de oorlog in Delft hun beslag. Behalve een beperkt aantal landschapsarchitecten, waaronder W.C.J. de Boer in Delft, zijn het vooral architecten en stedenbouwkundigen die de trend zetten ten aanzien de functie en inrichting van de openbare ruimte en het groen. Men probeert daarbij overigens steeds vaker aansluiting te vinden bij enerzijds de stedenbouwkundige opzet en anderzijds het rond Delft aanwezige polderlandschap en bijbehorende plantenassortiment.

³ Teylers Museum, *Componeren in groen*, tekst bij tentoonstelling over Springer, Haarlem, 2003

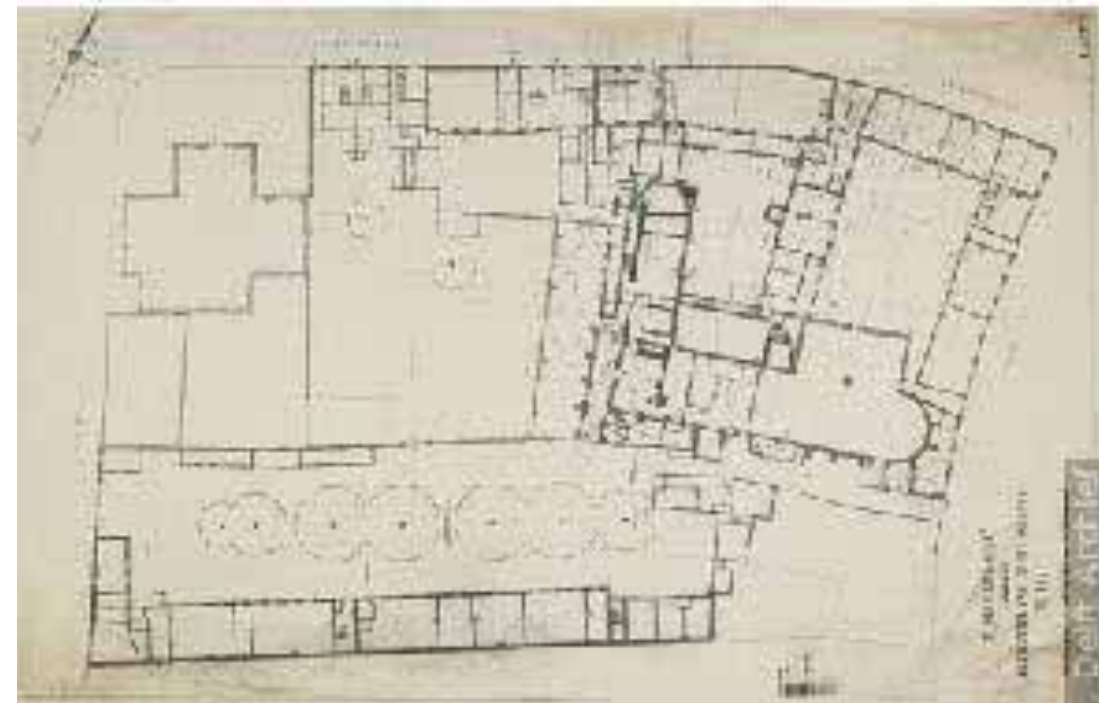
- Bomen met struiken, beeldbepalende groene massa, boomgroep of -tuin
- Groene as of laan
- Plantsoen met heesters
- Beeldbepalende hagen
- Open ruimte, gazon, bloemperk
- Water of vijver
- Blauwe (water-) as
- Monumentale boom
- Wandelpad of route
- Muur of omheining
- Bebouwing

Uitsnede Kaart Figuratief uit 1675-1678

Luchtfoto Prinsenhof en Sint Agathaplein. Bron: intranet gemeente Delft

Plattegrond St. Agathaklooster uit 1936: goed te zien zijn de rij kastanjabomen op het St. Agathaplein en de Prinsenhofuin oostelijk van de Armenkerk. Bron: GAD, objectnr. 42960

1. Prinsenhof en Sint Agathaplein

Inleiding

De Prinsenhof en het Sint Agathaplein vormen met de omringende gebouwen het Prinsenhofcomplex aan de Oude Delft tegenover de Oude Kerk aan de noordzijde van de historische binnenstad. Het Prinsenhof is rijksmonument sinds 29 juni 1976 en sinds 12 december 1976 deel van het Beschermd Stadsgezicht Delft.⁴ Het is dé toegang en ontvangstruimte van de stad. Wie als bezoeker van Delft door het monumentale hek aan de Phoenixstraat gaat, komt in een andere wereld. Hier treed je binnen in het rijk van de Delftse en vaderlandse geschiedenis. De Prinsenhof en het Sint Agathaplein behoren tot het voormalige Sint Agathaklooster. Het omliggende gebouwencomplex heeft een toegang aan zowel de Oude Delft als aan de voormalige stadswal, nu Phoenixstraat. Het complex omvat sinds haar stichting verschillende binnenplaatsen en tuinen. In oorsprong is hier de middeleeuwse tuinstijl van toepassing.

Historische ontwikkeling

Het Sint Agathaklooster, gesticht in 1390 aan de Kantoorgracht en rond 1400 verhuisd naar een pand aan de Oude Delft, groeit in de 15^e en 16^e eeuw uit tot het grootste klooster binnen de muren van het middeleeuwse Delft. Het complex omvat een kapel, kapittelzaal, eet- en slaapzaal en een gastenverblijf. Na de reformatie wordt het complex in afzonderlijke bestemmingen opgedeeld waardoor het tot op heden is blijven bestaan. Een deel blijft als Waalse kerk in gebruik en in de lange, zuidelijke vleugel blijven enige kloosterzusters wonen. Het overige gedeelte wordt ingericht als hof van prins Willem I (Willem van Oranje), die hier in 1584 wordt vermoord. De verschillende gevels langs de Oude Delft worden in 1775 door één brede gevel vervangen als de Latijnse school hier wordt gevestigd. Na de Franse tijd wordt het complex gebruikt als kazerne en legermagazijn. De lange, zuidelijke vleugel wordt als militair hospitaal gebruikt. Sinds 1932 is in het Prinsenhof het Stedelijk Museum van Delft gevestigd. De zuidelijke vleugel herbergt enige tijd de dienst Openbare Werken, nu Museum Nusantara.

Groenaanleg

De Prinsenhof is van oorsprong een besloten kloostertuin. Het karakter van de tuin is dat van een naar binnen gekeerde, door een muur of gebouwen omsloten binnentuin, bestaande uit een combinatie van sier- en nutstuinen, op eenvoudige wijze verdeeld in verschillende vierkanten of rechthoeken. De tuin levert kruiden, groente en fruit voor de huishouding en ook een was- of bleekveld maakt vaak onderdeel uit van de hof. Het gebruik van gesnoeide randen van buxus dient om het wegspoelen van de aarde uit de bedden tegen te gaan. Door de tijd heen hebben het Sint Agathaplein en de Prinsenhof verschillende metamorfoses ondergaan. Het Sint Agathaplein is in elk geval in de 17^e eeuw gedeeltelijk bestraat ten behoeve van de bereikbaarheid van de aan het plein gelegen bebouwing. Deze bebouwing is oorspronkelijk voorzien van voortuinen. Na 1813, als dit complex als kazerne wordt gebruikt, wordt het plein geheel bestraat en beplant met een rij kastanjes.⁵ Van die groenaanleg zijn vijf

⁴ RDMZ (RACM), *Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van het Beschermd Stadsgezicht Delft, gemeente Delft*, Zeist, 1976

⁵ Oldenburg-Ebbers, C.S. e.a., *Gids voor de Nederlandse Tuin- en Landschapsarchitectuur, deel west, Noord-Holland, Zuid-Holland*, Rotterdam, 1998

paardenkastanjes op het Sint Agathaplein als monumentale bomenrij bewaard. Zij zijn beeld- en sfeerbepalend voor dit plein, dat tevens het voorportaal is voor de Prinsenhof. De drie witte en vijf rode paardenkastanjes zijn opgenomen in de lijst van monumentale bomen van de stad. De Prinsenhof heeft sinds de jaren '60 verschillende vormen van beplanting en inrichting gekend, passend bij de toen geldende modes en de besloten, gedeeltelijk ommuurde, middeleeuwse stijl van deze voormalige kloostertuin. Vanaf 1966, na de sloop van aantal woonhuizen en de Armenkerk, ligt er achter de Prinsenhof een open plantsoen dat grenst aan de Phoenixstraat. Met de komst op deze locatie van een complex bestaande uit woningen en de Kamer van Koophandel is de Prinsenhof hier ruimtelijk weer gescheiden van de buitenwereld.

In 1993 is de Prinsenhof heringericht in de stijl van de formele Hollandse kruiden- en bloementuin. Binnen het symmetrische padenverloop en de haagjes van buxus groeien kruiden en vaste planten.⁶ Een aantal bomen en struiken, waaronder een uitgegroeide loot van de in 1956 geplante en inmiddels drieënvijftig jaar oude Willemslinde zijn bewaard gebleven. Deze linde, twee monumentale essen en een monumentale esdoorn kunnen tot de oorspronkelijk groenaanleg gerekend worden. De plattegrond en ommuring van de tuin en het toegangshek dateren grotendeels van vóór 1940. Aan de noordzijde is de tuin in de loop van de tijd gescheiden van de privé-ruimten van de hier gelegen woningen en gebouwen langs de Schoolstraat.

In 1997 is de Prinsenhof opnieuw gerenoveerd, waarbij het concept van de Hollandse kruidentuin is gehandhaafd. De tuin is door zijn naar binnen gekeerde symmetrische en tegelijkertijd afwisselende inrichting en beplanting een aantrekkelijke oase geworden voor de rust zoekende passant. De hoogopgaande bomen en enkele struiken vormen een mooi contrast met het formele lijnenspel van de lage en strak geschoren buxushagen. Hoewel de huidige tuinaanleg van recente datum is, sluit deze ommuurde Hollandse tuin typologisch zeer goed aan bij de sfeer, functie en architectuur van de gebouwen.

De Prinsenhof is door de jaren heen opgesierd geweest met verschillende tuinbeelden die ook weer plaats hebben gemaakt voor nieuwe. In 1988 wordt het kunstwerk 'Hommage aan Gaudi', vervaardigd door Marianne Burgers (Delft, 1959), aan de tuin toegevoegd. De bank is bekleed met scherven die speciaal voor het kunstwerk door de Delftse plateelschilder Chris Dagradi zijn vervaardigd. Het centraal geplaatste standbeeld van Willem van Oranje, ontworpen door Auke Hettema (1927 – 2004) en in juli 2003 onthuld door Koningin Beatrix, is op dit moment de belangrijkste en meest gefotografeerde blikvanger van de tuin. Hiervoor waren dat de zandstenen beelden van de Egyptische godin Cleopatra en de Romeinse godin Lucretia, afkomstig uit de Springertuin aan de Nieuwe Plantage 48 van Hugo Tutein Nothenius, die door vandalisme werden beschadigd en na restauratie in het Prinsenhofmuseum zijn geplaatst. Ook de koffiekant met het jonglerende circusmeisje Sarasani in plaatstaal van Klaas Gubbels heeft de tuin lange tijd opgesierd.

Waardstelling

Belang voor de gemeente Delft:

Het complex is van grote cultuurhistorische betekenis voor de stad. Als klooster, hof van prins Willem van Oranje, kazerne, school, kerk en museum speelt het complex door de eeuwen heen een belangrijke rol in de (vaderlandse) geschiedenis, ontwikkeling en identiteit van de stad.

Ruimtelijke kwaliteit:

De ruimtelijke kwaliteit van de groenaanleg van zowel de Prinsenhof als het St. Agathaplein is van grote waarde. De bewaard gebleven monumentale bomen en enkele struiken in de Prinsenhof vormen een mooi contrast met het formele lijnenspel van de lage en strak

⁶ Beek, Rob van, *Entente Floriade*, gemeente Delft, Delft, z.d., p. 12

geschoren buxushagen. Hoewel de huidige tuinaanleg van de Prinsenhof tuin van recente datum is, sluit deze ommuurde Hollandse tuin typologisch zeer goed aan bij de sfeer, functie en architectuur van de gebouwen. De monumentale waarde van de kastanjabomen op het St. Agathaplein is groot vanwege de ouderdom van de bomen en ruimtelijke werking en uitstraling die van deze bomenrij uitgaat.

Zeldzaamheid:

De gebouwen en buitenruimtes vormen een zeldzaam en onlosmakelijk geheel. De groenaanleg van de Prinsenhof tuin en het St. Agathaplein heeft in relatie met de omgeving een grote ensemblewaarde.

Situatie Sint Agathaplein in 1940 (winterbeeld); de Prinsenhof tuin ligt gedeeltelijk verstopt achter bouwsels die later zijn verwijderd. Bron: GAD

Situatie Sint Agathaplein in 2008 met monumentale bomenrij van witte kastanjes

Prinsenhof tuin met standbeeld van Willem van Oranje. Foto 2008

Situatie Prinsenhof in 1960 met op de achtergrond (in westelijke richting) de Armenkerk en drie woonhuizen die later gesloopt zijn en vervangen door nieuwbouw en Kamer van Koophandel. Bron: GAD

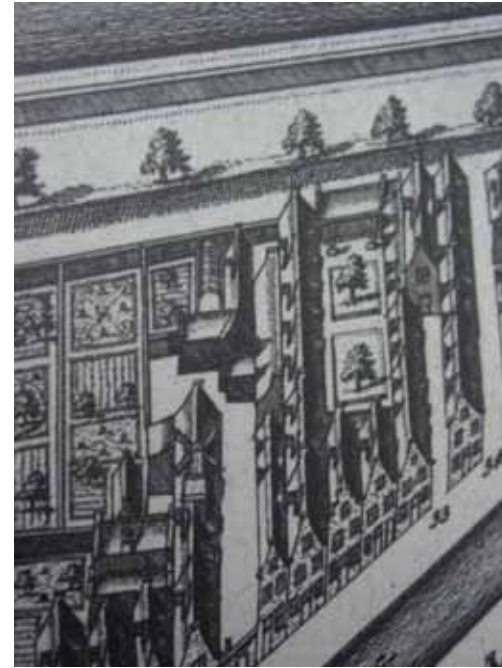
Situatie Prinsenhof in 1973 met beeld van de Egyptische koningin Cleopatra. Bron: GAD

Huidige situatie Prinsenhof in 2008 kijkend in westelijke richting met op de achtergrond de Kamer van Koophandel. Rechts de monumentale Willemslinde

Huidige situatie Prinsenhof in 2008 met op de achtergrond de delftsblauwe zitbank en dezelfde monumentale bomen als op linkerfoto. Deze bomen staan ook op de plattegrond uit 1936

Uitsnede Kaart Figuratief uit 1675-1678

Luchtfoto. Bron: intranet gemeente Delft

- Bomen met struiken, beeldbepalende groene massa, boomgroep of -tuin
- Groene as of laan
- Plantsoen met heesters
- Beeldbepalende hagen
- Open ruimte, gazon, bloemperk
- Water of vijver
- Blauwe (water-) as
- Monumentale boom
- Wandelpad of route
- Muur of omheining
- Bebouwing

Situatie tuin Klaeuwshofje 2008

Situatie 1968 met ligusterhaag met lei-linden.
Bron: GAD

Situatie 2008 met gehandhaafde haag met lei-linden

Situatie 1910 met cirkelvorming plein en groenaanleg. Bron: GAD

Situatie 2008 met nieuwe groenaanleg waarbij linden en haag gehandhaafd zijn

2. Klaeuwshofje

Inleiding

Het Klaeuwshofje ligt vlak bij de Oostpoort aan de zuidoostelijke kant van de historische binnenstad. Het Klaeuwshofje is een rijksmonument sinds 29 juni 1976 en maakt sinds 12 december 1976 deel uit van Beschermd Stadsgezicht Delft.⁷ Een poort in de gesloten gevelwand aan de Oranje Plantage is de huidige toegang tot het hofje. Het Klaeuwshofje wordt in 1605 gesticht door Dirck Jansz. Uyttenhage van Ruyven en zijn vrouw Elisabeth van Adrichem. De naam van het Klaeuwshofje is ontleend aan de brouwerij 'In de Claeuw' aan de Koornmarkt, hoek Gasthuissteeg, waar Dirck Uyttenhage eigenaar van is.⁸ Dit liefdadigheidshofje is oorspronkelijk gebouwd voor Rooms-katholieke ongehuwde vrouwen die niet in hun onderhoud kunnen voorzien. De woningen worden tegenwoordig door alleenstaanden bewoond. De woningen zijn alle op de binnentuin georiënteerd, die in de stijl van Hollandse tuin is aangelegd.

Historische ontwikkeling

Het stichtingsjaar 1605 is afgeleid van de gevelsteen waarop de namen van Dirck en Elisabeth en hun familiewapens te zien zijn. Dirck Jansz. Uyttenhagen van Ruyven is dan al overleden (8 september 1603). De eigenlijke stichting krijgt echter pas haar beslag op 14 februari 1629 als Elisabeth bij notariële akte het bestuur in handen geeft van Cecilia en Elisabeth van Ruyven, dochters van haar zoon Frederik.⁹ Het verloop van de periode tussen de aankoop van de grond in 1594 en de notariële akte van 1629 wijst er op dat het hofje in fasen tot stand is gekomen.

Tot 1710 wordt het hofje bestuurd door de familie Uyttenhage en daarna door een aantal regenten.¹⁰ Het hofje met een ingang aan het Oosteinde bestaat aanvankelijk uit twaalf kleine woningen, een groot huis aan de westzijde, bedoeld als woning voor de eigenaar en een stal aan de oostzijde. In 1856 is het grote huis gesloopt en vervangen door zes kleine woningen en een kapel.⁵ De ingang van het hofje bevindt zich sinds 1926 niet meer aan het Oosteinde, vanwege de bouw van de Sint Rosaschool. De toegang in de gevel aan de Oranje Plantage komt dan tot stand. In 1959 is een stichting gevormd, waarvan het bestuur sinds 1973 hetzelfde is als dat van de Delftse Katholieke Stichting voor Bejaardenzorg en Huisvesting van Alleenstaanden. Bij de restauratie in de jaren '60 is de kapel vervangen door een woning. Het stalgebouw is ingericht als regentenkamer en wordt later verhuurd als kantoor. De woninkjes zijn samengevoegd, van twee tot één grotere. In totaal zijn er nu tien woningen.

Groenaanleg

Het hofje bestaat uit twee haaks op elkaar staande rijtjes woningen georiënteerd op een binnentuin. In 1667 beschrijft Dirk van Bleiswijck het hof als volgt: *"Het is een nette en reguliere constructie, vooraan voorzien met een bequamen woonhuys voor de Gifters ofte Opsienders self, 't welk zijn licht schept en uit-ziet op een langwerpigh vierkanten Thuyn, waar buyten om, in manier van een winckelhaeck zijn gebouwt twaelf Appartementjes of te Huykens, die men over*

⁷ RDMZ (RACM), *Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van het Beschermd Stadsgezicht Delft, gemeente Delft*, Zeist, 1976

⁸ Krogt, Peter van de, *Straatnamen van Delft*, Gemeentearchief Delft, 2000, p. 293

⁹ Graaf, J.J. 'Het Klauwshofje te Delft', in: *Bijdragen voor de Geschiedenis van het Bisdom Haarlem deel 34*, G.F. Thionville, Leiden, 1912, p. 81 – 133

¹⁰ Weve, Wim, *Monumenten in Delft*, Gemeente Delft, Delft, 1996, p. 123 – 124

*gepaveyt gang-padt (met een groene Hegge van de voorsz. Thuyn afgescheyden) begaet."*¹¹

De tuin is vanaf het begin beplant met een haag van lei-linden langs het pad voor de huizen. Oorspronkelijk heeft de binnentuin een praktische functie. De bewoonsters verbouwen hier groenten en fruit voor eigen gebruik en er is een bleekveld voor de was. Rond 1910 is de tuin aangepast aan de dan heersende mode van de romantische stijl. Binnen de haag met lei-linden is een ronde verharding en rozenperk zichtbaar. In de restruimte, tussen deze verharding en haag, staan sierplanten en fruitbomen. Het huidige tuinmeubilair van twee witte banken is identiek aan dat uit 1910.

Vermoedelijk is in de jaren '60 - '70 de tuin opnieuw ingericht. Het ontwerp van de gemeentelijke plantsoenendienst heeft teruggerepen op de zeventiende-eeuwse geometrische stijl van de Hollandse tuin. Deze tuinaanleg is in 2007 gerenoveerd. Er is een nieuwe indeling gemaakt en de verharding is door hoogwaardige materialen vervangen. De ligusterhagen hebben plaatsgemaakt voor buxushagen en de plantvakken zijn opnieuw beplant met bloeiende en geurende kruidensoorten.¹² Deze nieuwe inrichting is ontworpen door de Delftse tuinarchitect Jos van de Lindenloof.

Waardestelling

Belang voor de gemeente Delft:

Het Klaeuwshofje is als een van weinige overgebleven hofjes uit de 17^e eeuw van belang voor de stad vanwege haar cultuurhistorische betekenis. Het hofje inclusief tuin zijn middels een poort afgescheiden van de buitenwereld. Deze naar binnen gekeerde eigen sfeer is typerend voor de stijl en functie van dit soort hofjes uit de 17^e eeuw. Gesticht als liefdadigheidshofje met bijbehorende groenaanleg in de stijl van de Hollandse tuin, weerspiegelt en verrijkt dit hofje het verleden en het historische karakter van de binnenstad van Delft.

Ruimtelijke kwaliteit:

De ruimtelijke kwaliteit is groot vanwege de samenhang tussen de groenaanleg en architectuur van het hofje.

Typologie:

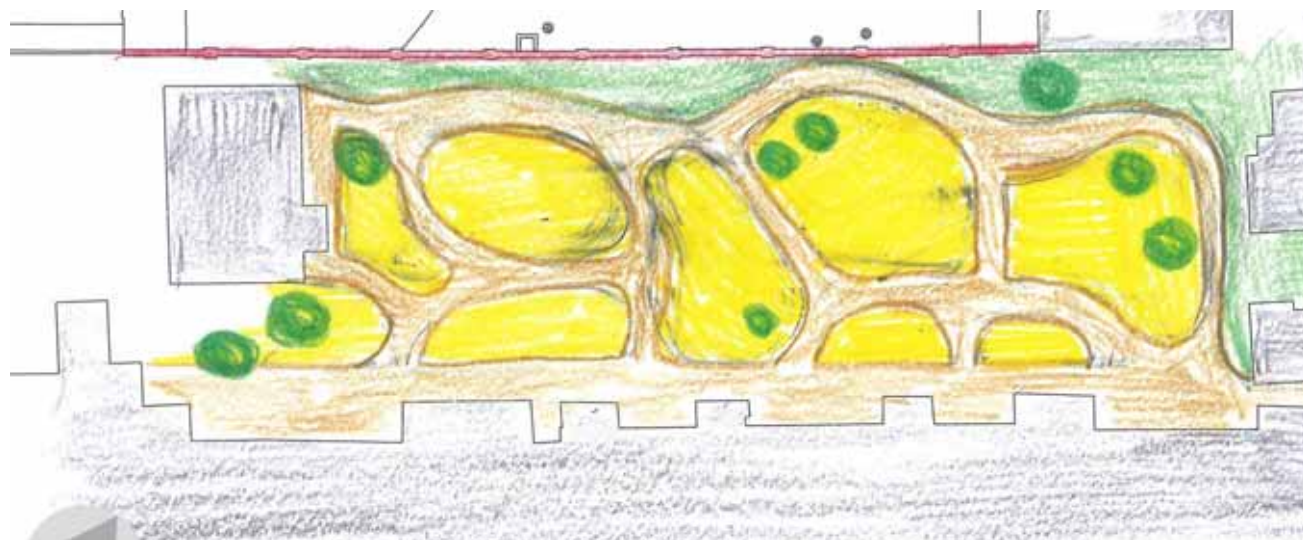
De typologie van het huidige ontwerp van de Hollandse kruidentuin, hoewel niet origineel, sluit goed aan bij de architectuur van het hofje en is passend bij de historische en architectonische context. Bebouwing en buitenruimte vormen een elkaar versterkend geheel of ensemble. De naar binnen gekeerde eigen sfeer is typerend voor de stijl en functie van dit soort hofjes uit de 17^e eeuw.

Gaafheid:

De beeldbepalende ligusterhaag met lei-linden en het grasveldje, van bleekveld getransformeerd tot verblijfs- en ontmoetingsruimte, behoren tot de oorspronkelijke vooroorlogse groenaanleg.

¹¹ Bleiswyck, D. van, *Beschrijvinge der stad Delft*, Deel II, 1667, p. 544

¹² Verhoeven, Gerrit, 'Delftse hofjes; oases in de stad', in: *Delft*, 3e kwartaal, 1999

Op de luchtfoto is de oorspronkelijke groenaanleg in romantisch landschappelijke stijl goed te zien. Bron: intranet gemeente Delft

- Bomen met struiken, beeldbepalende groene massa, boomgroep of -tuin
- Groene as of laan
- Plantsoen met heesters
- Beeldbepalende hagen
- Open ruimte, gazon, bloemperk
- Water of vijver
- Blauwe (water-) as
- Monumentale boom
- Wandelpad of route
- Muur of omheining
- Bebouwing

Situatie hofje en tuin in 2008

Situatie hofje en tuin rond 1930. Bron: GAD

Situatie binnentuin anno 2008 is identiek aan die uit 1930

Situatie gemeenschappelijke binnentuin 2008 in oostelijke richting

Situatie hofje en tuin rond 1930. Bron: GAD

3. Hofje van Gratie

Inleiding

Het Hofje van Gratie ligt in het noorden van de historische binnenstad, aan de Van der Mastenstraat. Het Hofje is rijksmonument sinds 29 juni 1976 en maakt sinds 12 december 1976 deel uit van Beschermd Stadsgezicht Delft.¹³ Het Hofje van Gratie is oorspronkelijk in 1573 door Pieter Pietersz. Sasbout gesticht aan de Korte Geer. In 1660 is dit hofje gesloopt voor de uitbreiding van 's Lands Magazijn van Oorlog. Het hofje is in dat jaar herbouwd op de huidige locatie aan de Van der Mastenstraat op een terrein in het door de ontploffing van het Kruithuis in 1654 vrijgekomen gebied.¹⁴ Het is gerekend vanaf 1573 het oudste nog bestaande hofje van Delft. De meeste liefdadigheidshofjes hebben een formele tuinaanleg. De binnentuin van het Hofje van Gratie met een romantisch landschappelijke aanleg uit 1884 vormt hierop een bijzonder zeldzame uitzondering.

Historische ontwikkeling

Het hofje bezit oorspronkelijk aan de tuinzijde een open galerij. Een jaar na de bouw in 1661 is besloten om deze galerij dicht te maken om vocht en kou buiten te sluiten. Het hofje is in die tijd bestemd voor huisvesting van armlastige echtparen, ouder dan 50 jaar.

De ruimte achter de huisjes is bij de bouw maar heel beperkt. Het archief geeft een prachtig overzicht van aankopen van delen van de tuin en geschillen over de omheining.¹⁵ Zo is door de regenten in 1700 aan de westzijde een belendende tuin en erf aangekocht met een eigen vrije uitgang naar de Verwersdijk. Hier ligt ook de achteruitgang van het Hofje van Pauw. Deze uitgang is er nog steeds, maar wordt nu alleen gebruikt door de hovenier die het maaiwerk in de tuin verzorgt. Dankzij deze aankopen kunnen er tuintjes worden aangelegd met als doel: *“So deselve vergrootende d'oude luyties wat meerdere playsier en genoegen te geven.”*

In 1707 wordt op initiatief van de regenten van het Hofje van Pauw een scheidsmuur gebouwd op de erfgrans tussen de hofjes van Gratie en van Pauw. De scheidsmuur wordt betaald op kosten van de erfenis van Elisabeth Pauw en blijft eigendom van dat hofje. Het Hofje van Gratie houdt het eigendom van de grond vanaf de *“snijdingh”* van het fundament van de muur en het recht om vruchtbomen aan de muur te hechten. De perceeltjes van het Hofje van Gratie worden in 1884 samengevoegd tot een grote tuin die als een geheel wordt aangelegd met slingerende paden. De oude bomen zijn omgehakt, tuinpaden verbreed en de stoep achter de huisjes is een halve meter verder de tuin in gelegd. De toenmalige regent dr. D.P.M. Graswinckel omschrijft het als: *“een beelderige tuin die met zijn talloze bloemen een waar rustoord voor de ouden van dagen mag worden genoemd.”* In 1933 is de tuin nog uitgebreid door aankoop van een perceel aan de oostzijde.¹⁶

Groenaanleg

De Vereniging Hendrick de Keyser heeft het hofje in 1979 van de familie Graswinckel gekocht.¹⁷ De woningen zijn op dat moment gerenoveerd en worden tegenwoordig verhuurd aan alleenstaande vrouwen. De tuin wordt door de bewoners gezamenlijk onderhouden en is niet voor publiek toegankelijk.¹⁸ Hoewel gerenoveerd en aangepast aan de tijd komt de stijl en het slingerende padenpatroon van de huidige gemeenschappelijke binnentuin grotendeels overeen met de oorspronkelijke aanleg van rond 1884. Ook het smeedijzeren hekwerk dat de ruimte achter de huizen scheidt van de tuin is nog in tact. De haag die hierlangs stond is in de loop van de tijd vervangen door lossere beplanting. Een zonnewijzer siert de tuin verder op. De scheidsmuur met het naastgelegen Hofje van Pauw uit 1707 is bij de renovatie van de tuin van dat hofje in 2008 door hoveniersbedrijf Van der Heijden volledig gerestaureerd. De bewoners hebben met de nodige zorg de beplanting langs de muur weer hersteld. De voormalige eigenaar, de familie Graswinckel, heeft twee studies uitgebracht over het hofje.

Waardstelling

Belang voor de gemeente Delft:

Het Hofje van Gratie is van belang voor de stad als voorbeeld van een liefdadigheidshofje uit de 17e eeuw. Het is één van de weinig overgebleven hofjes uit de 17e eeuw. De binnentuin zoals deze gevormd is, hoort onlosmakelijk bij de geschiedenis van het hofje.

Ruimtelijke kwaliteit:

De ruimtelijke kwaliteit van het complex is hoog vanwege de kenmerkende hofjesarchitectuur in vrijwel originele staat. De ommuurde binnentuin, maat en schaal van het complex ondersteunen de betekenis, sfeer en het karakter van het hofje.

Typologie:

De binnentuin van het hofje heeft een bijzondere groenaanleg in romantisch landschappelijke stijl met gazon en slingerend padenpatroon. Vergeleken met andere liefdadigheidshofjes in de regio, met meestal een formele aanleg, is het voorkomen van deze typologie en gaafheid van deze gemeenschappelijke binnentuin hier zeer bijzonder. Belangrijke waardevolle elementen zijn daarbij het gazon met slingerend padenpatroon en de verspreid staande groenblijvende en bloeiende heesters en planten.

Gaafheid:

De groenaanleg uit 1884 is grotendeels nog terug te vinden met belangrijke elementen zoals het slingerend padenpatroon, heesters en planten.

¹³ RDMZ (RACM), *Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van het Beschermd Stadsgezicht Delft, gemeente Delft*, Zeist, 1976

¹⁴ Graswinckel, Jhr. Dr. D.P.M., *Nederlandse hofjes*, Allert de Lange, Amsterdam, 1943, p. 76 – 78

¹⁵ GAD, archiefnr. 21, *Hofje van Gratie*, 1707

¹⁶ Graswinckel, Jhr. Dr. D.P.M. en Jonkvrouwe M. Schorrer, *Het Hofje van Gratie te Delft. Geschiedkundig overzicht en inventaris van het archief.*, Delft 1941, p. 15

¹⁷ Meischke, prof. dr. ir. R., dr. ing. H.J. Zantkuijl, drs. P.T.E.E. Rosenberg, *Huizen in Nederland. Zeeland en Zuid-Holland*, Vereniging Hendrik de Keyser, Amsterdam, Waanders Uitgevers, Zwolle, 1997, p. 359 – 362

¹⁸ Verhoeven, Gerrit, 'Delftse hofjes; oases in de stad', in: *Delft*, 3e kwartaal, 1999

Moerbei uit ca. 1800 of mogelijk nog ouder in Hofje van Pauw. Foto's: 2008

Situatie 2007. Voor de renovatie

Situatie tuin 1957 met centraal middenpad, fruitbomen en lei-lindes langs gevels woningen. Bron: GAD

Situatie gerenoveerde en opnieuw aangelegde tuin anno 2008, met priegel langs muur met lei-fruit

Situatie 2008 met nieuw middenplein, waterpomp is blijven staan. Op de achtergrond lei-lindes voor de gevels van de woningen

Tuinaanleg anno 1915 met middenpad, waterpomp, fruitbomen en lei-lindes langs woningen. Bron: GAD

Tuinaanleg anno 1915 met middenpad, waterpomp, fruitbomen en lei-lindes langs woningen gezien in de richting van de Paardenmarkt. Bron: GAD

Situatie 2008, kijkend richting uitgang Paardenmarkt. Oude moestuin heeft nutsfunctie verloren. Er zijn meer sierplanten aangeplant. Verspreid staan nieuwe fruitbomen en lei-lindes. Een klein vak voor moestuin is gehandhaafd

4. Hofje van Pauw

Inleiding

Het Hofje van Pauw is gelegen aan de Paardenmarkt 54-62 in het noorden van de historische binnenstad. Het Hofje is rijksmonument sinds 29 juni 1976 en maakt sinds 12 december 1976 deel uit van het Beschermd Stadsgezicht Delft.¹⁹ Het is in 1706 gesticht door Elisabeth Pauw. Elisabeth Pauw is dochter van Jacob Pauw, toentertijd burgemeester van Delft. De woningen worden bewoond door minder vermogende alleenwonende vrouwen, maar later mogen er ook oude echtparen wonen. Het hofje is sinds 1986 in gebruik bij de stichting Ipse ten behoeve van begeleid wonen. Het poortgebouw dient als praktijkruimte. De woningen zijn op de binnentuin georiënteerd, die in de stijl van Hollandse tuin is aangelegd.

Historische ontwikkeling

Elisabeth Pauw is gehuwd met Johan van der Dussen, burgemeester van Delft. Na zijn dood hertrouwt zij met zijn neef Dirck van der Dussen, eveneens burgemeester van Delft. Als Elisabeth in 1706 als kinderloze weduwe overlijdt, laat zij een kapitaal van zestien duizend gulden na dat zij bij testament bestemt voor de bouw van een hofje van acht huisjes rondom een bleekveld met een pomp in het midden.²⁰ Elisabeth heeft twee familieleden, Adriaan van Groenewegen en Paulus Durven, als regenten aangewezen. Die moeten het plan uitvoeren en vervolgens het hofje besturen. Elisabeth Pauw sticht het hofje mede namens haar overleden echtgenoot Dirck van der Dussen. Om die reden wordt het hofje ook wel het Hofje van Van der Dussen genoemd. De woningen zijn gegroepeerd in blokjes, aan de oostzijde twee blokjes van twee ter weerszijde van het poortgebouw en één blokje van vier aan de westzijde van de hof (tuin). Het hofje is toegankelijk via het poortgebouw aan de Paardenmarkt en een achteruitgang die via een steeg uitkomt op de Verwersdijk. De voorgevel is voorzien van de familiewapens van de geslachten Pauw en Van der Dussen. De zeer grote rechthoekige tuin, doorsneden door een middenpad, wordt door de eerste bewoners gebruikt als bleekveld en moestuin. De groenaanleg behoort tot de typerende Hollandse tuinstijl uit die tijd. Onderdeel van die stijl zijn de symmetrische indeling van plantvakken aan weerszijden van het middenpad, de naar binnen gerichtheid (tuinmuur), het bleekveld, de leilindes langs de gevels van de woningen, de verspreid staande fruitbomen en het lei-fruit langs de tuinmuur.

Na de Tweede Wereldoorlog blijken de huisjes zo vervallen dat ze onbewoonbaar zijn. In de periode 1945 – 1952 wordt het hofje gerestaureerd. De binnentuin behoudt zijn oorspronkelijke functie als moestuin met grasveld/bleekveld met fruitbomen en als plaats van verpozing.²¹ Na verloop van tijd is de eigendom overgegaan aan het gemeentelijke woningbedrijf en vervolgens aan woningbouwvereniging Vestia. In 1985 zijn de woningen opnieuw gerestaureerd.²²

Groenaanleg

In 2008 is de tuin gerenoveerd, waarbij ook de zuidelijke scheidingsmuur met het naastliggende Hofje van Gratie is gerestaureerd. Deze vernieuwde inrichting is ontworpen en aangelegd door

¹⁹ RDMZ (RACM), *Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van het Beschermd Stadsgezicht Delft, gemeente Delft, Zeist, 1976*

²⁰ Graswinckel, Jhr. Dr. D.P.M., *Nederlandse hofjes*, Allert de Lange, Amsterdam, 1943, p. 78

²¹ Verhoeven, Gerrit, 'Delftse hofjes; oases in de stad', in: *Delft*, 3e kwartaal, 1999

²² Daalen, mr. A.P.A. van, *In Holland staat een huis. Centraal Woningbeheer in Delft 1923-1993*, Woningbouwvereniging Centraal Woningbeheer, Delft, z.d.

hoveniersbedrijf Van der Heijden. De moestuinfunctie is teruggebracht tot een paar vierkante meters en het grasveld/bleekveld aan de westzijde is verdwenen. Daarvoor in de plaats is een geometrische vlakverdeling aangelegd naar 17^e eeuwse model van de Hollandse kruidentuin. De bloemperken, die middels een grasstrook iets terug liggen van de verharding, zijn omzoomd met strak geschoren buxushagen. De tuin fungeert als groene oase in de stad en is aan twee zijden toegankelijk voor bezoekers. Aan weerszijden is tegen de scheidingsmuren een zitgelegenheid gecreëerd. Aan de noordzijde is deze geplaatst in een nieuw prieel. Ook zijn er nieuwe fruitbomen geplant en lei-lindes teruggeplaatst langs de gevelwand van de woningen. De waterpomp neemt op het middenvak een centrale plek in.

Aan de kant van de Paardenmarkt hebben de huisjes een afgesloten binnenplaats. In de noordelijk van de entree gelegen binnenplaats staat een oude zwarte moerbezie of moerbe (Morus nigra). Deze monumentale moerbe uit circa 1800 of mogelijk nog ouder draagt nog ieder jaar vruchten en is daarmee de oudste (fruit)boom die de stad rijk is.²³ De boom heeft zich door de jaren heen via nieuwe loten telkens verjongd. De moerbe is al sinds de oudheid in cultuur. In China en andere zuidelijke landen wordt het blad gebruikt als voedsel voor de zijderups. In de Gouden Eeuw worden moerbeibomen in ons land geplant op buitenplaatsen en bij voorname boerderijen. De moerbe had net als andere fruitbomen een belangrijke nutsfunctie. Het voorkomen van deze fruitboom in het Hofje van Pauw sluit aan bij hoe de groene ruimte in die tijd in de binnenstad gebruikt wordt. Met het blauwe sap wordt wijn gekleurd en van de moerbeivruchten wordt een gelei gemaakt.

Waardstelling

Belang voor de gemeente Delft:

Het Hofje van Pauw heeft een hoge cultuurhistorische waarde voor de stad. De originele opzet en architectuur illustreert op welke wijze beschermd wonen en de aanleg en gebruik van nutstuinen in Delft in die tijd zijn vormgegeven. Bijzonder is dat het Hofje van Pauw zijn functie 'beschermd wonen' voor een kwetsbare groep mensen behouden heeft. De binnentuin fungeert daarnaast als groene oase en aangename doorgangsroute voor wandelaars en bezoekers van de stad.

Ruimtelijke kwaliteit:

De ruimtelijke kwaliteit is hoog vanwege de samenhang tussen bebouwing en buitenruimte, de architectuur van de gebouwen en de stijl van groenaanleg, de maat, schaal en kwaliteit van de gebruikte materialen. Bebouwing en buitenruimte vormen zo een elkaar versterkend geheel. De voor bezoekers toegankelijke tuin is met veel zorg en oog voor detail ingericht en aangepast aan de mogelijkheid hen op een vanzelfsprekende manier mee te laten genieten van de sfeervolle beslotenheid van het hofje.

Typologie:

De typologie van het huidige ontwerp van de Hollandse kruidentuin sluit qua sfeer en karakter goed aan bij de architectuur van het hofje en is passend bij de historische en architectonische context. Bebouwing en buitenruimte vormen een elkaar versterkend geheel of ensemble. Belangrijke te beschermen waarden en elementen vormen de symmetrische indeling, de centrale as of middenpad, de tuinmuur met lei-fruit, de lei-lindes langs de gevels van de woningen en de verspreid staande fruitbomen.

Zeldzaamheid:

De monumentale moerbe van circa 1800 of nog ouder verbijzondert met zijn ouderdom de cultuurhistorische betekenis en waarde van dit hofje.

²³ Copijn, Jorn, *Bomen laten leven*, De Driehoek, Amsterdam, z.d., p. 192

- Bomen met struiken, beeldbepalende groene massa, boomgroep of -tuin
- Groene as of laan
- Plantsoen met heesters
- Beeldbepalende hagen
- Open ruimte, gazon, bloemperk
- Water of vijver
- Blauwe (water-) as
- Monumentale boom
- Wandelpad of route
- Muur of omheining
- Bebouwing

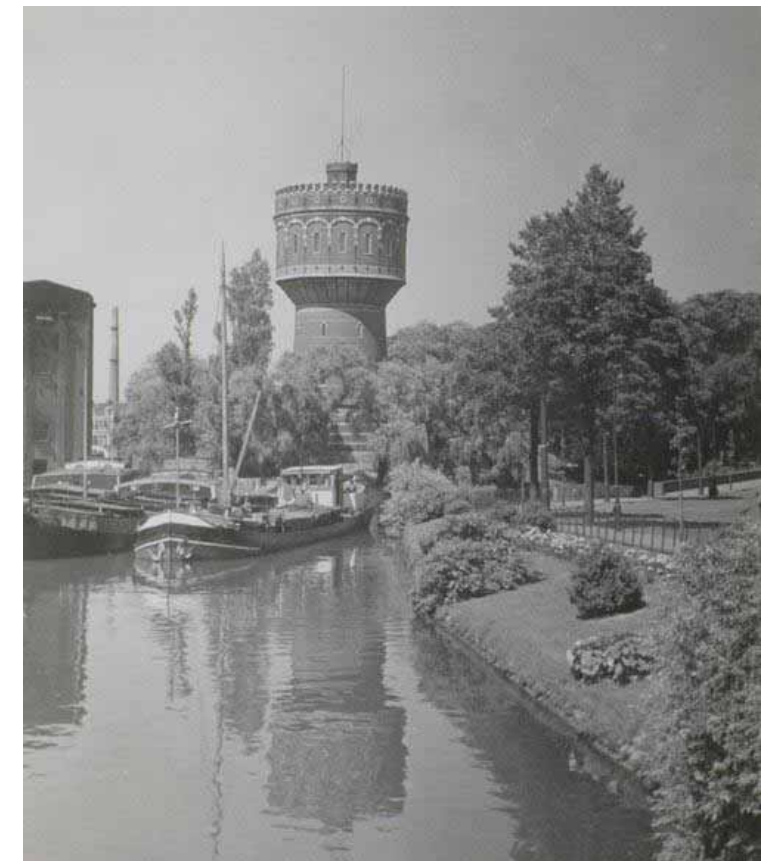
Uitsnede kaart Kruikius 1712, met de twee bastions voor de Wateringse en Haagpoort en het Kalverbos

Luchtfoto. Bron: intranet gemeente Delft

Links: uitsnede plan Poortman uit 1894 voor Nieuwe Plantage en Kalverbos. Bron: GAD

Rechts: groenaanleg Wateringse Vest, situatie rond 950. Bron: GAD. De Wateringse Vest is later gedempt

5. Kalverbos

Inleiding

Het Kalverbos ligt ten noorden van de historische binnenstad aan de Wateringsevest, de Nieuwe Plantage en het Kalverbos. Het Kalverbos maakt sinds 12 december 1976 deel uit van Beschermd Stadsgezicht Delft.²⁴ De groenaanleg van het Kalverbos gelegen aan de Wateringsevest dateert uit de periode van de romantiek in de landschapsstijl. De ontwikkelingsgeschiedenis van deze bijzondere plek in de stad gaat echter verder terug in de tijd. De naam Kalverbos is terug te vinden op een kaartje uit 1803 met de titel 'Kaartje figuratief', waarop het gebied voor de Haagpoort aan de oostzijde van de Haagweg "het kalver, en vildersbos" wordt genoemd.²⁵

Historische ontwikkeling

De complexe ontwikkelingsgeschiedenis van het Kalverbos begint wanneer in 1572 voor de Wateringse- en Haagpoort een bastion of bolwerk wordt aangelegd. De loop van de Delftse Vliet wordt verlegd langs de westzijde van het bastion en de oude loop ter plaatse van het bastion wordt gedempt. De westzijde van het bastion is nog steeds zichtbaar in het beloop van de huidige havenkom naast de Gist- en Spiritusfabriek (nu DSM). Aan de oostzijde van het bastion wordt eveneens een op de Haagweg doodlopende singel gegraven. Dit wordt de aanlegplek en uitspanning voor het Haagse veer en de trekpaarden. Ten noorden van het bastion worden de Wateringseweg en de Haagweg met elkaar verbonden door een nieuwe brug: de Geuze Brugge of Lepelbrug.²⁶ De Haagweg, waarlangs over de gehele lengte bomen waren geplant²⁷, vormt hier de grens tussen Delft en Vrijenban. Langs het zuidelijk deel van de Haagweg ligt aan de oostzijde een terrein dat 't Bosje wordt genoemd.²⁸ Dit bosperceel wordt ook wel als Nieuwe Plantage aangeduid. Het Bosje heet op het al genoemde kaartje uit 1803 "het kalver, en vildersbos". Hier waren onmiskenbaar bomen aangeplant, waarschijnlijk door de stad en bedoeld om als 'productiebos' te dienen. Het zou om timmerhout kunnen gaan, maar de naam Vildersbos legt een relatie met het villen van geslachte dieren en daarmee met huiden die gelooid moeten worden waarvoor eikenbast gebruikt werd. Mogelijk waren daarvoor eiken geplant.

In 1827 besluit Koning Willem I dat plaatsen met meer dan duizend inwoners, om hygiënische redenen, een begraafplaats buiten de bebouwde kom moeten aanleggen. Stadsarchitect P.L. Smits krijgt opdracht van het stadsbestuur een ontwerp voor een begraafplaats op het bastion van het Kalverbos te maken. Smits maakt een ontwerp voor een gebied van 4200 m² aan de westzijde van het bastion. De begraafplaats wordt in 1828 aangelegd en beplant met driehonderd Italiaanse populieren. Het door water omgeven terrein moet tweeënhalve meter worden opgehoogd om zonder wateroverlast drie kisten boven elkaar te kunnen begraven.²⁹ Deze ophoging is nog steeds goed te zien in het reliëf van het Kalverbos ter plaatse. Op 2 oktober 1829 wordt het eerste graf gedolven.

²⁴ RDMZ (RACM), *Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van het Beschermd Stadsgezicht Delft, gemeente Delft*, gemeente Delft, Zeist, 1976

²⁵ Kaartje uit 1803 met de titel 'Kaartje figuratief', getekend door J.H. Smits, Gemeente Archief Delft, plaatsingsnummer HTA 76, 2^e afdeling

²⁶ Baarda, Frits, Rob van Stek, *Delft Stadswandelgids*, Babylon-De Geus, Amsterdam, 1996, p. 70

²⁷ Kaart Figuratief van circa 1675

²⁸ Kaart Kruikius 1712

²⁹ Leeuwen, H.W. van, 'Begraven op een bolwerk. De Haagpoortbegraafplaats in het Kalverbos.', in: *Zevende Jaarboek 1997*, Delfia Batavorum, Delft, 1998, p. 99 – 118

De Haagse poort en de Wateringse poort zijn gesloopt in 1862 – 1864. De sloop van de Haagse poort houdt verband met de aanleg van een recht tracé voor de paardentram naar Den Haag en de bouw van een nieuwe brug. De stadsarchitect stelt voor de uitvalsweg over de begraafplaats aan te leggen.³⁰ Dit tracé snijdt het bastion doormidden. Voor de Haagpoort wordt een nieuwe brug over de stadssingel gelegd. De directeurswoning annex baarhuis moet voor het nieuwe tracé wijken. Architect C.J. de Bruyn-Kops ontwerpt een nieuwe directeurswoning annex baarhuis op de noordwestpunt van het bastion. De trambaan loopt vlak langs de begraafplaats gescheiden door een nieuw houten hek met een hoofdingang van hardstenen zuilen en een smeedijzeren hek. De oostzijde van het bastion wordt als plantsoen ingericht en de stadssingel aan die zijde wordt gedempt om de verbinding van het tracé met de Haagweg mogelijk te maken. Hiermee ontstaat een nieuwe relatie tussen het Kalverbos en het noordelijk deel van de Nieuwe Plantage.

In verband met de overname door de gemeente van de particuliere begraafplaats Jaffa wordt per 1 juli 1874 de begraafplaats Haagpoort gesloten. Na de vereiste termijn van vijftien jaar worden in 1889 de graven geruimd. Behalve de gekochte, eigen graven, die op grond van de Begrafeniswet van 10 april 1869 "onaangeroerd" moeten blijven. Een goed voorbeeld van een begraafplaats op een nog in tact zijnd bolwerk is de begraafplaats Groenesteeg in Leiden.³¹ Het geeft een beeld hoe de oorspronkelijke Haagpoortbegraafplaats aan het Kalverbos er uit moet hebben gezien.

Al snel volgt weer een nieuwe ingreep. In de jaren 1891 – 1894 wordt, middels het graven van het Rijn-Schiekanaal, de hoek die de waterverbinding voorheen maakt afgesneden ten bate van een betere doorstroming van het scheepvaartverkeer. De stadssingel langs het Koningsplein wordt tot aan de Haagpoort gedempt met bagger van het gegraven Rijn-Schiekanaal. De weg door het Kalverbos langs het noordelijk deel van de Nieuwe Plantage krijgt aan het einde bij het nieuwe Rijn-Schiekanaal een verbinding middels een ijzeren draaibrug met de nu aan de overkant van het Rijn-Schiekanaal gelegen straatweg naar Den Haag. Aan het einde van de Nieuwe Plantage wordt een dubbele brugwachterwoning gebouwd, die nog steeds bestaat in tegenstelling tot de brug zelf. In 1895 worden hier enige blokjes middenstandswoningen gebouwd met in een doodlopende straat, de huidige Pieter Hendrikstraat, vijftientig tweelaagse arbeiderswoningen. De uit 1870 daterende stoomoliemolen, die hier stond, is daarvoor gesloopt. Enige resten van oude kavelsloten en de naam Plantagehoeve van de daar nog steeds bestaande boerderij herinneren aan het agrarisch verleden van dit gebied. Hoewel de boer zijn weilanden nu elders ten zuiden van Delft heeft liggen, staan zijn koeien hier 's winters nog steeds op stal.

De bebouwing langs de Nieuwe Plantage ligt nog tot 1921 in de gemeente Vrijenban. Hierna worden het Kalverbos en Nieuwe plantage bij de gemeente Delft gevoegd.³² In 1895 is hier een Watertoren gebouwd naar ontwerp van gemeentearchitect M.A.C. Hartman.³³ Na de Eerste Wereldoorlog worden een pomphuis voor de waterleiding, een reinwaterkelder en een elektriciteitsgebouw in het plantsoen van het Kalverbos gebouwd. De vroegere directeurswoning van de begraafplaats wordt politiepost (nu particuliere woning).

Bij de herinrichting rond 1930 wordt een weg aangelegd naar de nieuwe Reineveldbrug en krijgt deze weg de naam Vrijenbanselaan.³⁴ Het tramtracé door het Kalverbos wordt verlegd. Voor

³⁰ Annema, W., 'De diensten van algemeen nut', in: *De stad Delft. Cultuur en Maatschappij van 1813 tot 1914*, Stedelijk Museum Het Prinsenhof, Delft 1992, p. 100

³¹ Leeuwen, H.W. van, 'Begraven op een bolwerk. De Haagpoortbegraafplaats in het Kalverbos.', in: *Zevende Jaarboek 1997*, Delfia Batavorum, Delft, 1998, p. 99 – 118

³² RDMZ (RACM), *Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van het beschermd stadsgezicht Nieuwe Plantage, gemeente Delft*, Zeist, 2005

³³ Weve, Wim, 'Water in de toren', in: *Delft*, voorjaar 2009

³⁴ Van der Krogt, Peter, *Straatnamen van Delft*, Delft, 2000, p. 178-179

Rustbank uit 1901, geplaatst ter ere van Adrien Huet, leraar en vanaf 1896 hoogleraar werktuigbouwkunde aan de Polytechnische Hogeschool. Huet werkte o.a. aan plannen voor de inpoldering van de Zuiderzee. Situatie 2008

Kalverbos met groenaanleg volgens plan Poortman waarin grafzerk Naundorff in is opgenomen. Situatie 2008

Kalverbos, beplanting rond watertoren gezien vanaf koffiehuis en Oude Haagweg. Situatie 2008

Groenaanleg Kalverbos met later toegevoegde transformatorhuis. Situatie 2008

Oude Haagweg met tram en links de begraafplaats in 1910. Bron: GAD

Nieuwe situatie Oude Haagweg, 1962. Bron: GAD

Situatie 2008 Haagweg, nu als fietspad

Hier is het driehoekige plein met iepen nog beplant met een haag. Situatie Oude Haagweg rond 1962. Bron: GAD

Parkeerstrook langs Oude Haagweg, daarachter groep monumentale iepen. Situatie 2008

Driehoekig plein met iepen tussen Nieuwe Plantage en Oude Haagweg. Situatie 1952. Bron: GAD

Situatie in 2008 gezien vanaf Vrijenbanselaan

deze doorbraak wordt een oude paardentramremise aan de Nieuwe Plantage gesloopt evenals de ijzeren draaibrug aan het eind van het noordelijk deel van de Nieuwe Plantage. De Watertorengracht wordt aanlegplaats voor de verdreven woonboten uit de westelijke stadsgracht langs de Phoenixstraat, die in 1962 wordt gedempt. De oude weg van 1865 door het Kalverbos, een benaming die overigens pas in 1987 officieel wordt toegekend³⁵, heeft zijn functie (behalve voor het fietsverkeer) verloren en de kruising met de Wateringsevest wordt afgesloten. Koffiehuis Het Kalf en een ruimte voor parkeren van auto's blijven over.

Groenaanleg

Het Kalverbos vormt samen met de Nieuwe Plantage het gebied waarvoor tuinarchitect H.A.C. (Hugo) Poortman in 1894 een herinrichtingsplan maakt. Met slingerende paden, een glooiend gazon, veel solitaire bomen, boomgroepen en enkele bloemperken creëert Poortman een romantisch beeld.³⁶ Het ontwerp past bij de dan heersende mode van vrijetijdsbesteding, het kunnen flaneren in het groen. Het slingerende verloop van de paden, de glooiende gazons, de nauwkeurig gesitueerde beplanting en lange zichtlijnen maken het park zeer ruimtelijk en groter in de beleving. Door de langgerekte structuur en de dichtbeplante randen en entrees aan de zuidzijde is het park vooral op de noordelijke statige gevelwand van de hier gelegen herenhuizen georiënteerd. En in oost-westelijke richting en van hoog naar laag, op de Watertoren van het in het plan geïntegreerde oude bolwerk van het Kalverbos, dat dan nog tot aan de dan al afgebroken Haagpoort omringd is door water. Het probleem van de particuliere graven in het Kalverbos is omzeild door het praktische voorstel van de toenmalige burgemeester De Vries van Heijst in de raadsvergadering van 6 maart 1895: *"dan gebeurt met die graven wat anders met perken in een gazon gebeurt: men beschouwt ze als perken, er wordt een hek om geplaatst, buiten dat hek wordt een plantsoen aangelegd, en dan zal niemand zich ergeren aan dien tuin."*³⁷

De vroegere directeurswoning annex baarhuis van 1863, de Watertoren uit 1895 van stadsarchitect M.A.C. Hartman, alsook de overgebleven graven zijn zodoende in het plan van Poortman geïntegreerd. Eén van de graven betreft het nog steeds prominent aanwezige graf - versierd met Franse lilies op het hek - van Karl Wilhelm Naundorff. Deze illustere lokale beroemdheid pretendeerde de Franse koning Lodewijk XVII te zijn.

De ruimtelijke samenhang en de relatie tussen bebouwing en de groene ruimte is aangetast door de verschillende veranderingen, die in de loop van de tijd hebben plaatsgevonden. De rol en uitstraling die bijvoorbeeld het voormalige in 1903 gebouwde Wilhelminahotel (ontworpen door architect A. van der Lee) vervulde in het bepalen van sfeer en eenheid tussen gebouw en haar omgeving is vergelijkbaar geweest met die van het voormalige gemeentehuis van de gemeente Vrijenban en de bebouwing aan de Nieuwe Plantage. Deze rol is met het slopen van dit hotel in de jaren '70 echter niet overgenomen door de minder sprekende architectuur van de huidige bebouwing die op deze plek is gerealiseerd. Dit zorgt ervoor dat de Vrijenbanselaan en het drukke verkeer nu dominant zijn in de beleving van het voormalige bolwerk en het Kalverbos ruimtelijk geen eenheid meer vormt met de Nieuwe Plantage.

Herkenbaar uit de vooroorlogse groenaanleg zijn de nog steeds prachtige groene elementen overgebleven uit het ontwerp van Poortman, de Springertuin van Tutein Nolthenius³⁸ en de overige cultuurhistorisch waardevolle elementen, waaronder de watertoren van Hartman, de bank van Huet, het graf van Naundorff en het koffiehuis. Het bestaande koffiehuis is modern en herinnert niet aan de vooroorlogse situatie. Alleen de locatie gaat terug op tenminste twee elkaar opvolgende voorgangers, één uit de 19de eeuw, een ander uit tweede of derde kwart 20e eeuw.

³⁵ Krogt, Peter van de, *Straatnamen van Delft*, Gemeentearchief Delft, 2000, p. 124, 178,179

³⁶ Geest, J. van en M. Provoost, 'De stadsuitleg, aarzelend begin van een ondernemende stad', in: *De stad Delft, Cultuur en Maatschappij van 1813 tot 1914*, Delft, 1992

³⁷ Ibidem

³⁸ Zie voor verdere toelichting hoofdstuk 12 'Wallertuin en Tutein Noltheniustuin' van dit rapport

Het is voor de tevallige voorbijganger echter moeilijk geworden de oorspronkelijke historische samenhang en betekenis van de ruimtelijke structuur en inrichting van het Kalverbos nog te herkennen. Ter nagedachtenis aan die samenhang is in 2008 bij de opening van een tentoonstelling over Hugo Tutein Nolthenius in Museum Het Prinsenhof bij de ingang van het Noltheniusplantsoen een bordje met die naamsaanduiding geplaatst.

Op het Kalverbos staan verschillende monumentale bomen waaronder een groep van veertien Hollandse iepen die dateren uit 1860-1870, twee beuken, een linde, een Noorse esdoorn, een groep van drie valse christusdoorns, vier platanen, en drie moerascipressen (naast vijver in het Noltheniusplantsoen).

Waardestelling

Belang voor de gemeente Delft:

De ontwikkelingsgeschiedenis van het Kalverbos is van belang voor Delft, omdat zeven eeuwen cultuurhistorische en ruimtelijk bepaalde ontwikkelingen van de stad hier hun weerslag hebben gehad en nog steeds, ondanks alle verstoringen door infrastructurele ontwikkelingen, zichtbaar zijn in de structuur en inrichting van de plek en daarmee ook de uitstraling en identiteit van deze plek bepalen.

Ruimtelijke kwaliteit:

Ondanks het feit dat de relatie tussen bebouwing en de groene ruimte is aangetast door de verschillende veranderingen die in de loop van de tijd hebben plaatsgevonden, bezit het Kalverbos een redelijke mate van ruimtelijke kwaliteit. Het plein met monumentale iepen en de dichte begroeiing en hoogopgaande bomen rond het graf van Naundorff zijn nog altijd beeldbepalend voor deze noordelijke entree van de binnenstad van Delft. Door de sloop van het Wilhelminahotel is de ruimtelijke kwaliteit aan de zuidkant van het gebied echter verminderd. Daarnaast zorgt de het drukke verkeer op de Vrijenbanselaan ervoor dat het voormalige bolwerk en het Kalverbos ruimtelijk geen eenheid meer vormen met de Nieuwe Plantage.

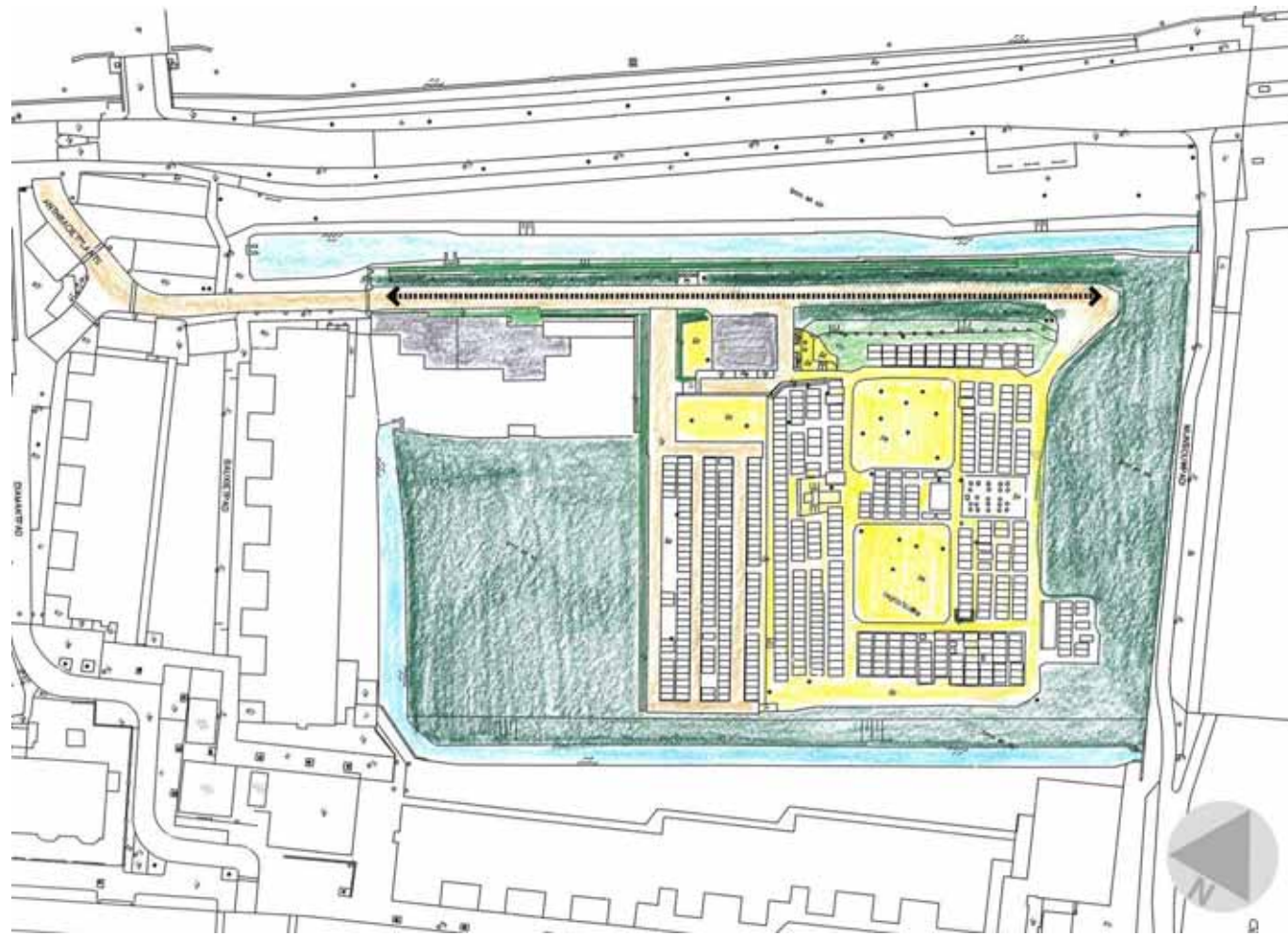
Bijzondere groenaanleg en ontwerper:

Het Kalverbos is als groenaanleg van belang, omdat het een ontwerp is van H.A.C. Poortman. Poortman is in zijn tijd een bekende landschapsarchitect die in heel Nederland tuinen en parken aanlegde, veelal in de gemengde stijl. Het ontwerp van het Kalverbos is tevens van bijzonder belang, omdat er resterende graven in de groenaanleg zijn meegenomen.

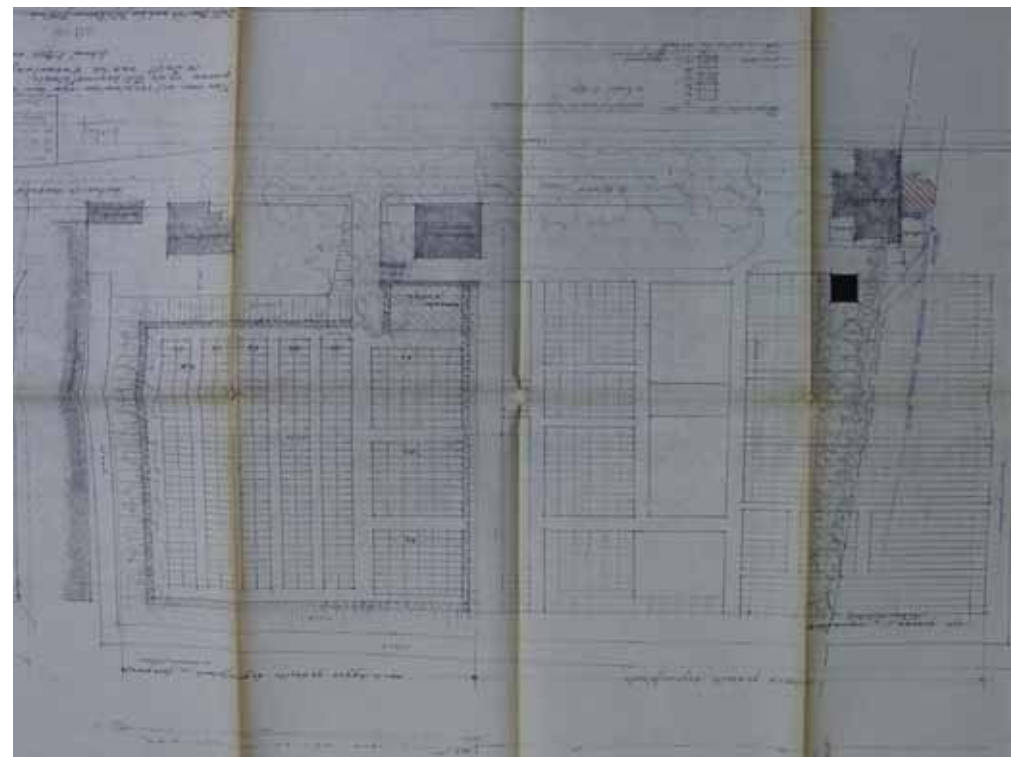
Gaafheid:

Het Kalverbos van belang vanwege de gaafheid van het ontwerp, omdat er nog een aantal oorspronkelijke elementen aanwezig zijn, te weten:

- de restanten van de groenaanleg van H.A.C. Poortman, het ensemble van monumentale bomen en heesters met de bank van Huet, de oude graven, de Watertoren, (de locatie van) het koffiehuis en de vroegere directeurswoning annex baarhuis van de begraafplaats;
- het groene plein met iepen tussen de Oude Haagweg en de los gelegen groenelementen langs de Nieuwe Plantage die bij deze aanleg van Poortman en de inrichting van het voormalige bolwerk behoren;
- de achtentwintig monumentale bomen die onderdeel zijn van de oorspronkelijke groenaanleg in het Kalverbos en het Noltheniusplantsoen;
- het Noltheniusplantsoen als restant van de Springertuin van de directeur van de Oliefabrieken Hugo Tutein Nolthenius.

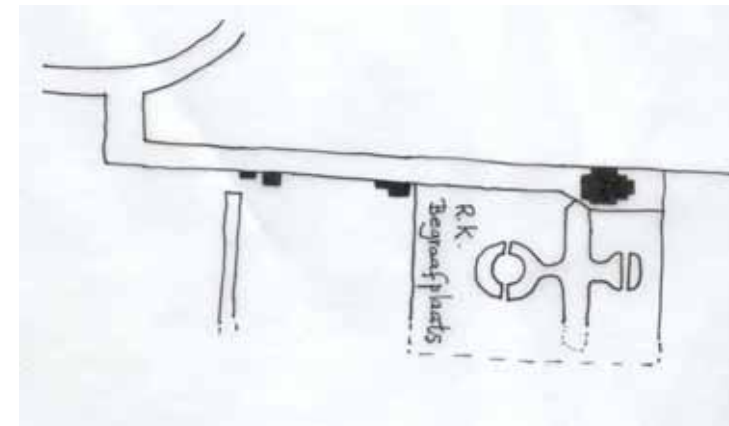
- Bomen met struiken, beeldbepalende groene massa, boomgroep of -tuin
- Groene as of laan
- Plantsoen met heesters
- Beeldbepalende hagen
- Open ruimte, gazon, bloemperk
- Water of vijver
- Blauwe (water-) as
- Monumentale boom
- Wandelpad of route
- Muur of omheining
- Bebouwing

Rechts: plattegrond R.K. Begraafplaats met daarop ingetekend oude en nieuw aan te leggen graven, lindelaan en kapel. Op de kaart is het tracé voor de nieuwe brug en het te slopen koor van de kapel aangegeven. Bron: GAD, Archief # 37, inventaris #7 Overeenkomst tussen de gemeente Delft en de stichting Rooms-katholieke begraafplaatsen te Delft inzake de overdracht van de begraafplaats, d.d. 1960

Uitsnede kaart Kruikius 1712 met daarop aangegeven de Nieuwe Laan en oorspronkelijke buitenplaats waar de R.K. Begraafplaats later gerealiseerd is

Links: schets uitsnede Kadastrale Minuut uit 1832 met daarop aangegeven de aanleg van de R.K. Begraafplaats

Rechtsonder: luchtfoto van de huidige situatie van R.K. Begraafplaats aan de Kanaalweg. Bron: intranet gemeente Delft

6. Rooms-katholieke begraafplaats

Inleiding

De rooms-katholieke begraafplaats ligt aan de Kanaalweg ten zuiden van het Rijn-Schiekanaal, tussen de Hambrug en Sebastiaansbrug en langs de Michiel de Ruyterweg. Hoewel de begraafplaats gesticht is in de periode van de Romantiek in de Landsschapsstijl is er geen speciale groenaanleg gerealiseerd. Bij de aanleg van de begraafplaats is gebruik gemaakt van de oprijlaan en tuinaanleg van de voormalige buitenplaats uit de 17^e eeuw die hier lag.

Historische ontwikkeling

Eeuwenlang wordt begraven in de kerken en de er omheen liggende kerkhoven in de stad. Koning Willem I besluit op 22 augustus 1827 dat plaatsen met meer dan duizend inwoners om hygiënische redenen een begraafplaats buiten de bebouwde kom moeten aanleggen.³⁹ Volgens de wet mogen particulieren een eigen begraafplaats aanleggen en exploiteren. De rooms-katholieke kerken maken hiervan gebruik.

In 1829 wordt de rooms-katholieke begraafplaats aan de toenmalige Nieuwe Laan, sedert 1893 hier nu Kanaalweg, gesticht, ter plaatse van een voormalige buitenplaats.⁴⁰ De tuin die aangekocht wordt, bestaat uit: *"moestuin en boomgaard, bos en vijver, een oprijlaan met groot plein beplant met eiken en iepen, een achtkanten tuinhuis, tuinmanswoning en schuur (95 roeden en 80 ellen groot, waar nu nog 1.09.70 ha van over is), gelegen aan een singel buiten de Rotterdamse poort met rondom weiland."*⁴¹ De tuinkoepel is in 1860 vervangen door een kapel.⁴² De Nieuwe Laan wordt in 1893 gedeeltelijk doorsneden door het Rijn-Schiekanaal, maar de oprijlaan blijft behouden, nu als lindelaan. Hoe oud de bomen zijn is echter niet duidelijk.

In verband met de aanleg van de Sebastiaansbrug over het Rijn-Schiekanaal wordt in 1960 het eigendom van de rooms-katholieke begraafplaats aan de Kanaalweg overgedragen aan de gemeente. Het gedeelte waar de brug komt, zo'n 1900 m², moet worden ontruimd. Dit te onteigenen stuk grond is aan de buitenzijde afgesloten door een dichte houtwal.⁴³ De neogotische kapel, gebouwd in 1869, kan met uitzondering van het koor voorlopig nog worden behouden. Voor het familiegraf van de familie Van Berkel met een monument tegen de gevel van de kapel, en het priestergraf dat ook aan de buitenzijde tegen de kapel is gesitueerd, moet dan nog wel een oplossing worden gevonden.⁴⁴ Het familiegraf van de familie Van Berkel wordt overgeplaatst naar de nieuwe begraafplaats Iepenhof. In 1974 blijkt dat de bouwkundige kwaliteit van de kapel zodanig slecht is en de kosten voor renovatie zodanig hoog dat deze in

³⁹ Leeuwen, H.W. van, 'Begraven op een bolwerk. De Haagpoortbegraafplaats in het Kalverbos.', in: *Zevende Jaarboek 1997*, Delfia Batavorum, Delft, 1998, p. 99 – 118

⁴⁰ Kaart Kruikius 1712 en Kaart Figuratief 1675-1678

⁴¹ Regionaal Historisch Centrum Delft, Archiefnummer 37, inventaris # 2 Akte van Verkoop van grond door Joh. Van der Boon aan R.K. gemeenten van Delft, d.d. 1828

⁴² Annema, W., 'De diensten van algemeen nut', in: *De stad Delft. Cultuur en Maatschappij van 1813 tot 1914*, Stedelijk Museum Het Prinsenhof, Delft, 1992, p. 99

⁴³ Gemeente Archief Delft, Archief 09.01: O.W. en R.O., archief # 29, deel 5 Begraven en Begraafplaatsen, inventarisnummer: 3478. Overleg met de Stichting RK-begraafplaats te Delft over uitbreiding en overname van de begraafplaats, aangaan van een overeenkomst alsmede sluiting van de begraafplaats, met bestek 1/1960 en 29/1960 en tekeningen, 1950-1978. NB. Op deze begraafplaats waren ook militaire graven (overgeplaatst naar militaire begraafplaats op de Veluwe)

⁴⁴ Regionaal Historisch Centrum Delft, Archief # 37, inventaris #7, Overeenkomst tussen de gemeente Delft en de Stichting RK-begraafplaats te Delft inzake de overdracht van kerkhof met kapel, huis, wachtlokaal, schuur, tuin en uitweg aan de Kanaalweg, 1960

1980 wordt gesloopt. Twee brokstukken aan het einde van de lindelaan, getuigen nog van zijn bestaan.

Aan de westzijde wordt de begraafplaats uitgebreid om de beenderputten en 496 graven met gemiddeld drie lijken per graf uit het te ontruimen gedeelte te kunnen overplaatsen. Hiertoe worden de moestuin en bloemkwekerij die hier liggen zo'n anderhalve meter opgehoogd en ingericht. De oprijlaan wordt verbreed tot ruim twee meter. Alle werkzaamheden zijn ten laste van de gemeente.⁴⁵ De twee delen waaruit de begraafplaats dan komt te bestaan, zijn in de huidige inrichting en plattegrond goed te herkennen.

Op het moment dat de nieuwe begraafplaats Iepenhof ter beschikking wordt gesteld aan de Stichting RK-begraafplaats, wordt de begraafplaats aan de Kanaalweg gesloten. Het beheer ervan komt per 1 mei 1969 dan volledig onder de zorg van de gemeente. Er kan dan geen gebruik meer worden gemaakt van de begraafplaats voor nieuwe bijzettingen, tenzij het familiegraven betreft waarvan de rechten verkocht zijn. Het is de bedoeling dat alle graven na toestemming van de eigenaars worden overgebracht naar de begraafplaats Iepenhof. De gemeente heeft uiteindelijk niet gekozen voor de opheffing van de begraafplaats. Tot op heden zijn er incidenteel nog bijzettingen in familiegraven. De begraafplaats maakt de indruk van een verstild en in vergetelheid geraakt stukje cultuurhistorisch groen. Met uitzondering van een enkel graf en speciaal dat van de familie Bauer, bekend van de zanger Frans Bauer, waar regelmatig verse bloemstukken worden neergelegd. Ter plaatse van de vroegere tuinderij, westzijde begraafplaats, ontwikkelt zich momenteel op natuurlijke wijze een vogeltuyn (klein natuurlijk bos).

Groenaanleg

Hoewel de paden op de begraafplaats in de loop van de tijd meer recht getrokken zijn en de graven van het oude oostelijke gedeelte overwoekerd zijn, is de inrichting in dit gedeelte van de begraafplaats nog steeds te herleiden tot de plattegrond van de begraafplaats zoals die is ingetekend op de kadasterkaart van de gemeente Delft uit 1870. Het lijkt erop dat de locatie met het vak met de graven van nonnen en het grote kruisbeeld overeenkomen met deze plattegrond. In dit gedeelte van de begraafplaats liggen diverse graven, waaronder een priestergraf, nonnengraf en graven van hoogleraren van de Technische Universiteit, waarvan enkele omgeven door een smeedijzeren hekwerk.

Op het terrein staat nog steeds een klein baarhuisje, vermoedelijk rond 1830 gebouwd door meester metselaar Petrus Joannes Schouten (1804-1881). Hij is bekend als ontwerper van de in 1852 in classicistische stijl gebouwde voormalige R.K. jongensschool, Nieuwe Langendijk 44-48. Hij zal waarschijnlijk het werk van de grotere eigentijdse architecten, zoals J.D. Zocher jr., als voorbeeld hebben gehad en het baarhuisje in de stijl van Zocher hebben ontworpen. De bestaande dienstwoning dateert uit de 19^e eeuw.⁴⁶

De toegang tot de begraafplaats en de inrichting van de openbare ruimte is momenteel rommelig. De woonblokken uit de jaren '70, parkeerplaatsen en onduidelijk bestrating verstoren het beeld. Wanneer je echter eenmaal het toegangshek van de begraafplaats door bent, kom je in een andere wereld. De lindelaan is een bijzonder element met een hoge ruimtelijke kwaliteit. De sequentie van de rij platanen (Kanaalweg), watergang en dan de lindelaan werkt hier aan mee. Het scheidt ook een afstand tot het drukke leven buiten de begraafplaats. Voor de aanleg van de Sint Sebastiaansbrug in 1960 moest een deel van de kapel gesloopt worden en in 1980 het restant, waardoor de zichtlijn langs de lindelaan verstoord is geraakt

⁴⁵ Regionaal Historisch Centrum Delft, Archief # 37, inventaris #7, Overeenkomst tussen de gemeente Delft en de Stichting RK-begraafplaats te Delft inzake de overdracht van kerkhof met kapel, huis, wachtlokaal, schuur, tuin en uitweg aan de Kanaalweg, 1960

⁴⁶ Weve, Wim. 'Het groene Delft van de Zochers', in: *Delft*, 3e kwartaal, 1999

Oude lindelaan na 1960 met zicht op de niet gesloopte voorzijde van de kapel kort na aanleg van de nieuwe Sebastiaansbrug. Bron: GAD

Huidige situatie 2008 van lindelaan. De kapel is in 1980 gesloopt, waardoor de laan nu dood loopt op de brug

In het westelijke deel van de begraafplaats, waar uiteindelijk geen graven meer zijn gedolven, heeft de natuur zijn gang kunnen gaan. Situatie 2008

Entree R.K. Begraafplaats met baarhuisje in de stijl van Zocher gebouwd. Situatie 2008

Sloop kapel van de Rooms Katholieke begraafplaats in augustus 1980. Bron: GAD

Waardestelling

Belang voor de gemeente Delft:

De rooms-katholieke begraafplaats is een gebied met bijzondere waarde voor de stad, vanwege het oorspronkelijke karakter van de begraafplaats dat goed bewaard is gebleven ondanks dat de begraafplaats nu omsloten is door verstedelijkt gebied en er verstoringen zijn geweest. Het is een karakteristiek voorbeeld van een begraafplaats, welke sinds 1825 buiten de bebouwde kom diende te worden aangelegd en heeft als zodanig lokaalhistorische waarde.

Het is voor Delft één van de ankers voor het begrijpen van de religieuze geschiedenis van de stad en het begin van de verzuiling. Ook de locatie zelf is bijzonder omdat deze aansluit bij de oude stedelijke en landschapsstructuren uit de 17e, 18e en 19e eeuw.

Ruimtelijke kwaliteit:

De ruimtelijke kwaliteit is groot en wordt bepaald door de ligging van de begraafplaats aan het Rijn-Schiekanaal. De parallelle lijnen van het kanaal, de monumentale platanen van de Kanaalweg, de watergang en oprijlaan met lindes zijn hierbij van belang. De oprijlaan met lindes en de overige beplanting rondom en op het oudste gedeelte van de begraafplaats, inclusief de oude graven, kruisbeelden, smeedwerk en hagen zijn van cultuurhistorische waarde en dragen bij aan de ruimtelijke kwaliteit en intieme sfeer van deze plek.

Zeldzaamheid:

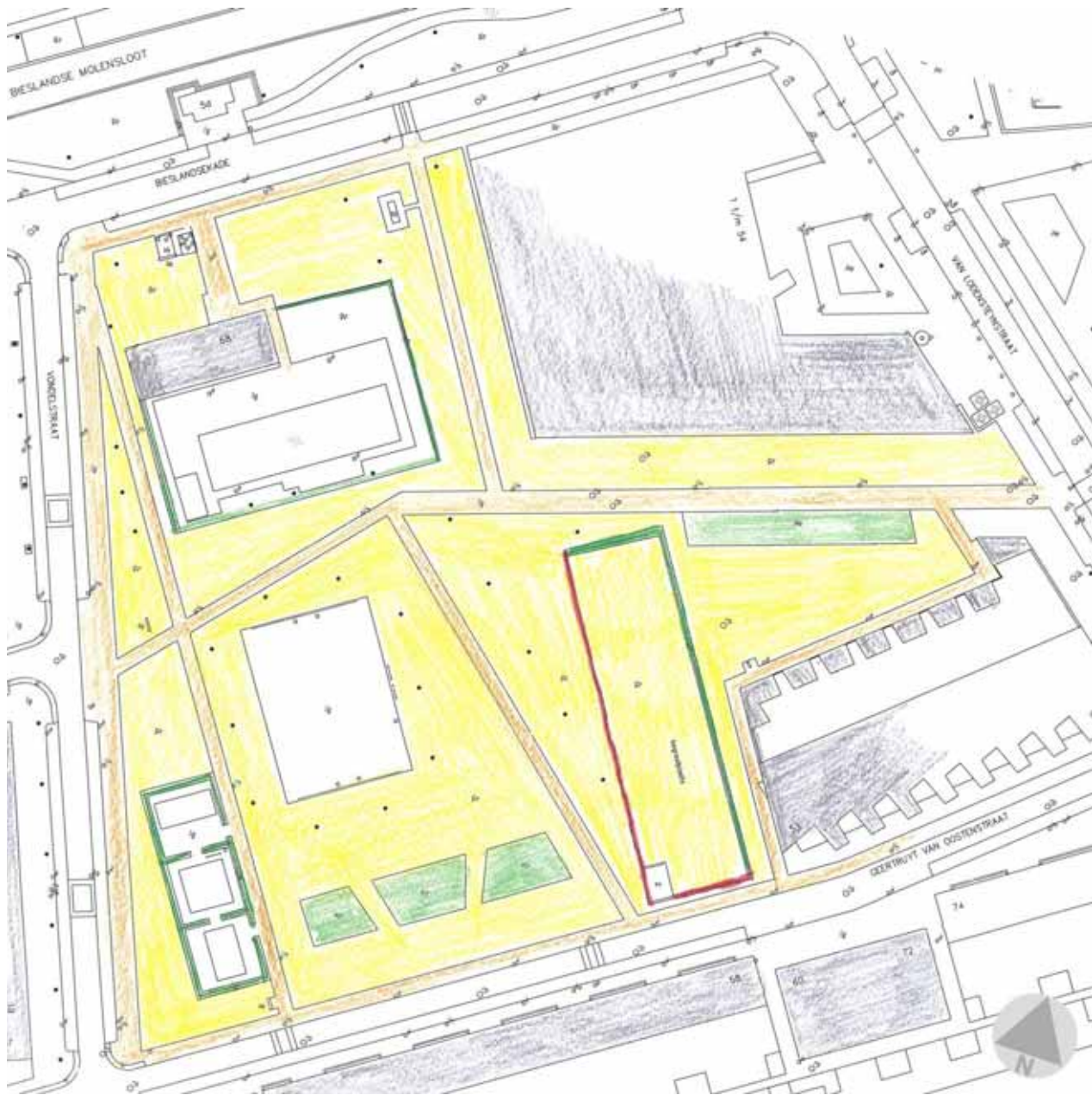
De indeling en inrichting van het oudste gedeelte van de begraafplaats, gelegen tussen de oprit van de Sebastiaansbrug en het nieuwere bestrate gedeelte is te herleiden tot de indeling van de voormalige buitenplaats, zoals die is weergegeven op de kadasterkaart uit 1870. In de cirkelvorm van deze kaart staat nu een groot kruisbeeld. De oude laan en de oorspronkelijke indeling van de vroegere tuin zijn gebruikt voor het ontwerp. Bewaard en van bijzondere waarde zijn de oprijlaan met lindes, het baarhuisje in de stijl van Zocher en de dienstwoning uit de 19^e eeuw.

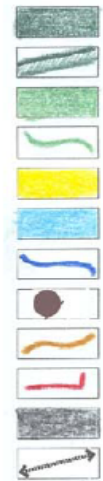
Huidige situatie oudste gedeelte begraafplaats in 2008, een aantal oorspronkelijke hagen en smeedijzeren hekwerken om de graven zijn bewaard gebleven

Oude situatie in 1960, vóór de aanleg van de Sebastiaansbrug. Bron: GAD

- Bomen met struiken, beeldbepalende groene massa, boomgroep of -tuin
- Groene as of laan
- Plantsoen met heesters
- Beeldbepalende hagen
- Open ruimte, gazon, bloemperk
- Water of vijver
- Blauwe (water-) as
- Monumentale boom
- Wandelpad of route
- Muur of omheining
- Bebouwing

Luchtfoto buurtparkje met rechthoekig ommuurde joodse begraafplaats met witte graftombe aan de Geertruyt van Oostenstraat. Bron: intranet gemeente Delft

Uitsnede kaart Kruikius 1712, waarop de Bieslandse kade en de situering van het Pesthuis met daaromheen de koolvelden te zien zijn, waar later de Joodse begraafplaats is aangelegd

7. Joodse begraafplaats

Inleiding

De Joodse begraafplaats vormt een onderdeel van het buurtpark van het Heilige Land aan de Vondelstraat en de Geertruyt van Oostenstraat. Langs de Bieslandsekade stond hier van 1655 tot 1812 het Pesthuis dat onderdeel uitmaakte van het Oude en Nieuwe Gasthuis. Rondom het gasthuis lagen ook koolvelden en moestuinen. Op een van deze koolvelden is later rond 1845 de Joodse begraafplaats gesticht. Hoewel de begraafplaats gesticht is ten tijde van de romantiek in de landschapsstijl is hiervan niets terug te vinden. De begraafplaats is altijd eenvoudig en functioneel van opzet geweest. Desondanks is het bijzonder dat de begraafplaats als historisch relict bewaard is gebleven en nu deel uitmaakt van het naastgelegen buurtpark, door de bewoners ook wel het "Vondelparkje" genoemd.

Historische ontwikkeling

Het omstreeks 1655 ten oosten van de stad als onderdeel van het Oude en Nieuwe Gasthuis gebouwde Pesthuis, doet dienst tot 1812 en wordt vervolgens afgebroken. Hier worden de aan besmettelijke ziekten overledenen begraven die vanwege het besmettingsgevaar niet bij de kerken in de stad begraven mogen worden.⁴⁷ De begraafplaats bij het voormalige Pesthuis wordt lange tijd gebruikt.⁴⁸ Ook het gemeentebestuur laat in 1818 voor de noodzakelijke verplaatsing van de algemene begraafplaats in het Kalverbos zijn oog vallen op dit stuk land aan de oostzijde van de stad. Men ziet hier vanaf, omdat er aanzienlijke financiële consequenties aan vastzitten. Het laaggelegen land en de hoge grondwaterstand maken een flinke ophoging noodzakelijk.⁴⁹

In Delft is sprake van de eerste Joodse bewoners bij de religieuze telling in 1798. Er blijken dan zeven joden in Delft te wonen. Dit aantal groeit tot 179 in 1869.⁵⁰ Enkele tientallen jaren na haar ontstaan is de Joodse gemeenschap in Delft zo gegroeid dat ze een eigen synagoge en begraafplaats nastreeft. Op november 1845 krijgt de Delftse Joodse gemeenschap toestemming van B&W de begraafplaats van het Pesthuis in gebruik te nemen.⁵¹ Hier worden niet alleen de Joodse inwoners van Delft begraven, maar ook de overleden Joodse patiënten van het Sint Joris Gasthuis. Dit blijkt een voortdurende zorg op te leveren over de ruimte op de begraafplaats.

In 1874 wordt een metaarhuisje voor het zeggen van gebeden en het uitvoeren van rituelen gebouwd, dat later moet wijken voor de uitbreiding van de begraafplaats. In 1924 onderhandelt het kerkbestuur van de Nederlandse Israëlitische Gemeente in Den Haag met het gemeentebestuur van Delft over uitbreiding van de begraafplaats. Er is dan nog plek voor vier volwassenen. Uit de verslaglegging blijkt dat het de Joodse gemeente zelf niet lukt om de gronden, die in eigendom van het weeshuis zijn, te verwerven. Uit bespreking met de wethouder en directeur Openbare Werken blijkt dat de gemeente, niet bekend met de Joodse voorschriften⁵², de begraafplaats eigenlijk wil opheffen in ruil voor een locatie elders.

⁴⁷ Leeuwen, H.W. van, 'Begraven op een bolwerk. De Haagpoortbegraafplaats in het Kalverbos.', in: *Zevende Jaarboek 1997*, Delfia Batavorum, Delft, 1998, p. 99 – 108

⁴⁸ Annema, W., 'De diensten van algemeen nut', in: *De stad Delft. Cultuur en Maatschappij van 1813 tot 1914*, Stedelijk Museum Het Prinsenhof, Delft, 1992, p. 99

⁴⁹ Leeuwen, H.W. van, 'Begraven op een bolwerk. De Haagpoortbegraafplaats in het Kalverbos.', in: *Zevende Jaarboek 1997*, Delfia Batavorum, Delft, 1998, p. 99 – 108

⁵⁰ Lunteren-Spanjaard, M. M. van, 'De Joodse gemeente van Delft', in *Facetten van Delft*, Genootschap Delfia Batavorum, Rodopi, Amsterdam, 1985, p. 255 – 268

⁵¹ Annema, W., 'De diensten van algemeen nut', in: *De stad Delft. Cultuur en Maatschappij van 1813 tot 1914*, Stedelijk Museum Het Prinsenhof, Delft, 1992, p. 99

⁵² Volgens het Joodse geloof biedt het graf eeuwige rust en kan om die reden de begraafplaats in principe

In 1930 is het de gemeente gelukt voor de Joodse gemeenschap een strook grond te verwerven voor de westelijke uitbreiding van de begraafplaats. Deze uitbreiding loopt tot aan de muur die dan gebouwd wordt. Ook zorgt de gemeente voor een toegangsweg. Een metselaar - aannemer wordt ingehuurd om de werken uit te voeren, waaronder de renovatie van het metaarhuisje en het aanbrengen van ijzers met prikkeldraad op de muur. De kosten worden gefinancierd uit een deel van de opbrengsten van de verkoop van het woonhuis naast de synagoge aan de Koornmarkt aan het Oude en Nieuwe Gasthuis dat op dat moment ook uitbreiding zoekt.⁵³ Aan de oostzijde loopt een kavelsloot die later met de ontwikkeling van de omliggende woonwijk gedempt is.

In 1936 wonen er nog circa vijfenveertig joden in Delft. Na de oorlog waren nog twaalf leden van de gemeenschap in leven. Niet alle graven zijn voorzien van stenen. Er zijn tweeënvijftig graven met zerken en een onbekend aantal zonder. De grote tombe is van mevrouw Koetser. In 1938 heeft de laatste begrafenis plaatsgevonden.⁵⁴

In het kader van het bouwplan *De Delfgauwsche Weye* wordt in 1956 opnieuw een poging gedaan door de gemeente en in samenwerking met de Woningbouwvereniging Volkshuisvesting de begraafplaats te verplaatsen. De opperrabbijn in Den Haag heeft dit voorkomen. Om de desolate en verwaarloosde toestand, onder andere het gevolg van oorlogsschade, waarin de begraafplaats op dat moment verkeert, te verbeteren worden er voorstellen gedaan voor herstel. Deze herstelwerkzaamheden betreffen het schoonmaken en egaliseren van het terrein, staande grafzerken neerleggen op betonnen platen en het terrein met gras inzaaien. Daarnaast wordt voorgesteld een gedeelte van de muur, een betonschutting, te vervangen door een gemetselde muur, de bestaande muur te herstellen en een slecht gedeelte van de muur te verwijderen en te vervangen door een hekwerk en dit met plantsoen in te planten. Ook is het de bedoeling drie graven in het noordelijke gedeelte te verwijderen zodat de begraafplaats verkleind kan worden tot 180 m². Het is onwaarschijnlijk dat de opperrabbijn voor het verwijderen van deze graven toestemming heeft verleend.

Op het moment dat de nieuwe bewoners van de Geertruyt van Oostenstraat in 1959 hun huizen betrekken, is de situatie rond de begraafplaats nog niet verbeterd. Men is namelijk beloofd dat de begraafplaats verplaatst zal worden. Bewoners maken gewag van spelende kinderen en het storende aanzicht. Zelfs de politie maakt er een rapport over. De bewoners willen de begraafplaats niet zien en vragen daarom de muur te verwijderen en hiervoor in de plaats een hekwerk met plantsoen ervoor te plaatsen. Om de grafzerken niet te hoeven zien wordt gevraagd deze plat te leggen. Dan besluit de gemeente de herstelwerkzaamheden alsnog in 1959 uit te voeren. Opgemerkt wordt dat de Nederlands Israëlitische Gemeente zelf praktisch niets aan het onderhoud wenst te besteden. Het beheer en onderhoud komt ten laste van de gemeente, terwijl de grond eigendom blijft van de Joodse gemeente.⁵⁵ In 1962 is de Joodse gemeente van Delft als zodanig opgeheven en onder die van Den Haag geplaatst.

Groenaanleg

De Joodse begraafplaats maakt als cultuurhistorisch relict nu deel uit van de woonwijk die er sinds de jaren '20 omheen is gebouwd. Alles in de omgeving is veranderd. De begraafplaats is gebleven. Belangrijke bepalende aspecten en elementen van de begraafplaats zijn de maat en schaal van de begraafplaats waaronder het verschil in hoogte van de omringende muur en haag,

niet opgeheven worden

⁵³ Gemeente Archief Delft, archief nummer 458 dossier 84: bestekken, tekeningen en correspondentie betreffende uitbreiding van de begraafplaats, 1931

⁵⁴ Wijnberg-Stroz, Joep, Marianka van Lunteren-Spanjaard, *Blijvers en voorbijgangers. Joden in Delft 1850-1960*, Kok Kampen, Kampen, 1998, p. 240 – 241

⁵⁵ Gemeente Archief Delft archief nummer 29 (openbare werken 1870-1986), inventaris # 3476, Stukken betreffende Israëlitische begraafplaats aan Geertruyt van Oostenstraat met tekeningen, 1950 – 1965

Buitenaanzicht muur westzijde begraafplaats met buurtpark en bomenrij van Prunus (Japanse sierkers). Situatie 2008

Situatie 1960 van Joodse Begraafplaats met staande grafstenen, met daaromheen plantsoen en voormalige bebouwing. Bron: GAD

Situatie 1983, waarbij grafstenen plat zijn gelegd. Het plantsoen is verwilderd en uitgegroeid. Bron: GAD

de oude muur en de graven. Bij de ingang is aan de achtergebleven verharding nog te zien waar het metaarhuisje heeft gestaan.

Terwijl in de jaren '50 en daarna geprobeerd is de begraafplaats visueel af te scheiden van de omgeving maakt zij als bijzonder object nu deel uit van het omringende park en plantsoen. Waarschijnlijk heeft de wettelijke norm, die om hygiënische redenen vereiste dat er ruimte bleef tussen de begraafplaats en aangrenzende bebouwing, voorkomen dat het huidige park volgebouwd zou worden. Oftewel het park is er gekomen dankzij de aanwezigheid van de begraafplaats.

Het bestaande buurtpark van het Heilige Land, inclusief de Joodse begraafplaats heeft een heldere indeling van vlakken, functies en lijnen met elkaar kruisende en diagonaal lopende voetpaden met bomenrijen van onder andere populier. De diagonale lijn bestaande uit een voetpad door het grasveld met een bomenrij van prunussen eindigt op een fraaie wijze bij de muur van de begraafplaats waardoor zij deze opneemt in het geheel. Ook aan de andere kant van de begraafplaats loopt een voetpad. Hier is de begraafplaats afgegrensd met een open hekwerk en beplant met een taxushaag van zo'n anderhalve meter hoog, waar je nog net overheen kan kijken. Het buurtpark met daarin opgenomen de Joodse begraafplaats is ontworpen door Joke Klumper, landschapsarchitect van de gemeente Delft.

Waardestelling

Belang voor de gemeente Delft:

Het belang voor de stad is groot vanwege het feit dat de begraafplaats door de jaren heen bewaard is gebleven en nu als een zeldzaam relict op fraaie wijze is opgenomen en onderdeel uitmaakt van haar omgeving (het buurtpark). De Joodse begraafplaats maakt deel uit van de Joodse geschiedenis van Delft en is daarmee één van de ankers van de religieuze geschiedenis van de stad. Door zijn ligging markeert de begraafplaats tevens de locatie van het voormalige Pesthuis met haar relatie met het Oude en Nieuwe Gasthuis.

Ruimtelijke kwaliteit:

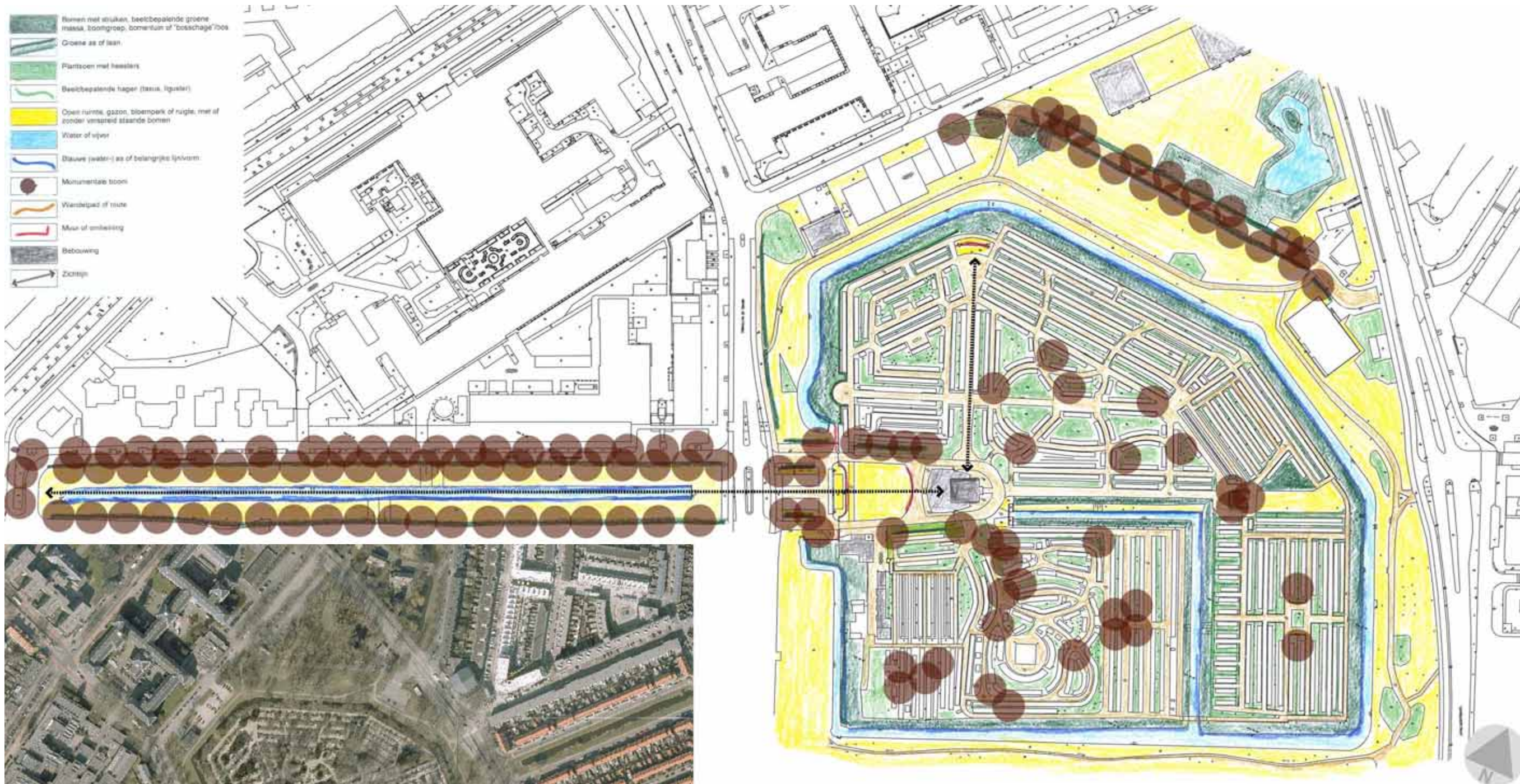
De aanwezigheid van Joodse begraafplaats als onderdeel van het buurtpark van het Heilige Land zorgt voor een verhoging van de ruimtelijke kwaliteit van het park dankzij de overeenkomst in eenvoud van het park met zijn heldere indeling van vlakken, functies en lijnen met elkaar kruisende en diagonaal lopende voetpaden met bomenrijen die eindigen bij de muur van de begraafplaats en de besloten soberheid van de begraafplaats zelf.

Zeldzaamheid

De Joodse begraafplaats is een overblijfsel van een religieuze gemeenschap in Delft die grotendeels verdwenen is.

Huidige situatie in 2008, met links muur en prunus en rechts de taxushaag met hekwerk. Op de achtergrond nieuwbouwwoningen

Luchtfoto begraafplaats Jaffa en Zuidplantsoen. Bron: intranet gemeente Delft

Links: situatie begraafplaats anno 1921 waarbij zichtbaar de eerste aanleg, oude ingang en nieuwe ingang langs Kloosterwetering. Bron: foto uitsnede stadsplattegrond 1921, GAD

Rechts: situatie begraafplaats en waterlopen en waterpartijen na eerste uitbreiding ten noorden van de Kloosterwetering, inclusief aanleg Zuidplantsoen in 1949. Bron: foto uitsnede stadsplattegrond 1949, GAD

8. Algemene begraafplaats Jaffa en Zuidplantsoen

Inleiding

De algemene begraafplaats Jaffa en het Zuidplantsoen vormen samen het groengebied dat ligt in de TU-wijk en op de grens met de Wippolder, tussen de Mekelweg en de Schoemakersstraat. De begraafplaats is rijksmonument (zuidelijk deel) en maakt samen met het Zuidplantsoen onderdeel uit van het toekomstig Beschermd Stadsgezicht TU-Wijk.⁵⁶ Het gebied toont een combinatie van cultuurhistorisch waardevolle landschapselementen uit het oude ontginnings- en polderlandschap met een groenaanleg in landschappelijke en architectonische stijlen. Jaffa of Joppe is de plaats in het Heilig Land waar de kruisvaarders aan land gingen om naar Jeruzalem te gaan. Symbolisch is Jaffa de poort tot het eeuwige Jeruzalem, waar de doden heen zullen gaan.⁵⁷

Historische ontwikkeling

Het gebied rond Jaffa is ontgonnen vanaf de 10^e eeuw. In 985 aan het einde van de Frankische tijd krijgt de graaf van Friesland Theodericus II (Dirk II, 939-988) alle goederen van de Duitse keizer tussen de rivieren de IJssel en de Lier in eigendom. Hij wordt daarmee de machtigste grootgrondbezitter in dit gebied. Dirk II wordt gezien als de opdrachtgever voor de grote ontginning, die begint met het graven van de Delf tussen de kruising Oude Leede/Schie en de huidige Abtswoudsebrug. Hier, bij het voorlopige noordelijke eindpunt van de Delf, wordt een grafelijk hof gebouwd, Campus Regis (het Koningsvelt). Van hieruit wordt de ontginning ter weerszijden van de Delf bestuurd. Aan het eind van de tiende, begin elfde eeuw wordt, in de richting van Delfgauw, de Kloosterwetering gegraven en ook de Pijnackerse Vaart.⁵⁸ De naam Kloosterwetering dateert van 1251 als graaf Willem II het Koningsvelt schenkt aan zijn tante Ricardis voor het stichten van het vrouwenklooster op deze plek. Het grafelijk hof dat hier gevestigd was, wordt verplaatst naar de Markt. De Kloosterwetering vormt de grens tussen de noordelijk gelegen Wippolder en de Zuidpolder van Delfgauw. Deze wetering is later ook de grens tussen de stad Delft en de gemeente Vrijenban. Een restant van deze wetering loopt nu nog langs de Jaffalaan en vormt de hoofdwatergang van de begraafplaats zelf. Langs de noordoever van de Kloosterwetering loopt dan de Kloosterkade. Een deel van deze kade, tegenover de Jaffalaan heet nu Prins Bernhardlaan. Maar ten oosten van de begraafplaats loopt ze als Kloosterkade door tot aan de Delfgauwseweg en dan nog verder als kade tot aan de Overgauwseweg in Pijnacker. De reden om uitvoeriger in te gaan op deze ontginningsgeschiedenis is dat de oude afwateringsstructuur nu nog de ruimtelijke ruggengraat vormt van dit gebied. De aula van Jaffa staat midden op de ter plaatse gedempte wetering en geeft naar het westen een prachtige zichtlijn langs het nog bestaande deel van de wetering met de statige kastanjbomen aan de Jaffalaan en Prins Bernhardlaan.

Koning Willem I besluit op 22 augustus 1827 dat plaatsen met meer dan duizend inwoners om hygiënische redenen een begraafplaats buiten de bebouwde kom moeten aanleggen.⁵⁹ Volgens

⁵⁶ RDMZ (RACM), *Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van het Beschermd Stadsgezicht TU-Wijk Delft*, Zeist, 2005

⁵⁷ Krogt, Peter van de, *Straatnamen van Delft*, Gemeentearchief Delft, 2000, p. 116

⁵⁸ Winsemius, J.P., *De zeven Ambachten en het Hoogheemraadschap van Delfland*, W.D. Meinema N.V., Delft, 1962, p. 69

⁵⁹ Leeuwen, H.W. van, 'Begraven op een bolwerk. De Haagpoortbegraafplaats in het Kalverbos.', in: *Zevende Jaarboek 1997*, Delfia Batavorum, Delft, 1998, p. 99 – 118

deze wet mogen particulieren een eigen begraafplaats aanleggen en exploiteren. De begraafplaats Jaffa is als bijzondere begraafplaats door particuliere ondernemers op 7 augustus 1868, direct ten zuiden van de Kloosterwetering in de gemeente Vrijenban gesticht.⁶⁰ In 1874 claimt de gemeente een gedeelte (twee are en zesentwintig centiare) als algemene begraafplaats.⁶¹ De twee gedeeltes, algemeen en bijzonder, worden van elkaar gescheiden door een doornhaag. Gemeentearchitect C.J. de Bruyn Kops maakt in 1887 het ontwerp voor de entree langs de Kloosterwetering en de dienstwoning rechts van de ingang. In het cirkelvormig perk met familiegraven op het zuidelijk en oudste gedeelte van de begraafplaats bevinden zich onder andere de graven van Jacobus Cornelis van Marken en zijn vrouw Agneta van Marken Matthes, stichter van onder meer de Gist- en Spiritusfabriek en het Agnetapark, en het graf van professor Cohen van de Polytechnische School. Ook professor Adrien Huet ligt hier begraven.

De begraafplaats wordt in 1929 aan de noordzijde ter plaatse van een stuk polderland met volkstuintjes, aanzienlijk uitgebreid. Dat is ook het moment dat het Zuidplantsoen gecreëerd wordt in samenhang met de bouw van het grote TH-gebouw 'Rode Scheikunde' tussen Julianalaan en Zuidplantsoen. Reden hiervoor is dat de Wet op begraven en begraafplaatsen uit 1869 (art 16) bepaalt dat: "*geene begraafplaats wordt aangelegd dan op den afstand van ten minste 50 meter van elke bebouwde kom eener gemeent.*"⁶² Op het moment van uitbreiding van de begraafplaats verschuift namelijk ook de grens van de bebouwde kom in zuidelijke richting. Met de komst van de nieuwe woonwijken en gebouwen voor de TU komt de begraafplaats steeds meer in de stad te liggen.

Op 21 december 1940 wordt een monument, vervaardigd door de beeldhouwer D. Bus, opgericht voor de gevallenen, die in de strijd om Delft in mei 1940 zijn omgekomen. Hier wordt nog ieder jaar op 4 mei een herdenking georganiseerd.⁶³ Pas in de jaren '50 is het wachtgebouwtje vervangen of aangepast tot het huidige karakteristieke aulagebouw. In 1998 is de begraafplaats gedeeltelijk gerestaureerd en is de aula voorzien van een horizontale uitbouw ontworpen door de architecten Brouwer en Steketee. De horizontale lijnen van dit ontwerp vormen een mooi contrast met het verticale ontwerp van de oorspronkelijke aula.⁶⁴

Groenaanleg

De uitbreidingsplannen voor de begraafplaats komen tot stand onder leiding van de directeur Openbare Werken, ir.J. de Booy. In zijn aanbiedingsbrief bij het voorlopige plan voor de begraafplaats uit 1925 zegt hij dat: "*een begraafplaats zooveel mogelijk een aantrekkelijke tuin moet zijn en zoo min mogelijk een in rechthoekige vakken ingedeelde gravenbergplaats.*" Ook wordt er een nieuwe entree ontworpen, waarin de oude entree wordt opgenomen. Hiervoor wordt een deel van de oude Kloosterwetering gedempt. Dit gedempte gedeelte wordt de nieuwe centrale as waarop een "*eenvoudig wachtgebouwtje*", later de aula, wordt gesitueerd. Parallel aan de oude wordt een nieuwe entree gemaakt met: "*de bedoeling dat begrafenisstoeten binnen zullen komen door den ouden ingang, kunnen oprijden naar het wachtgebouwtje en weer kunnen*

⁶⁰ Leeuwen, H.W. van, 'Begraven op een bolwerk. De Haagpoortbegraafplaats in het Kalverbos.', in: *Zevende Jaarboek 1997*, Delfia Batavorum, Delft, 1998, p. 99 – 118

⁶¹ GAD, Archief # 158: Inventaris van het archief van de gemeente Vrijenban (1758) 1817 – 1921, Inventaris # 1951, Stukken betreffende de oprichting en het gebruik van de begraafplaats Jaffa, 1867 – 1874

⁶² Archief OW en RO, archief # 29 periode: 1870-1986, deel 5 (begraven en begraafplaatsen), inventaris# 3440-3441, *Stukken betreffende uitbreiding van de algemene begraafplaats Jaffa, 1926-1931, 1950-1963, 1968-1969, waaronder de aanbiedingsbrief d.d. 23 oktober 1925 van de directeur OW (w.g. J. de Booy) bij het algemeen ontwerp voor de uitbreiding van de begraafplaats Jaffa aan Heeren Burgemeester en Wethouders van Delft*

⁶³ Kunz, G.G., 'De strijd rondom Delft in mei 1940', in: *Facetten van Delft*, Genootschap Delfia Batavorum, Rodopi, Amsterdam, 1985, p. 210

⁶⁴ Beek, Rob van, *Entente Floriade*, gemeente Delft, Delft, z.d., p. 8

Links: terreinen Wippolder worden opgespoten met op de achtergrond het hoofdgebouw van de Technische Hogeschool. Links de begraafplaats Jaffa, gezien vanuit de latere Nassaulaan. Circa 1923. Bron: GAD

Situatie Jaffalaan ca.1960. Bron: GAD

2008, huidige situatie Jaffalaan

De uitbreiding van de begraafplaats Jaffa en aanleg van tuintjes door werklozen ten oosten van de begraafplaats Jaffa. Links op de achtergrond de begraafplaats Jaffa en rechts op de achtergrond de achterkant van het hoofdgebouw van de TH Delft in de Mijnbouwstraat gezien naar het westen. Circa 1930. Bron: GAD.

Rechts: zicht op eerste uitbreiding Jaffa gezien vanaf Bernardlaan. De bomenrij met Italiaanse populieren vormen een verticaal accent en behorend bij de oorspronkelijke groenaanleg op rand van begraafplaats. Foto 2009: Diny Tubbing.

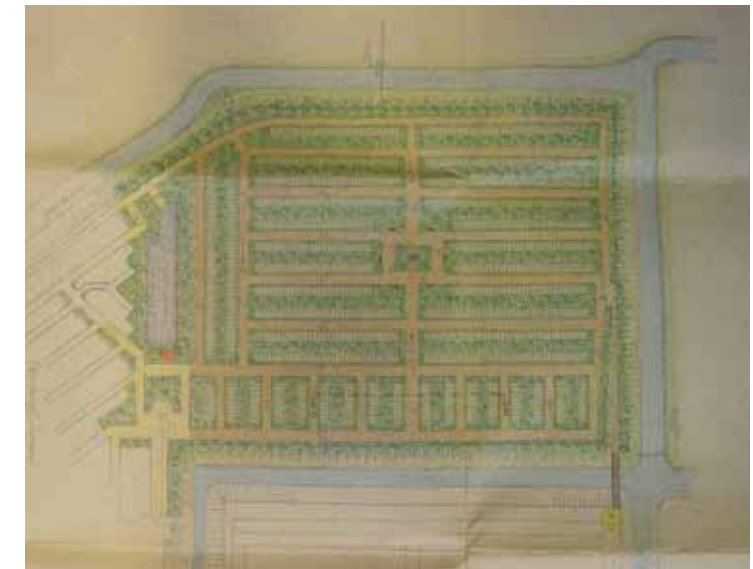
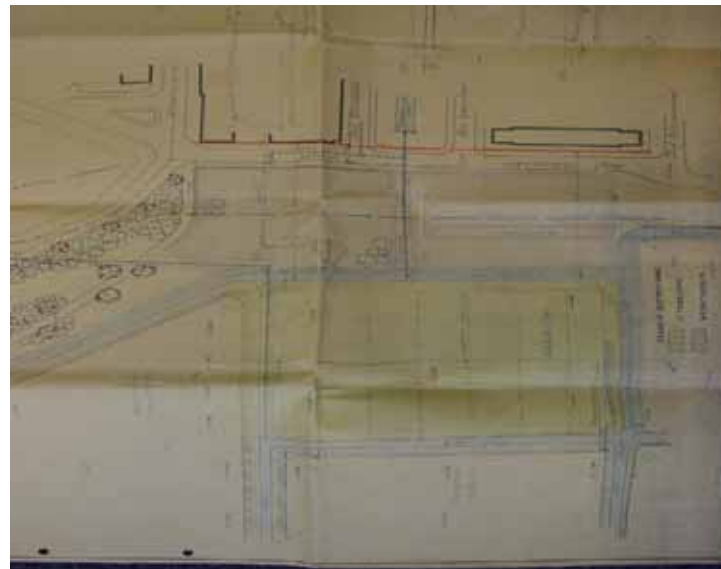

2008, huidige situatie van plan uit 1955, zie hieronder

1927, Situatieschets voor eerste uitbreiding Jaffa ten noorden van de Kloosterwetering en ten oosten van de Kanaalstraat (nu Bernardlaan). Bron: zie voetnoot 62, blz. 33

Rechts: het plan uit 1955 voor de laatste uitbreiding van Begraafplaats Jaffa ten oosten van de Kloosterwetering en het oudste gedeelte van de begraafplaats. Voor deze uitbreiding zijn een aantal waterlopen in duikers gelegd, verlegd en/of nieuw gegraven. Bron: zie voetnoot 62, blz. 33

Inrichtingsplan voor laatste uitbreiding Jaffa in 1955. Bron: zie voetnoot 62, blz. 33

vertrekken door den nieuwe uitgang, zoodat geen hinderlijk elkaar voorbijrijden ontstaat. De oude Jaffalaan blijft dus als oprijlaan geheel bestaan. De plaats van de lanen, die het wachtgebouwtje met de oude begraafplaats en met den nieuwen uitgang verbinden zijn nauwkeurig vastgelegd." De symmetrische opbouw van de Jaffalaan en het voorplein wordt doorgezet in het beplantingsplan. Zo loopt de kastanjerij langs de wetering door tot op het binnenplein. Over de voorkeur en ruimtelijke werking van twee uiteenlopende ontwerpen voor de nieuwe entree is in de periode 1929-1930 uitvoerig gediscussieerd door het toenmalige gemeentebestuur, de Commissie Openbare Werken en de Schoonheidscommissie. Belangrijk worden gevonden het: "*vrije doorkijken van het voorplein naar het binnenplein en de beleving van het binnenplein gezien vanaf het gebouwtje.*" Ook het: "*uitzicht op dit monumentaal gelegen gebouwtje*" wordt door de Schoonheidscommissie belangrijk gevonden. Beplanting van een centraal toegangspad op het binnenplein met cipressen zoals voorgesteld door een raadslid van de Commissie Openbare Werken wordt om deze redenen afgewezen. "*Voor het overige, de nadere invulling van de begraafplaats, wordt aanbevolen het inzicht van een tuinarchitect in te winnen.*" aldus dhr. J. de Booij. De opzet van de begraafplaats krijgt een gebogen padenstructuur en een grote afwisseling aan boomsoorten en sierplanten. Deze structuur is nog steeds aanwezig.

Het terrein bestemd voor de uitbreiding van de begraafplaats is 2,3 ha groot en wordt opgehoogd met 2,5 meter duinzand, 0,5 meter boven het zomerwaterpeil van de Wippolder. Draineerleidingen, liggend op de zeekeilaag, draineren het water af naar een om de begraafplaats heen gegraven nieuwe sloot. Deze staat in verbinding met het polderwater. De uitbreiding wordt uiteindelijk in twee fasen gerealiseerd, waardoor de begraafplaats, nu 4,4 ha groot, uit vier verschillende delen is opgebouwd en ingericht: de eerste aanleg als bijzondere begraafplaats, vervolgens het gedeelte achter de doornen haag, de noordelijke uitbreiding uit 1929 en vervolgens nog het zuidoostelijke gedeelte voorbij de afbuiging van de Kloosterwetering uit 1955. Door het gebruik van bestaande lijnen uit het landschap zoals de loop van Kloosterwetering, de vereisten ten aanzien van de hygiëne (ringsloot en vijftig meter afstand tot bebouwing, waardoor het Zuidplantsoen als groene buffer noodzakelijk is), is er een uniek ensemble en een afwisselend geheel ontstaan, waarin zowel landschappelijke als geometrische stijlen op elkaar aansluiten.

Een deel van de Kloosterwetering loopt achter de aula door en vormt ook hier de centrale as die de verschillende delen van de begraafplaats verbindt. De sfeer is hier besloten, onder andere door de vele hoog opgaande en overhangende beplanting en de kleinschaligheid van de aangrenzende grafperken, beelden, zerken en sierbeplanting. Door de ophoging van het terrein ligt de watergang hier in de beleving veel lager of dieper dan buiten de begraafplaats. Hierdoor beleef je dezelfde watergang hier totaal anders dan aan de buitenkant van de begraafplaats, waar de wetering langs de Jaffalaan loopt. De ophoging van het terrein en de watergang rondom de begraafplaats maken van het Jaffa een groen fort en daarmee tot een bijzonder element temidden van het lageregelegen Zuidplantsoen en de twee TU-wijken. Dit karakteristieke beeld wordt versterkt door de bij de oorspronkelijke aanleg behorende hoogopgaande Italiaanse populierenrij op de rand van de begraafplaats. Deze populierenrij is onder andere als gevolg van wateroverlast nog voor 30% in tact.

Aan de westzijde, de ingang van de begraafplaats, vormt de begraafplaats nog steeds een prachtig geheel met de statige voormalige toegangsweg Jaffalaan, de Prins Bernhardlaan en de voormalige Kloosterwetering in het midden van de twee lanen. Ze maken, als waren ze de oprijlaan tot een landgoed, onderdeel uit van de groene as met aan weerszijden monumentale kastanjes die doorlopen tot op het voorplein van de begraafplaats zelf. Van belang zijn verder de symmetrisch opgebouwde ingangspartij met zichtlijn van en naar de begraafplaats en het Aulagebouw. Ook het hoogteverschil tussen de begraafplaats en de omgeving is kenmerkend. De hoogopgaande beplanting op de begraafplaats, waaronder de Italiaanse populierenrij langs de randen, versterken visueel dit effect. De zuidelijke begrenzing wordt gevormd door een vroegere kavelsloot met aan de noordzijde een wandelpad. Samen met het opgaand geboomte van het

oudste deel van het Jaffa vormt deze zuidrand een smaakvolle grens en overgang met de (post)moderne ontwerpen van Houben (TU Bibliotheek met grasdak) en Bakema (TU Aula). De twee kiosken met een bank en uitzendbureau op de hoek van de Mekelweg en Christiaan Huygensweg doen afbreuk aan deze smaakvolle relatie evenals de iets ten noorden hiervan gelegen bushalte. Deze rafelrand ontnemt het zicht op de groene oase van Jaffa. Aan de oostzijde is het beeld gemengd. Gezien vanuit het zuiden is er eerst een fraaie verbinding tussen het grasveld met wandelpaden en de lange zichtlijn van de Koningin Emmalaan met zijn natuurvriendelijke oevers. Deze relatie is bijna complementair met die van de westzijde. Naar het noorden toe echter verandert dit in het deel vanaf het begin van de Muyskenlaan tot aan het Zuidplantsoen. Hier is een rafelrand ontstaan met een koffietent, jongerensoos, een met hekken omgeven voetbalveldje, een donkere, levenloze en onzichtbare poel en de recente nieuwbouw van twee appartementsgebouwen. De Muyskenlaan is een monumentale en karakteristieke kastanjelaan met tweeëntwintig witte paardenkastanjes en van belang voor de beleving en ruimtelijke kwaliteit van het geheel, maar ontbeert elke functie als een oud restant van een voorgenomen wegenstructuur van na de aanleg van het rode chemiegebouw.⁶⁵ Dit beeld van een rafelrand zet zich door aan de noordzijde, de kant van het Zuidplantsoen. Hier is de oorspronkelijke relatie van het Zuidplantsoen en Jaffa met de monumentale achterzijde van Rode Scheikunde vrijwel geheel teloor gegaan door parkeerplaatsen en een rioolpompgebouw. De op zich fraaie wandelpaden in het Zuidplantsoen worden hierdoor van hun charme beroofd.

Begraafplaatsen als Jaffa zijn oorden vol symbolen die verwijzen naar de eeuwigheid, het leven na de dood of de deugden van overledenen. De grafzerken en gebouwen getuigen hiervan maar ook het groen speelt een belangrijke rol. De taxus, hulst en klimop symboliseren als altijd groenblijvende planten de onsterfelijkheid. En ook de eik is al sinds de oudheid het symbool van onverwoestbaarheid en eeuwig leven. Van de natuur gaat een troostrijke werking uit. De hangende takken van de treurwilg, treures en treuriep symboliseren de tranenstroom die in de aarde verdwijnt.⁶⁶ De begraafplaats verandert door het groen in een waar lusthof waar de nabestaanden in alle rust kunnen treuren om hun verlies. Op begraafplaats Jaffa komen maar liefst vijftig geregistreerde monumentale bomen voor, waaronder solitaire en groepen witte en rode paardekastanjes, diverse soorten platanen en beuken, twee zomereiken, es, treures, (witte) esdoorns, boomhazelaar, twee prieeliepen, lindes en drie watercypressen.

Waardestelling

Belang voor de gemeente Delft:

Als een van de oudste begraafplaatsen, met een groenaanleg in gemengde landschapsstijl waarbij ook cultuurhistorische landschapselementen uit de ontginningsperiode (11^e eeuw) nog zichtbaar zijn in de huidige groenstructuur en aanleg, zijn Jaffa en Zuidplantsoen van grote waarde voor de stad. Jaffa is de oudste begraafplaats van Delft waar nog begraven wordt. Naast de functie als begraafplaats heeft Jaffa door het oude bomenbestand en de waterpartijen een belangrijke functie voor de natuur (beleving) in de stad. Het Zuidplantsoen en Jaffa vormen de grens tussen de vooroorlogse en naoorlogse TU-gebouwen en vormen tevens een buffer tussen beide. De Algemene begraafplaats Jaffa, waaraan duidelijk de verschillende perioden van haar ontstaan herkenbaar zijn, heeft bijzondere waarde omdat het een groen rustpunt vormt te midden van dit verstedelijkt gebied. Het is een vrij gaaf gebied dat vanwege de entreepartij met aula een zekere monumentaliteit bezit en een rijke variëteit kent aan graven. Deze graven hebben cultuurhistorische waarde en zijn van belang voor de geschiedenis van Delft, met name de relatie tot de Technische Universiteit (graven van rectoren en professoren) en de vroege industriële ontwikkeling (graf van Van Marken en zijn vrouw).

⁶⁵ RDMZ (RACM), *Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van het Beschermd Stadsgezicht TU-Wijk Delft*, Zeist, 2005, kaart 6, Delft, 1926

⁶⁶ Koopmans, Botine, *Over bossen, parken en plantsoenen, Historisch groen in Den Haag*, gemeente Den Haag, 2000

Links: landschappelijke aanleg Zuidplantsoen (oostzijde) met links op de achtergrond de dichte begroeiing van de hoger gelegen begraafplaats Jaffa. Foto 2008

Monumentale kastanjelaan langs Muyskenlaan in Zuidplantsoen. Situatie 2008

Verstorings in Zuidplantsoen ten noorden van Jaffa. Situatie 2008

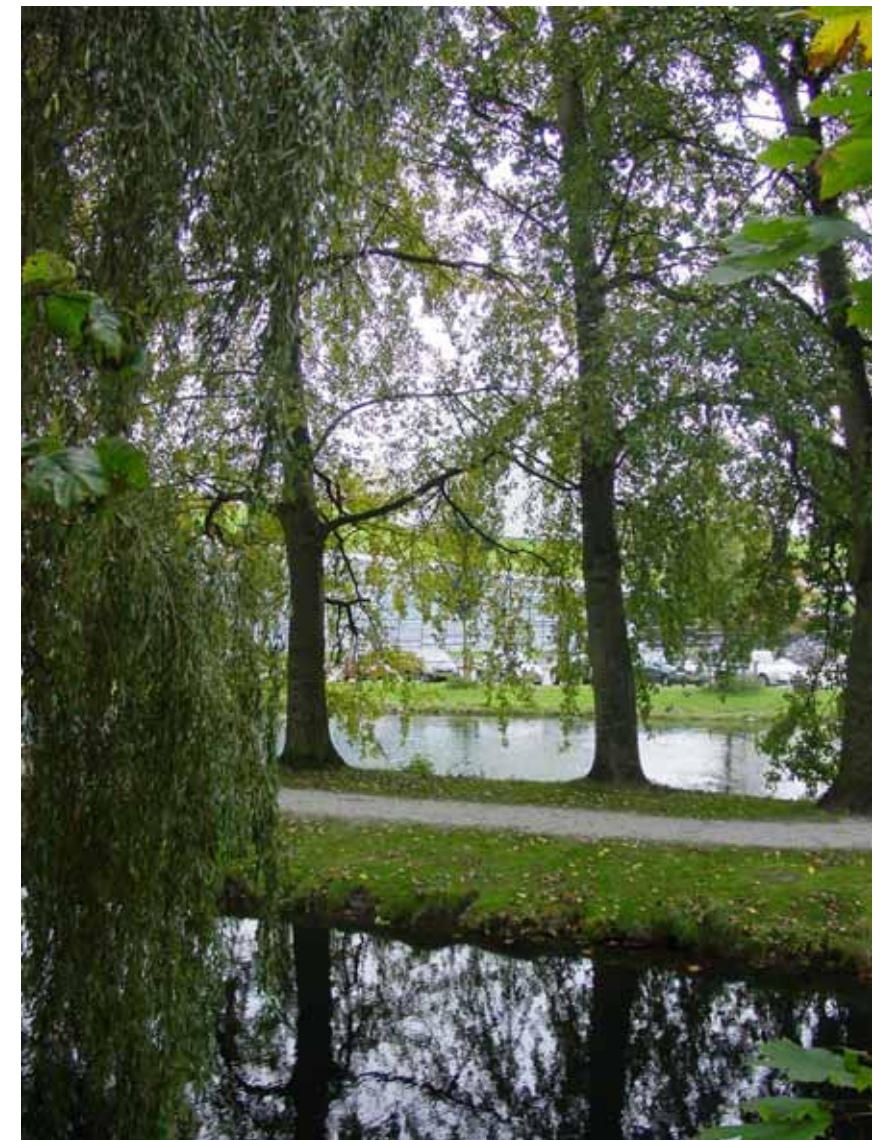
Natuurvriendelijke oevers watergang rond Jaffa, zijde Bernardlaan. Situatie 2008

Zicht op oostzijde Zuidplantsoen en watergang rond begraafplaats gezien vanaf hoger gelegen Jaffa. Situatie 2008

Gave parkstrook Zuidplantsoen tussen twee waterlopen, TU- en zuidzijde. Situatie 2008

Zuidplantsoen tussen watergang begraafplaats en watergang aan TU en zuidzijde. Situatie 2008

Ruimtelijke kwaliteit:

De ruimtelijke kwaliteit is groot. Bestaande lijnen uit het landschap zoals de Kloosterwetering zijn nog goed herkenbaar. Daarnaast zijn er zowel landschappelijke als architectonische stijlen toegepast die op mooie wijze op elkaar aansluiten.

Bijzondere groenaanleg:

Het oudste gedeelte van begraafplaats Jaffa is het meest duidelijk in landschapsstijl aangelegd. Kenmerkende elementen van de late landschapsstijl (ca. 1815 – 1870) zijn de *gebogen lanen*, *vergezichten*, *open weiden*, hier en daar beplant met een *solitaire (exotische) boom*, of een aaneengesloten *groep bomen* en omzoomd door *boomcoulissen*, *grote vloeiend verlopende waterpartijen waaromheen een wandeling loopt*, kunstmatig aangebrachte *glooiingen*, soms *bloemdragende heesters* in de buurt van de bebouwing. De *afwisseling* tussen open en gesloten en tussen licht en donker tijdens de wandeling is groot; de gazons lichten op tussen de in *clumps* aaneengesloten en verspreide boomgroepen. De groenaanleg op de begraafplaats, waaronder vijftig monumentale bomen is grotendeels authentiek. De groenaanleg van het Zuidplantsoen is, hoewel plaatselijk verstoord, van grote waarde. Het in landschappelijke stijl aangelegde plantsoen heeft, afgezien van de later ontstane rafelranden, een grote ruimtelijke kwaliteit in wisselwerking met de begraafplaats en de overige omgeving.

Gaafheid:

Ondanks het feit dat er met name in het omringende Zuidplantsoen verschillende ruimtelijke ingrepen hebben plaatsgevonden, zijn het Jaffa en het Zuidplantsoen van belang vanwege de gaafheid van het ontwerp. Er is nog een aantal oorspronkelijke elementen aanwezig, te weten:

- de herkenbaarheid van de oude ontginningsstructuur van de Kloosterwetering;
- het ontwerp (ten dele) uit 1887 van gemeentearchitect C.J. de Bruyn Kops voor de entree langs de Kloosterwetering en de dienstwoning rechts van de ingang;
- de graven van Jacobus Cornelis van Marken en zijn vrouw Agneta van Marken-Matthes, stichter van onder meer de Gist- en Spiritusfabriek en het Agnetapark en de graven van de professoren Cohen en Huet van de Polytechnische School;
- de uitbreidingsplannen uit 1925 voor de begraafplaats en het Zuidplantsoen van de directeur Openbare Werken, ir. J. de Booij;
- de bij de oorspronkelijke aanleg behorende hoogopgaande Italiaanse populierenrij op de rand van de begraafplaats;
- de maar liefst vijftig geregistreerde monumentale bomen, waaronder solitaire en groepen witte en rode paardekastanjes, diverse soorten platanen en beuken, twee zomereiken, es, treures, (witte) esdoorns, boomhazelaar, twee prieeliepen, lindes en drie watercypressen.

Oudste gedeelte Jaffa. Situatie 2008

Centrale as achter aula, met vroegere hier laaggelegen Kloosterwetering, die oude en nieuwe gedeeltes scheidt en verbindt. Situatie 2008

Situatie 2008 van eerste uitbreiding uit 1929

Situatie 2008 van laatste uitbreiding in 1955

Voorplein in verlengde van Jaffalaan. Situatie 2008

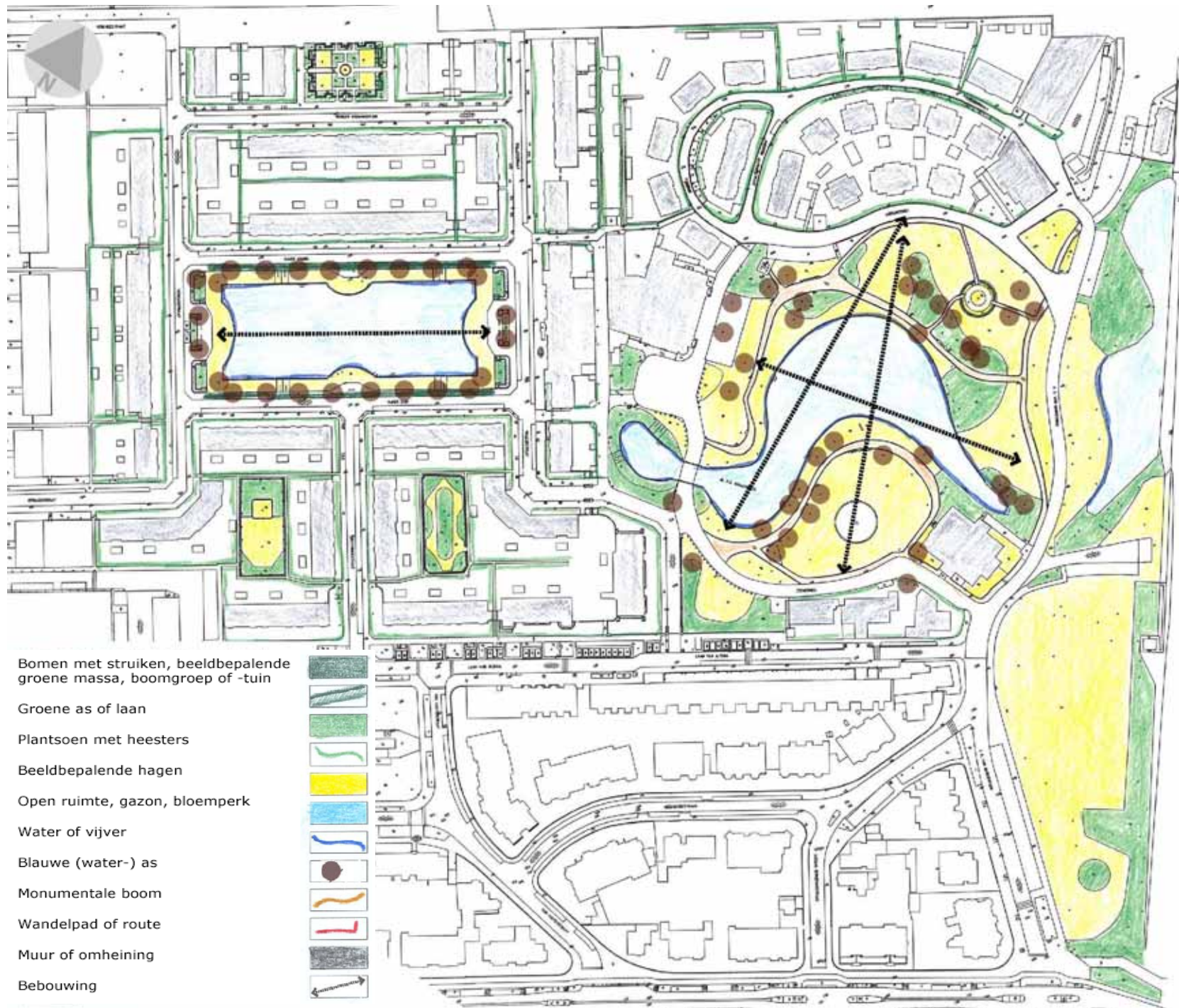
Situatie in 2008 van voorplein met kastanjerij en zicht op watertoren Rode Scheikunde en noordelijke uitbreiding begraafplaats uit 1929

Situatie 2008 van centrale as naar oorlogsmonument behorend bij noordelijke uitbreiding uit 1929

Situatie 2008 van rand zuidzijde laatste uitbreiding in 1955 met haag en bomenrij van Italiaanse populier

- Bomen met struiken, beeldbepalende groene massa, boomgroep of -tuin
- Groene as of laan
- Plantsoen met heesters
- Beeldbepalende hagen
- Open ruimte, gazon, bloemperk
- Water of vijver
- Blauwe (water-) as
- Monumentale boom
- Wandelpad of route
- Muur of omheining
- Bebouwing

De groenstructuur van het Agnetapark in landschappelijke en architectonische stijl is grotendeels gaaf en bepaalt mede de sfeer en het karakter van de oorspronkelijke aanleg. De binnentuinen hebben hun functie als school- en speeltuin verloren. De ligusterhagen rondom binnentuinen en voortuinen, net als de consequente wegbepanting met lindes zijn typerend voor het beeld en behoren tot de oorspronkelijke aanleg. De vijver loopt niet meer onder de J.C van Markenweg door tot aan de spoorlijn. De brug waar je vroeger met een bootje onder-door kon varen is verwijderd, net als de muzikentent en de schietpaal. Hiervoor in de plaats zijn nieuwe voorzieningen, zoals een nieuwe speelplek, aangebracht die passen bij deze tijd, geïntegreerd in het park zonder de oorspronkelijke sfeer aan te tasten

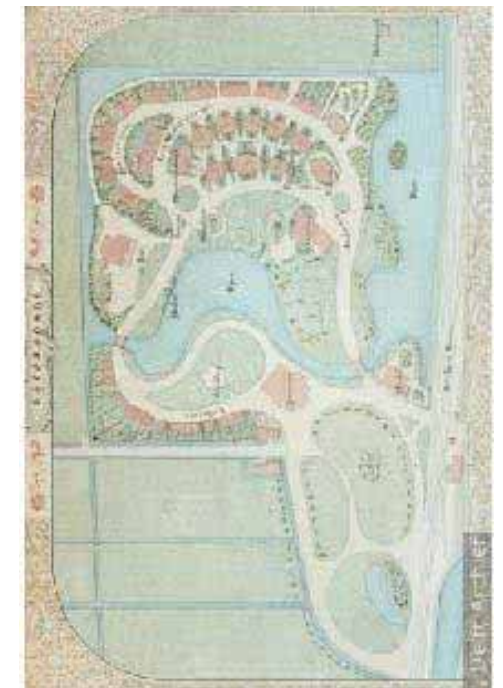
Links: op deze uitsnede van de stadsplattegrond uit 1923 is te zien dat het Agnetapark via de fabrieksterreinen, ten noorden van de Wateringse Vest werd ontsloten. Bron: GAD

Rechts: op deze uitsnede van de stadsplattegrond uit 1929 is de groene verbinding van het Agnetapark met het Westplantsoen weergegeven. Bron: GAD

Luchtfoto Agnetapark. Bron: intranet gemeente Delft

Rechts: plattegrond Agnetapark uit 1894; duidelijk zichtbaar zijn de blokverkaveling van de omliggende polders, de aanleg van de nieuwe wijk en park in landschappelijke stijl, de grote rondlopende vijver nog verbonden met poldergangen en de groenaanleg op het oude bolwerk Wateringse Vest. Bron: GAD

Rechtsonder: op deze uitsnede van de stadsplattegrond uit 1949 is de aanleg van Agnetapark voltooid. De toegang tot de wijk is verlegd naar de Kampveldweg. Wateringse Vest is hier nog niet gedempt. Bron: GAD

9. Agnetapark

Inleiding

Het Agnetapark ligt in Hof van Delft aan de Laan van Altena. Het Agnetapark is rijksmonument en toekomstig Beschermd Stadsgezicht.⁶⁷ Het park bestaat uit twee delen: het Agnetapark 1882 – 1884 en de uitbreiding hiervan het Nieuwe Park 1925 – 1929 plus een aansluitend gebied ten zuiden daarvan met onder meer de Heemskerkstraat en de Ruys de Beerenbrouckstraat. Gesticht door de toenmalige directeur Van Marken van de Gist- en Spiritusfabrieken grenst deze bijzondere parel van Delft direct aan de fabrieksterreinen en spoorlijn naar Den Haag. De aanleg van het Agnetapark behoort tot de periode aan het begin van de twintigste eeuw wanneer gemengde landschappelijke en nieuwe architectonische stijlen verder tot ontwikkeling komen en worden toegepast bij de aanleg van openbare parken die fungeren als flaneer- en kijkgroen.

Historische ontwikkeling

De landschapsstructuur rond Delft is vanouds bepaald door de uiterst regelmatige blokverkaveling van de laagveengronden, die overgaat in een strokenverkaveling. Belangrijk is de aanwezigheid van enkele natuurlijke stroompjes. Een van die stroompjes, waaraan Delft zijn naam ontleend, wordt begin 13^e eeuw rechtgetrokken en verlengd naar het noordwesten, waarna het als basis voor een nieuwe ontginning en de stedelijke uitleg gaat functioneren. De Laan van Altena leidt al in de 16^e eeuw, vanaf een punt aan de kade langs de Schie, naar het rond 1435 gestichte kasteel Altena (afgebroken in 1572 op last van prins Willem van Oranje). De bij Altena behorende boerderij wordt rond 1900 vernieuwd en bestaat nog steeds als 'Altena Hoeve', nu een restaurant.

In de 16e eeuw worden aan de noordzijde van de stad twee bastions aangelegd, die nu nog ten dele herkenbaar zijn. Van het westelijke bastion resteert een eenvoudige groenaanleg aan de westzijde van het spoortracé, die aansluit op het over twee blokkavels aangelegde Agnetapark. Voor de aanleg van dit bastion in de 16e eeuw moet het oostelijke gedeelte van de Laan van Altena worden opgeofferd en wordt de laan aangesloten op de om de bastions heen gelegde stadsbuitenweg.⁶⁸

In 1881 koopt het echtpaar Van Marken een stuk weiland van circa vier hectare.⁶⁹ Het betreft grond in de Voordijkhoornschen Polder in de gemeente Hof van Delft, die in 1921 bij de gemeente Delft wordt gevoegd. Jacobus Cornelis van Marken en zijn vrouw Agneta van Marken-Matthes, naar wie het park genoemd is, zijn eigenaar van een aantal Delftse fabrieken.⁷⁰ Van Marken ergert zich aan de slechte leefomstandigheden van de arbeidersbevolking. Er is een gebrek aan fatsoenlijke huisvesting, goed drinkwater en riolering. De goedkoopste woningen hebben één kamer met daarin een stookplaats, een bedstee, een kast en een privaat met ton en een ladder naar een zolder zonder dakbeschot.⁷¹ "*Zou de ligging der woning in eene lieflijke naturomgeving niet heel wat opwekkender en verheffender zijn voor geest en hart van groote*

⁶⁷ RDMZ (RACM), *Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van het beschermd stadsgezicht Agnetapark gemeente Delft*, Zeist, 2005

⁶⁸ Ibidem

⁶⁹ Hilkhuijsen, Jos, Siebrand Krul, Sam Schillemans, Stijn Verbeek en Gerrit Verhoeven, *Ach Lieve tijd. 750 jaar Delft en de Delftenaren*, Waanders Uitgevers, Zwolle, 1995 – 1997, p. 24

⁷⁰ De Nederlandsche Gist- en Spiritusfabriek van 1870; Calvé, gesticht als de Nederlandse Oliefabriek in 1883 en de Lijm- en Gelatinefabriek Delft, gesticht als Lijmfabriek in 1885

⁷¹ Meer, M.A. van der, *Wonen in het Agnetapark*, scriptie Open Universiteit, Delft, oktober 1996, p. 11

en kleine huisgenoten, dan die in een smalle straat of slop." (J.C. van Marken).⁷² Van Marken is geïnspireerd door voorbeelden uit Frankrijk en Engeland. Zo bouwt rond 1850 de fabrikant Jean Dolfus in Mulhouse een park met vijfhonderdzestig huizen in Engelse cottagestijl met een flinke moestuin en veel bomen. Door het parkachtige karakter wordt het een geliefkoosde wandelplaats van de bevolking van Mulhouse.

Groenaanleg Agnetapark

De groenaanleg van het Agnetapark wordt in 1882 in opdracht van Van Marken ontworpen door Louis Paul Zocher (1820 – 1915), de derde generatie van de bekende familie van landschapsarchitecten. Zijn vader Johan David Zocher jr. (1791-1870) is een van de ontwerpers die de late landschapsstijl in Nederland tot ontwikkeling brengt. Louis Paul Zocher ontwerpt in 1890, mogelijk als gevolg van zijn werk voor Van Marken, voor de gemeente Delft langs het water en de oude vesting een wandelpark voor de noordelijke en zuidelijke avenues langs het Rijn-Schiekanaal en de Wateringse Vest. Deze zijn niet of slechts gedeeltelijk gerealiseerd.

In het ontwerp van L.P. Zocher voor het Agnetapark zijn de vormgevingsprincipes van de traditionele landschapsstijl van zijn vader heel duidelijk herkenbaar. Kenmerkende elementen van de late landschapsstijl (ca. 1815 – 1870) zijn de *gebogen lanen*, *vergezichten*, *open weiden*, hier en daar beplant met een *solitaire (exotische) boom*, of een aaneengesloten *groep bomen* en omzoomd door *boomcoulissen*, *grote vloeiend verlopende waterpartijen waaromheen een wandeling loopt*, kunstmatig aangebrachte *glooiingen*, *dierenweiden*, *stromende beken* met een *waterval*, soms *bloemdragende heesters* in de buurt van de bebouwing. De *afwisseling* tussen open en gesloten en tussen licht en donker tijdens de wandeling is groot; de gazons lichten op tussen de in *clumps* aaneengesloten en verspreide boomgroepen. Populair zijn de verschillende soorten en kleuren coniferen in groepen, rode beuk, ceder, judasboom, tulpenboom en catalpa als solitair en bloeiende heesters als rododendron, azalea, sering, kornoelje, hibiscus en rozen. Het ontwerp van het Agnetapark wordt gekenmerkt door slingerende wegen en paden en een eveneens slingerende, onregelmatig gevormde vijver. Het voorbeeld van het cottagesysteem van Mulhouse wordt gevolgd. Vrijstaande blokken van drie of vier woningen in een groene omgeving. De woningen zijn op dorpse wijze langs gebogen, korte lanen gegroepeerd.⁷³ Er wordt een waterpartij gegraven en met de uitgegraven grond wordt het terrein opgehoogd. In het voorjaar van 1884 wordt gras ingezaaid, bruggen gebouwd en een paar duizend heesters en bomen geplant. De wegen en paden zijn zodanig aangelegd dat men een rondwandeling kan maken. Glooiingen in de gazons versterken de gebogen lijnen van de vijver en de paden. Door de slingerende wegen, het slingerende water en de plaatsing van bomen, heesters en gebouwen heeft men steeds andere uitzichten en krijgt men het idee door een veel groter gebied te lopen dan het park feitelijk is. Het park lijkt door al die effecten op een ruim villapark, maar is voornamelijk bestemd voor de arbeider. Het park wordt op 1 juni 1884 door koningin Emma geopend voor de Delftenaren die massaal komen kijken. Behalve de muziektent, kegelbaan en schietstang is er aan de vijver een steiger gemaakt. Hiervandaan kan men met roeibootjes een tochtje op de toen grotere vijver maken.⁷⁴

In opdracht van de Agnetapark B.V. maakt Jos van de Lindeloof Tuin- en Landschapsarchitectenburo in 1997 een ontwerp voor de renovatie van het Agnetapark. De werkzaamheden, uitgevoerd door Hovenier van der Heijden b.v., worden eind 1999 afgerond met het terugplanten van bomen en heesters. Het oorspronkelijke ontwerp van Zocher is een van de belangrijkste uitgangspunten voor de renovatie geweest. Een aantal gebogen lijnen van paden en oevers die hier en daar blijken te zijn afgevlakt, worden zoveel mogelijk weer vloeiend gemaakt.

⁷² Marken, J.C. van, *Uit het fabrieksleven I*, Delft, z.j., p. 160

⁷³ RDMZ (RACM), *Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van het beschermd stadsgezicht Agnetapark gemeente Delft*, Zeist, 2005

⁷⁴ Weve, Wim, 'Het groene Delft van de Zochers', in: *Delft*, 3e kwartaal, 1999

Agnetapark in 1907 met de aanlegsteiger voor roeiboten, daarachter de muziektent en rechts tussen het groen de villa Rust Roest van Van Marken. Bron: GAD

Situatie in 1954: rechts de muziektent en links ontspanningsgebouw De Tent. Bron: GAD

Situatie in 2008 zonder muziektent en met nieuwe functie voor "De Tent"

Zicht op villa Rust Roest in 1925. Bron: GAD

Hetzelfde zicht in 2008, villa Rust Roest is gesloopt, een fontein en kunstwerk zijn later toegevoegd. Foto 2008

Op de plek van de schietpaal is bij de renovatie van het park een speelplek gerealiseerd. Foto 2008

Entree naar De Tent aan Zocherweg, nu een multifunctionele congresruimte. Foto 2008

Zicht over de vijver naar woningen aan de Zocherweg, links de muziektent en rechts de villa Rust Roest van Van Marken. De villa werd in mei 1981 gesloopt. Bron: GAD

Huidige zichtlijn over de vijver naar woningen aan de Zocherweg. Muziektent en huis Van Marken zijn gesloopt. Van de oorspronkelijke groenaanleg zijn een aantal bomen monumentaal uitgegroeid. Foto 2008

Woningen Agnetapark aan de Pasteurstraat met typerende ligusterhagen rond (voor)tuinen. Foto 2008

Het gazon dat letterlijk is afgevlakt, krijgt zijn glooiingen weer terug en wordt opnieuw ingezaaid. Bij de Lindenhof, het vroegere ontspanningsgebouw De Tent, onderbreken een terras en een parkeerplaats het vroeger rondgaande wandelpad. Op enige afstand van dat terras wordt een nieuw pad aangelegd waardoor een wandeling rond de vijver weer mogelijk is. Oude slechte bomen worden geroid en vervangen door nieuwe. De sterk verouderde heesterbeplanting wordt eind 1999 door een nieuwe vervangen. De esdoorns in het park worden allemaal geroid omdat ze nooit bewust zijn aangeplant, maar door uitzaaiing in het park zijn terechtgekomen. Ze verstoren het historische beeld en verhinderen andere, wel gewenste bomen en heesters in hun ontwikkeling. De door Zoicher gewenste sfeer is zoveel mogelijk hersteld.⁷⁵ In het Agnetapark staan negenendertig monumentale bomen uit de oorspronkelijke aanleg, waaronder twaalf witte en rode paardenkastanjes, vier Spaanse aken, acht verschillende soorten esdoorns, een beuk, drie zomereiken, een kastanjebladige eik, vijf essen, twee platanen en twee lindes.

Groenaanleg Nieuwe Park

Het Agnetapark wordt in twee fases, in 1925 en 1929, uitgebreid met het zogenaamde Nieuwe Park met een geometrische plattegrond. Dit tuindorp met tweeënzeventig woningen is ontworpen door architect J. Gratama, behorende tot de Amsterdamse School. De inrichting van de plantsoenen, waterpartijen en het groen in architectonische stijl is ontworpen in 1931 door de Haagse landschapsarchitect H. Roeters van Lennep. Rond 1910 ontstaat de architectonische tuinarchitectuur. Deze nieuwe stijl kenmerkt zich doordat zij in plattegrond, materiaal en ornamentiek een voortzetting is van de architectuur van de bebouwing. In combinatie met de architectuur van de Amsterdamse en Nieuwe Haagse School worden in architectonische tuinen rechte en symmetrische gemetselde muurtjes, terrassen en vijvers aangelegd. Voor het Nieuwe Park, ontworpen door architect J. Gratama, maakt de Haagse tuinarchitect H. Roeters van Lennep in architectonische stijl, het ontwerp voor het openbare groen dat aansluit op de architectuur van de huizen.

In 1929 worden er nog eens vierenvestig woningen aan het park toegevoegd. De woonblokken liggen rond een centraal en laag gelegen rechthoekige vijver omzoomd met schuin oplopende rechte grasstroken en een enkele laagblijvende heesters. De vijverkant wordt gebroken of verzacht door in de vijver uitstekende ronde uitsparingen waarin monumentale moerascipressen staan en op de hoeken van de vijver door treurwilgen. Aan het einde van de vijver (westzijde) is een lager gelegen zitplek gecreëerd waarvandaan men uitkijkt over de vijver en de voormalige Parkwinkel aan de Wallerstraat. In de gemetselde plantenvakken staan twee monumentale venijnbomen, twee laagblijvende horizontaal groeiende taxusbomen. Ook het gebruik van lindes als wegbeplanting of in de hagen van plantsoentjes en binnenpleinen zijn typerend en consequent toegepast. In de oorspronkelijke aanleg zijn de bomen dicht en aan weerszijden ook aan de kant van de woningen aangeplant. Met het groter worden van de bomen en het wegnemen van licht of het veroorzaken van overlast voor geparkeerde auto's zijn de lindes aan de kant van de huizen deels geroid. Twaalf Krimlindes langs de wegen rond de vijver zijn uitgegroeid tot monumentale bomen. De overige monumentale bomen rond de vijver, waaronder drie treurwilgen, vijf moerascipressen, een haagbeuk en twee Italiaanse populieren, zorgen voor enige verticale accenten in een overigens door lange horizontalen gekenmerkt lijnenspel.⁷⁶

Alle woningen krijgen bij aanleg een voortuin waarbij een houten erfafscheiding met ligusterheg de overgang vormt tussen publiek en privaat. Door de zorgvuldig vormgeven overgangen en het hanteren van op elkaar afgestemde schalen, maten en detaillering in zowel de architectuur als de inrichting van de buitenruimte en het groen, is er een groot samenhangend geheel ontstaan. De houten erfafscheidingen, lage hekwerken, zijn allen verdwenen. De ligusterhagen zijn gebleven. Achter de woningen grenzen kleine achtertuinen aan een gemeenschappelijke binnenplein. Op

⁷⁵ Weve, Wim, 'Het groene Delft van de Zochers', in: *Delft*, 3e kwartaal, 1999

⁷⁶ RDMZ (RACM), *Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van het beschermd stadsgezicht Agnetapark gemeente Delft*, Zeist, 2005

één van de binnenpleinen, tussen de Wallerstraat en de Beyerinckstraat, worden in die tijd groentetuintjes aangelegd, waar de schooljeugd onder deskundige leiding een eigen stukje grond leert bewerken. Een ander binnenplein, gelegen ten westen van de Beyerinckstraat, is ingericht geweest als speelplaats voor de omwonende jeugd.⁷⁷

A. Marlet die als landbouwdeskundige aan de fabriek is verbonden onderneemt allerlei natuureducatieve activiteiten om de plantenkennis van de bewoners te vergroten. Ook een terrein van 5,5 ha. achter het Agnetapark, vermoedelijk langs het spoor aan de kant van de fabrieksterreinen, staat ter beschikking van het personeel voor het houden van groentetuintjes. En er komt een commissie voor de gemeenschappelijke aanschaf van planten voor de tuinen. De vereniging Floralia wordt opgericht, die de tuintjes jaarlijks beoordeeld. Van Marken stelt prijzen beschikbaar voor de winnende tuintjes. Marlet schrijft artikelen over plantkunde in de *Fabrieksbode*: "*Hoe heerlijk is het uit eigen hof in vollen overvloed te kunnen halen, wat men iedere dag in de keuken nodig heeft.*"⁷⁸ De belangstelling is groot.

De huidige situatie van de binnenpleinen of binnentuinen verschilt qua uitstraling en inrichting. Maar allen zijn beplant met ruim een meter hoge ligusterhagen als afscheiding. Drie van de in oorsprong gemeenschappelijke binnentuinen zijn openbaar toegankelijk, een aantal niet en een aantal zijn in privé-tuinen veranderd. Typerend zijn de ligusterhagen gecombineerd met lindebomen. De binnentuin tussen de Laan van Altena en de Vijver (ten westen van de Beyerinckstraat) én het plantsoen aan het Robert Koumansplein (waar de huizen met de voorkant op het plantsoen zijn gericht) zijn hier een goed voorbeeld van. Hoewel de binnentuinen nog niet gerenoveerd zijn en daardoor wat verwilderd of verlaten ogen, lijkt de inrichting en opzet nog grotendeels origineel.

Waardestelling

Belang voor de gemeente Delft:

Het belang voor de stad blijkt al uit de uitgebreide beschermde status van Agnetapark. Behalve Rijksmonument en Beschermd Stadsgezicht staat het Agnetapark ook op de Unescolijst met de honderd belangrijkste Nederlandse monumenten.⁷⁹ Het Agnetapark kenmerkt zich door de bijzondere architectuurhistorische, sociaaleconomische en cultuurhistorische waarden die nog grotendeels herkenbaar zijn in de historisch ruimtelijke structuur van dit volkswoningbouwcomplex.

Ruimtelijke kwaliteit:

De ruimtelijke kwaliteit is van grote waarde door zowel zijn situering, aanleg in landschappelijke stijl, als de toepassing van de tuinstadgedachte en de principes van de Amsterdamse School. Het gebied vormt het een uniek en contrasterend ensemble met de aangrenzende fabrieken.

Bijzondere groenaanleg en ontwerpers:

Zowel de groenaanleg in zuiver landschappelijke stijl van het Oude Park door Louis Paul Zoicher en de groenaanleg in architectonische stijl door H. Roeters van Lennep van het Nieuwe park zijn van grote waarde. Beiden architecten vertegenwoordigen verschillende stromingen in de landschapsarchitectuur die hier naast elkaar een contrasterend en uniek geheel vormen.

⁷⁷ N.V. Nederlandsche Gist- en spiritusfabriek Delft, *De ontwikkeling der onderneming in zestig jaren. 1870-1930*. nummer exemplaar: 3456; gedrukt door N.V. Van Markens drukkerij-vennootschap. Waarschijnlijk uitgebracht in 1930

⁷⁸ Marlet, A., *Fabrieksbode*, nr. 48, Delft, 1893

⁷⁹ Het toenmalige ministerie van WVC stelde in 1991 een lijst op onder de titel Lijst 'Top 100' onroerende monumenten. Dat waren objecten van bijzondere cultuurhistorische waarde. In het kader van de 'Cultuurbescherming in buitengewone omstandigheden' kwamen die in ieder geval in aanmerking om een blauw wit schildje (internationaal ook bekend als Blue Shield) te krijgen zoals vastgesteld in het UNESCO-verdrag van 1954, het z.g. Verdrag van 's Gravenhage

Binnentuin met ligusterhaag en leilinden, ten westen van Beyerinckstraat, vroeger speelterrein. Foto 2008

Hetzelfde binnenplein in functie als speelterrein. Bron: zie voetnoot nr. 77, blz. 41

Het muurtje van de zandspeelplaats staat er nog, nu planten- en bomenbak. Foto 2008

Situatie speelterrein anno 2008. De kinderen spelen nu elders. De groenstructuur van haag met lei-linden en solitaire boom zijn gebleven

Karakteristieke beplanting voortuinen Nieuwe Park met ligusterhagen behorende bij oorspronkelijke ontwerp en aanleg. Foto 2008

Robert Koumansplein met typerende ligusterhagen met uitsparingen voor lindebomen. Foto 2008

Aangezicht Nieuwe Park enkele jaren na aanleg, behalve ligusterhagen ook houten hekjes als erfafscheiding. Bron: zie voetnoot 77, blz. 41

Karakteristieke ligusterhagen rond binnenplein Nieuwe Park, tussen Wallerstraat en Laan van Altena, voorheen schooltuintjes. Foto: 2008

Huidige situatie vroegere schooltuintjes op binnenplein Nieuwe Park, tussen Wallerstraat en Laan van Altena. Foto 2008

Schooltuintjes op binnenplein Nieuwe Park, tussen Wallerstraat en Laan van Altena. Bron: zie voetnoot 77, blz. 41

Gaafheid:

Beide ontwerpen zijn in aanleg nog grotendeels in tact en het beeld en beleving van beide parken worden niet verstoord door later ingepaste elementen of functies.

De belangrijkste waarden van de groenstructuur van het Agnetapark zijn gelegen in:

- het park, dat wordt gekenmerkt door een slingerende waterpartij, omzoomd door gazons, slingerende paden en een brug;
- de aanwezigheid van voortuinen die door hagen van de openbare weg zijn gescheiden;
- de negenendertig monumentale bomen en overige beplanting van hoge en halfhoge bomen en struiken.⁸⁰

De belangrijkste waarden van de groenstructuur van het Nieuwe Park zijn gelegen in:

- het, in vergelijking met het Agnetapark, ruimere, opener en soberder karakter van de groenaanleg in architectonische stijl;
- de rechthoekige waterpartij, waarbij de situering van beplanting en bomen op subtiel wijze de rechte lijnen van de vijverpartij verzachten;
- de parkaanleg die wordt gekenmerkt door gazons en bloemperken. De verschillende monumentale bomen rond de vijver zorgen voor enige verticale accenten in een overigens door lange horizontalen gekenmerkt lijnenspel.⁸¹

Daarnaast zijn van hoge waarde de voortuinen met hagen die integraal deel uitmaken van het oorspronkelijke ontwerp en groenaanleg van het Nieuwe Park. Dit geldt ook voor de haagbeplanting, met of zonder lindes, van de vroegere 'school' tuinen, achter- en binnentuinen. Ook de consequente wegbepanting, waaronder de twaalf monumentale Krimlindes rond de vijver, behoren bij de oorspronkelijke groenaanleg.

Monumentale venijnboom (Taxussoort) in een in architectonische stijl aangelegd terras met gemetselde plantenbakken ten westen van de grote vijver Nieuwe Park. Foto: 2008

Aangezicht Nieuwe Park en grote vijver enkele jaren na aanleg, behalve ligusterhagen ook houten hekjes als erfafscheiding. Aan weerszijde van de straat lindebomen. Bron: zie voetnoot 77, blz. 41

Vijver Nieuwe Park in 1930 met zicht op toenmalige Parkwinkel aan de Wallerstraat. Bron: GAD

Huidige situatie grote vijver met fontein geschonken door de Gistfabriek. Foto: 2008

⁸⁰ RDMZ (RACM), *Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van het beschermd stadsgezicht Agnetapark gemeente Delft, Zeist, 2005*

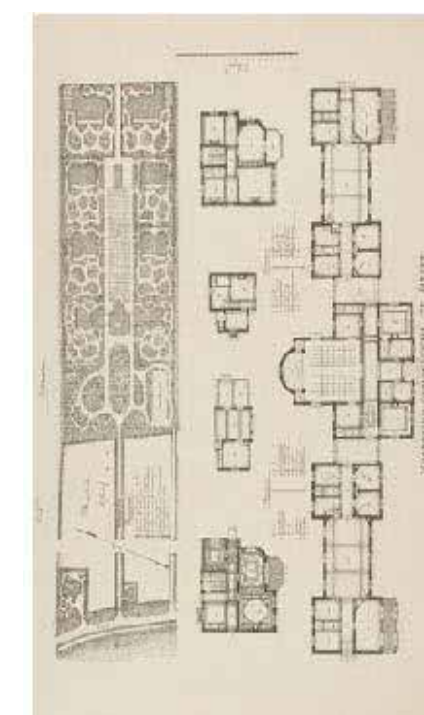
⁸¹ Ibidem

Luchtfoto. Bron: intranet gemeente Delft

1949, groenstrook met zwembad langs de Twee Molentjesvaart tussen Hertenkamp en Nieuwe Plantage goed zichtbaar. Bron: GAD, stadsplattegrond 1946

Plattegrond terrein en gebouwen Buitengesticht St. Joris zoals ontworpen door M.A.C. Hartman1894. Bron: GAD

Inleiding

Het in binnenstad gelegen St. Joristgasthuis, waarvan de geschiedenis tot in de Middeleeuwen teruggaat, krijgt in 1893 een uitbreiding buiten de binnenstad, het zogenaamde buitengesticht. Het terrein wordt in de 20^e eeuw enige malen uitgebreid. Na de Tweede Wereldoorlog komen ten noorden en ten zuiden van het oude complex enige nieuwe gebouwen tot stand. Het complex is aanvankelijk toegankelijk via een oprijlaan vanaf de Oostsingel, waar aan weerszijden fruittuinen worden aangelegd. Die entree wordt in 1956 doorsneden door de St. Joristweg, een weg waaraan iets noordelijker een nieuwe entree wordt gesitueerd. De parkeerleg op het St. Joristerrein behoort tot de periode van de gemengde landschappelijke en architectonische stijl. Met name de landschapsstijl is hier toegepast in combinatie met nutstuinen voor groente en fruit.

Historische ontwikkeling

Het in 1394 gestichte St. Joristgasthuis ligt oorspronkelijk in de binnenstad aan het Noordeinde en later aan het Koningsplein. De uitbreiding van de psychiatrische instelling het St. Joristgasthuis, wordt in 1893-1895 in de Klein Vrijenbanse Polder aan de andere (buiten)kant van het Rijn-Schiekanaal gebouwd. Dit zogenoemde buitengesticht is via een lange oprijlaan met drieëndertig ondertussen monumentale lindes vanaf de Oostsingel bereikbaar. Langs die oprijlaan worden fruittuinen aangelegd waarin patiënten kunnen werken en waarvan de producten gebruikt worden door het gasthuis. De oprijlaan is later doorsneden door de St. Joristweg, waardoor de fruittuinen los zijn komen te liggen van het St. Joristerrein.

De grens aan de achterzijde aan de oostkant wordt gevormd door het veenriviertje Het Korft dat dateert van voor de ontginning in de 13^e eeuw. De oostelijke oever van Het Korft wordt gevormd door een veendijk uit de periode van de 13^e eeuwse ontginning met opgaand struweel en bomen. Dit dijkje met kade vormt de grens tussen het hoge en lage deel van de Klein Vrijenbanse Polder. Vlak daarachter is het talud van de A13. Het Korft loopt in het zuiden tegen het dijkje aan bij de sluis ('t Verlaat) in de Tweemolentjesvaart. Hier staat nog een sluiswachtershuis op de plaats van een van de twee molens, die aan weerszijden van de sluis hebben gestaan en waaraan de vaart zijn naam dankt.

Het ontwerp voor het buitengesticht met de verschillende paviljoens is gemaakt door de stadsarchitect M.A.C. Hartman in 1893. Hij ontwerpt een symmetrisch opgebouwd complex, met lange oprijlaan en toegangshek aan de Oostsingel. Het hoofdgebouw, een rijksmonument, waarin een kapel en ruimten voor de geneesheren, is met gangen verbonden met de voorste twee paviljoens. De in totaal acht paviljoens krijgen elk een eigen tuin van 1000 m² en worden door een houten afrastering van de overige gescheiden. Architect A. van der Lee heeft vervolgens in 1932 een situatietekening gemaakt van het grotere terrein van het buitengesticht. Hierop zijn de plannen voor de aanleg van het grotere park rond het buitengesticht weergegeven. A. van der Lee past dezelfde stijl toe als voor de tuinen van het binnengesticht aan het Koningsplein. In 1934 wordt door patiënten met de bovenste grondlaag (teelaarde), die verwijderd moet worden in verband met de aanleg van de Rijksweg 13, aan de noordzijde van het St. Joristgasthuis een heuvelachtig park aangelegd. Naast het belang van de financiële opbrengst gaat het hier ook om actieve therapie voor de gestichtsbewoners. Het heuvelpark krijgt de naam Klein Veluwe.⁸²

Uit de jaarverslagen van het St. Joris van 1940-1946 blijkt dat het St. Joristerrein intensief gebruikt wordt en continu wordt aangepast aan nieuwe behoeften en ideeën:

- In 1940 wordt er door het personeel en de verpleegden gewerkt in het land gelegen tussen het vijver- en heuvelpark om een aansluiting te creëren tussen beide parken. Er wordt een

⁸² Slangen, Jaak, *Van Koningsplein naar Lazarusklap, fragmenten uit de geschiedenis van het psychiatrisch centrum Joris te Delft*, 1994, p. 94 – 95

klein dierenparkje aangelegd en een pad dat recht op het heuvelpark uitkomt en door het dennenbos omhoogloopt. Ook is er een aansluiting gemaakt tussen het tweede stuk vijver en de oude vijver. Langs de paden worden bomen geplant. De lindelaan is er nog steeds en verbindt nu het vijvergedeelte met Klein Veluwe. Een eenzame kastanje en twee treuressen herinneren aan de Kastanje-, respectievelijk Essenlaan.

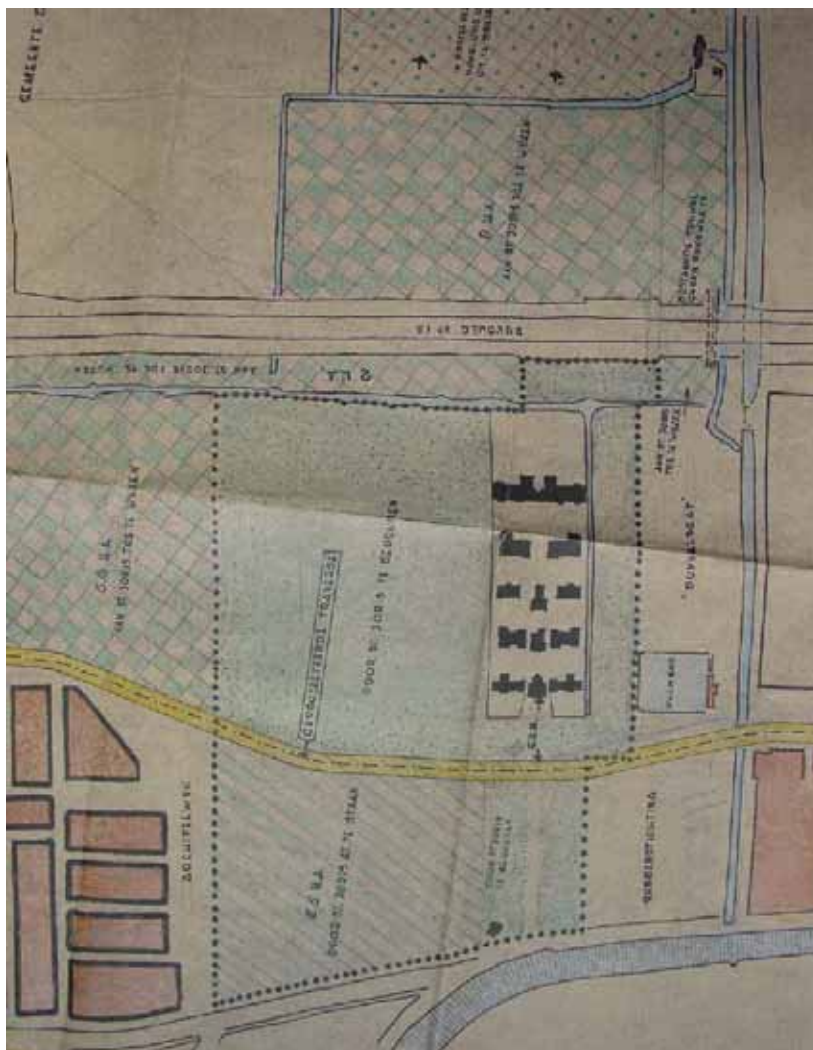
- In 1942 zijn een speelweide en enige andere velden omgespit om groenten te telen. De productie van de groentetuin levert, behalve een groot assortiment aan groente en fruit voor eigen gebruik, door de verkoop aan de veiling, een financiële bijdrage op variërend van zo'n 7.000 tot 9.500 gulden per jaar.
- In 1943 wordt begonnen met het opwerpen van een heuveltje, het kopje, in het park ten einde uitzicht te verkrijgen op het omliggende land.
- In 1945 zijn de werkzaamheden in het park zeer gering als gevolg van het tekort aan voedsel aan het eind van de oorlog. De uitkijkheuvel komt in 1946 uiteindelijk gereed. Ook wordt de nieuwe vijver verder aangelegd en wordt er doorgewerkt om het heuvelpark in zuidelijke richting uit te breiden.

In de jaren '50 komt er na onderhandeling met de gemeente een grondruil tot stand. De grondruil heeft tot doel de toegangsweg van de rijksweg naar het stadscentrum te verbeteren en het verkeer buitenom de in aanbouw zijnde Indische Buurt te geleiden. De aanleg van de St. Joristweg heeft ertoe geleid dat het terrein van de Fruittuinen los is komen te liggen van de rest van het St. Joristerrein. De hoofdingang wordt verplaatst naar de St. Joristweg.⁸³ Ook leidt het ertoe dat de toegang tot het Hertenkamp niet langs de noordkant maar ten zuiden van de Tweemolentjesvaart komt te liggen. Het oorspronkelijk grote aaneengesloten recreatiegebied dat, zoals bedoeld in het uitbreidingsplan voor de stad uit 1930 ten westen van de rijksweg zou moeten doorlopen, komt te vervallen. Het openluchtzwembad in de groenstrook Aan 't Verlaat wordt afgebroken evenals de studentenbarakken met de naam 't Duyvelsgat. De groenstrook wordt bij het St. Joristerrein gevoegd waarna er een verpleegstersflat en enkele paviljoens gebouwd worden.⁸⁴ Voor het overige gedeelte van het terrein worden door twee verschillende architectenbureau's plannen gemaakt voor de bouw van nieuwe paviljoens. Uit het eerste plan van het architectenbureau Rotshuizen en Dekker uit 1957 spreekt de Nieuwe Zakelijkheid: het nieuwe ensemble van verschillende gelijkvormige en rechthoekige paviljoens wordt als stempel over de oude (park)structuren gezet. Uiteindelijk worden de plannen eind jaren '60 pas en in gewijzigde vorm gerealiseerd (zie en vergelijk foto's met oude situatie van vóór 1950, het plan uit 1958 en het indelingsplan uit 1971). De oude paviljoens zijn in de jaren '90 met uitzondering van het hoofdgebouw (echter met verwijdering van de zijvleugels) gesloopt. Van het oorspronkelijke complex zijn verder bewaard gebleven de oprijlaan vanaf de Oostsingel met daarnaast de Villa Maria, welke in 1894 is gebouwd als woning voor de geneesheer-directeur, het monumentale smeedijzeren toegangshek, dat verplaatst is naar het voorplein aan de St. Joristweg direct voor het oude hoofdgebouw, dat nu dienst doet als museum en archief van het St. Joris.

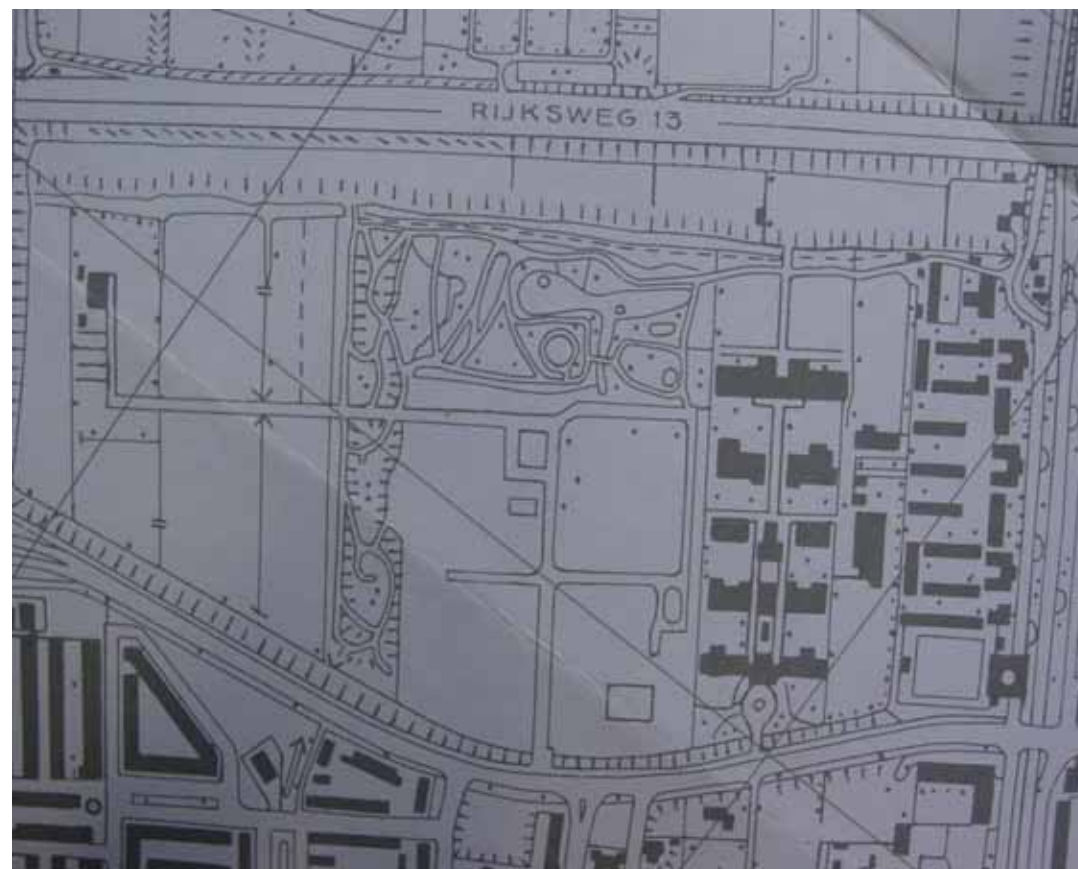
Het zuidelijke gedeelte van het heuvelpark verdwijnt en wordt opnieuw vergraven. Het park en het groen krijgen een andere rol in de psychiatrische zorg. De arbeidstherapie wordt vervangen door nieuwe meer klinische therapieën. De lange overdekte gangen die de nieuwe paviljoens verbinden zijn geheel van glas en bieden uitzicht op het leven buiten. Het is de bedoeling dat ze fungeren als wintertuin om te wandelen, maar nodigen tot teleurstelling van de geneesheer-directeur Van Wirdum uit tot bermtoerisme. Ook komen er nieuwe vormen van creatieve therapie in zwang, waarbij de productiedoelstelling (onder andere voor de groenteveiling) na hevige kritiek verlaten wordt en vervangen wordt door de sociale werkplaats. Het meewerken door patiënten in het onderhoud van het groen is in de vorm van tuintherapie tot op de dag van vandaag echter blijven bestaan.

⁸³ Gemeente Archief Delft, 09.01 OWRO, archief # 29 Openbare Werken, inventaris # 9344, dossier over grondruil St. Joris, 1951 – 1966

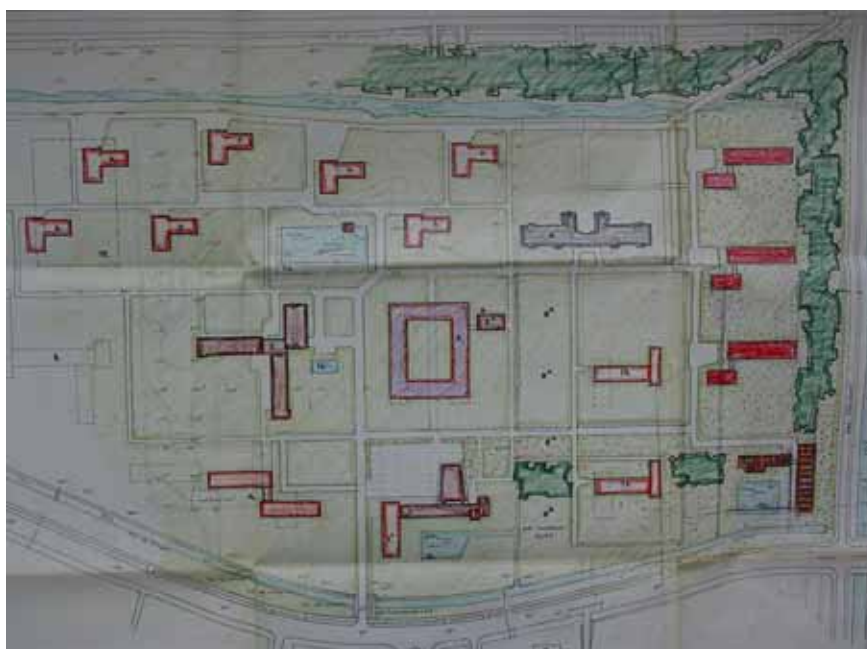
⁸⁴ Provincie Zuid-Holland, *Jongere bouwkunst en stedenbouw 1800-1945, MIP, Delft deel 1*, 's Gravenhage, november 1995

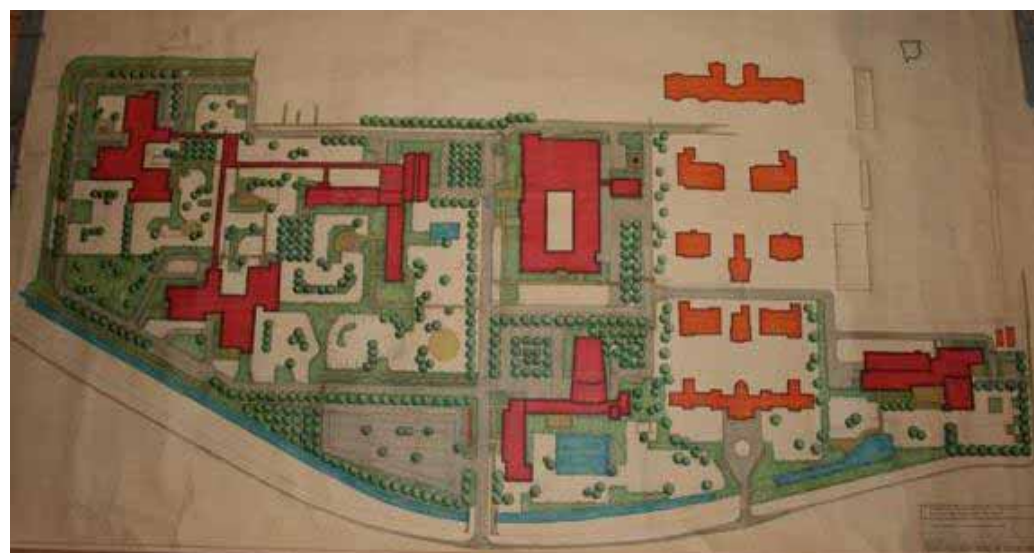
Plan voor grondruil St. Joristerrein uit 1951. Bron: zie voetnoot 83, blz. 45

Oude situatie St. Joristerrein voor 1950 met hierop zichtbaar de oude parkaanleg met vijver en Klein Veluwe doorlopend tot aan St. Jorisweg. Bron: zie voetnoot 83, blz. 45

1958, plan voor herstructurering en nieuwbouw, architectenbureau Rotshuizen en Dekker. Bron: zie voetnoot 83, blz. 45

1971, indelingsplan groenvoorziening gemaakt door architectenbureau Rotshuizen, Dekker, Melsers van Wely. Bron: zie voetnoot 83, blz. 45

Verbindingsgang tussen twee nieuwe naoorlogse paviljoens op de plek waar vroeger Klein Veluwe doorliep. Foto 2008

Huidige toegang tot nieuwe hoofdgebouw, laanbeplanting van platanen. Situatie 2008

Nieuwbouw ontworpen door Rotshuizen en Dekker. Situatie 1969. Bron: GAD

Pas begin jaren '70 wordt een nieuw indelingsplan voor het groen van het St. Joristerrein gemaakt. De nieuwe hovenier Jan Helleman wordt verantwoordelijk voor de inrichting en beheer van het groen. Na de afbraak van de oude complexen wordt achter het oude hoofdgebouw (nu museum) een lichtglooiend gazon in een open landschappelijke stijl aangelegd. Een aantal oude nu monumentale bomen uit deze eerste periode zijn hierin gehandhaafd (waar-onder een aantal treuressen, kastanje-, beuk- en lindebomen) en er zijn een aantal nieuwe bomen, waaronder een groep van drie amberbomen, toegevoegd.

Eind jaren '80 is een eind gekomen aan de werkverschaffing aan patiënten middels het onderhoud van het park. Dat werk is in eerste instantie overgenomen door hoveniers in dienst van het St. Joris, maar is eind jaren '90 uitbesteed aan Combi (sociale werkplaats). De hoveniers zijn in dienst gebleven, maar begeleiden nu patiënten in het kader van de arbeidstherapie bij hun activiteiten in groente- en bloementuinen en kassen aan de noordoostzijde van het terrein.

Groenaanleg

De in oorsprong bijzondere aanleg van het heuvelpark en het overige groen en vijvers, onder andere omdat deze zijn aangelegd door bewoners/verpleegden zelf, is nog gedeeltelijk aanwezig. Helaas is door de bouw van vele nieuwe paviljoens in een contrasterende bouwstijl, ontworpen door Rotshuizen, Dekker en Melser van Wely in de jaren '60, een groot gedeelte van de oorspronkelijke parkaanleg (waaronder het zuidelijke gedeelte van Klein Veluwe met uitzichtpunt) en de samenhang in het groen op het gehele terrein grotendeels verdwenen. Het overgebleven gedeelte van het heuvelpark en vijver met omringende park, samen met een aantal monumentale bomen verspreid over het terrein, zijn echter nog steeds waardevolle en beeldbepalende elementen met een hoge ruimtelijke kwaliteit. De vijver, nu omringd met hoogopgaande bomen, vormt, hoewel wat verwaarloosd en versoberd, een prachtig ensemble. Een voorbeeld van de versobering van het groen is het rosarium waarvan alleen de cirkelvormige bestrating nog herinnert aan wat vroeger was.

Op dit moment staan er verspreid over het St. Joristerrein in totaal nog zevenentwintig monumentale bomen overgebleven van de oorspronkelijke groenaanleg, waaronder zes (waarvan vijf bruine) beuken, drie witte kastanjes, zeven (waarvan één Noorse) esdoorns, een blauwe ceder, een valse christusdoorn (*Robinia pseudoacacia*), vijf platanen, drie treuressen, een Amerikaanse eik en een Krimlinde.

Als *stepping stone* maken de Fruittuinen en het St. Joristerrein onderdeel uit van de groenrecreatieve verbinding tussen de Nieuwe Plantage, het St. Jorispark en het Hertenkamp, zoals ook bedoeld in het eerste uitbreidingsplan voor de gemeente uit 1930.

Waardestelling

Belang voor de gemeente Delft:

Het belang voor de stad, de betekenis en waarde van de Fruittuinen en St. Joristerrein, hangen nauw samen met de 600 jaar oude geschiedenis van de geestelijke gezondheidszorg in Delft. De groei en ontwikkeling van het St. Joris Gasthuis, evenals de veranderende opvattingen in behandelmethoden worden weerspiegeld door de inrichting en architectuur van gebouwen en het omliggende terrein. Vanuit medisch-historisch oogpunt is het complex van belang, omdat het een karakteristiek voorbeeld is van de wijze waarop uitvoering gegeven is aan de huisvesting voor psychiatrische patiënten buiten de bebouwde kom.⁸⁵ Het voormalige hoofdgebouw heeft naast architectonische ook stedenbouwkundige, situerings- en ensemblewaarde vanwege de

⁸⁵ Provincie Zuid-Holland, *Jongere bouwkunst en stedenbouw 1800-1945, MIP, Delft deel 1*, 's Gravenhage, november 1995, p. 48

beeldbepalende ligging, de relatie met het hekwerk en de oprijlaan die tot aan het Rijn Schiekanaal loopt.⁸⁶ Het gehele complex waar de groenaanleg deel van is (voor zover deze gaaf en bewaard is) is van belang vanwege de stijleenheid van de afzonderlijke gebouwen en de structuur en ensemblewaarde van het geheel.

Ruimtelijke kwaliteit:

De ruimtelijke kwaliteit van deze oorspronkelijke groenaanleg is groot vanwege de gemengde landschappelijke stijl die nog herkenbaar is in de afzonderlijke groenelementen en structuren, waaronder de afwisseling van gazons met boomgroepen, monumentale bomen en lanen, de boomgaarden, het landschappelijk vormgegeven, laag gelegen parkgedeelte met vijverpartij en slingerend padenpatroon, het rosarium en de bossfeer op Klein Veluwe. De landschappelijk aangelegde groenstructuren staan in contrast met de rechte polderverkaveling waar de Tweemolentjesvaart een voorbeeld met hoge ruimtelijke en cultuurhistorische waarde van is.

Bijzondere groenaanleg:

De oorspronkelijke groenstructuur en parkaanleg zijn bijzonder, omdat een deel er van in de jaren '30 tot stand is gekomen als werkverschaffing en arbeidstherapie. Het gebruik en de beleving van het park, kassen en tuinen door de bewoners van het St. Joris wordt nog steeds ervaren als van grote helende waarde en maakt onderdeel uit van de behandeling van de patiënten.

Gaafheid:

Van de oorspronkelijke groenaanleg zijn van grote waarde en belang:

- de karakteristieke oprijlaan met monumentale lindes, de zichtlijn op het oude hoofdgebouw en de symmetrische opbouw met aan weerszijden de boomgaarden. Hoewel de boomgaarden zich vanwege wateroverlast en gebrek aan onderhoud niet in goede staat bevinden, zijn de maat, schaal en sfeer van deze boomgaarden uniek. De Fruittuinen vormen als het ware een oase, de sfeer van een Gethsemani, in de stad;
- de tuin met monumentale bomen en het voorplein met hekwerk voor en rond het hoofdgebouw;
- de monumentale bomen verspreid over het gehele complex;
- de oude parkaanleg waaronder Klein Veluwe en het lagergelegen parkgedeelte tot aan Het Korft met oude poort, lindelaan, rosarium en vijver;
- het veenviertje Het Korft daterend van voor de Middeleeuwse ontginningsperiode;
- de Tweemolentjesvaart met kaden uit de Middeleeuwse ontginningsperiode.

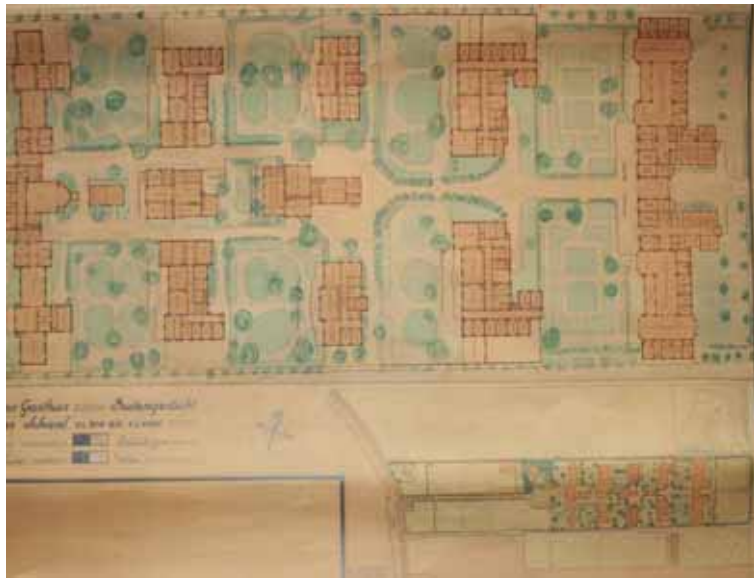

Boven: Klein Veluwe in 1934.
Bron: GAD

Rechts: toegang tot oude parkgedeelte, poortje afkomstig van het voormalige Binnengesticht aan het Koningsplein. Foto 2008

⁸⁶ Toelichting BP Noord-Oost voorontwerp 2005, p. 64 en de beschrijving beschermde monumenten opgenomen in register ingevolge artikel 6 van de Monumentenwet, monumentnummer 525326, Rijksdienst voor Monumentenzorg

Situatietekening tuinen buitengesticht 1932. Bron: Museum St. Joris

Situatie 2008. Overgebleven gedeelte van Klein Veluwe

Rechts: huidige situatie vijver oude parkgedeelte. Foto 2008

Links: overgebleven hoofdgebouw nu museum, met oude toegangspoort afkomstig van voormalige ingang aan de Oostsingel. Foto 2008

Vijver na aanleg in 1934 met op de achtergrond een van de oude paviljoens ontworpen door M.A.C. Hartman. Bron: GAD

Rechts: zichtlijn en groene as van monumentale lindebomen, gezien vanuit de Fruittuinen. Foto 2008

Hoofdgebouw Buitengesticht in 1894, op de achtergrond verschillende paviljoens, ontworpen door M.A.C. Hartman. Bron: GAD

Vijver na aanleg, op de achtergrond populieren langs Twee Molentjesvaart. Datum niet bekend. Bron: GAD

Oude toegang met hek aan de Oostsingel en oprijlaan naar hoofdgebouw op de achtergrond. Situatie 1894 met niet meer bestaande dienstwoning. Bron GAD

Voormalig Rosarium. Foto 2008

Oude parkaanleg met vijver. Foto 2008

Veenriviertje Het Korft, met kaden. Foto 2008

Oude lindelaan. Foto 2008

Links: foto 1977. Villa Maria aan de Oostsingel, ter linkerzijde van het voormalige toegangshek, in gebruik als polikliniek van het Sint Joris Gasthuis. In 1894 gebouwd als woning voor de geneesheer-directeur. Bron: GAD

Monumentale treur-es overgebleven van de oorspronkelijke groenaanleg c.q. essenlaan. Foto 2008

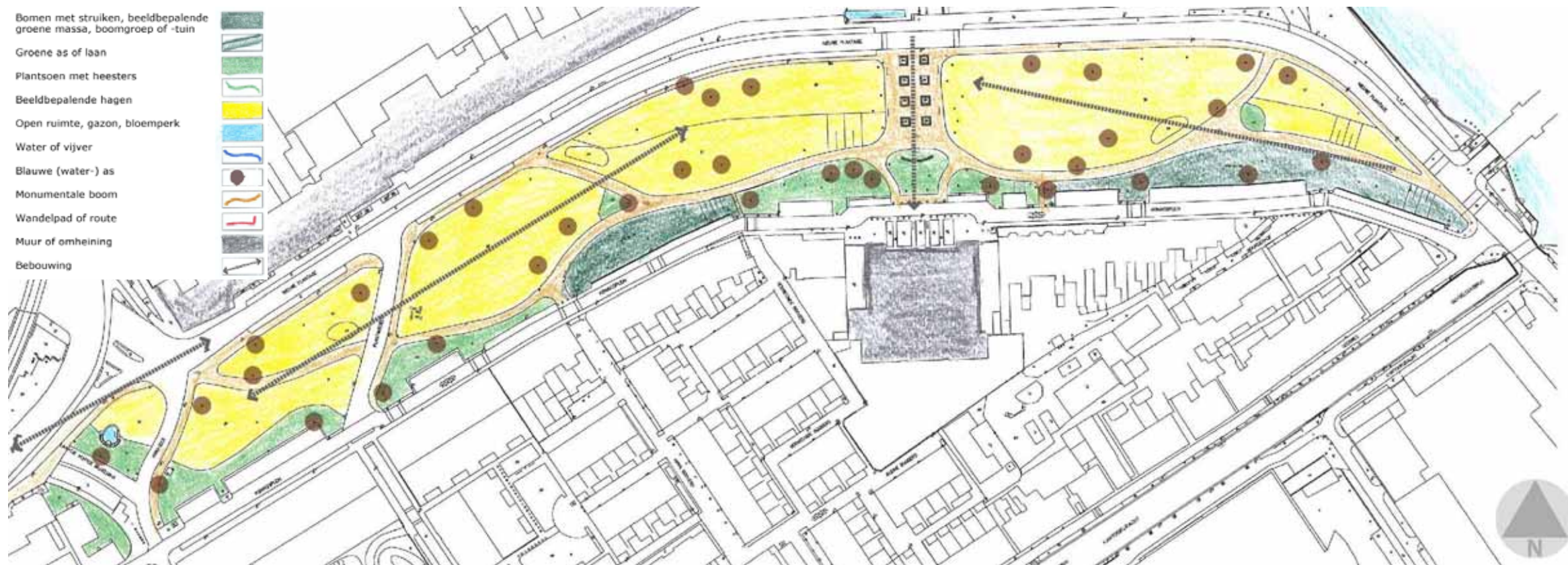
Links: overzicht Fruittuinen. Foto 2008

Rechts: vruchtdragende appelbomen in de Fruittuinen, behorende bij de oorspronkelijke vooroorlogse aanleg. Foto 2008

Rechts: huidig tuinbouwperceel op St. Joristerrein, dat wordt gebruikt en bewerkt door bewoners St. Joris. Foto 2008

Luchtfoto, bron: intranet gemeente Delft

Foto van plan van aanleg van de Gedempte Singel in aansluiting met de gewijzigde aanleg van het Kalverbos, de Oude Begraafplaats en het Oostplantsoen, H.A.C. Poortman, 1894. Bron GAD

11. Nieuwe Plantage

Inleiding

De Nieuwe Plantage, tot 1891 nog een deel van de stadssingel van Delft, ligt nu als ruime parkstrook tussen het Kalverbos en de westoever van het Rijn-Schiekanaal alwaar het Oostplantsoen begint. Het is tevens de noordelijke grens van de oude binnenstad. Het plantsoen aan de Nieuwe Plantage maakt sinds 12 december 1976 deel uit van het Beschermd Stadsgezicht Delft.⁸⁷ De bebouwing van de Nieuwe Plantage en Klein Vrijenban maakt daarentegen deel uit van het toekomstig Beschermd Stadsgezicht Nieuwe Plantage.⁸⁸ De plantsoenaanleg van de Nieuwe Plantage is ontworpen door landschapsarchitect H.A.C. Poortman in 1894, de periode van de gemengde landschapsstijl, en is in sfeer en qua inrichting nog grotendeels in tact.

Historische ontwikkeling

Door de stadsrechtverlening van 1246 komt de stad Delft temidden van omringende ambachten te liggen. Vanaf 1355 vormt de stadsgracht de grens tussen Delft en de aan de noordzijde gelegen heerlijkheid Vrijenban. De Nieuwe Plantage die op de Kaart Figuratief van circa 1675 wordt vermeld is niet de straat die in de 19^e eeuw dezelfde naam zou krijgen maar een ten noordoosten van de Haagweg en Haagpoortbolwerk aangelegde bomenaanplant. Vanaf 1880 worden er langs de Nieuwe Plantage ook woningen gebouwd. Ook het St. Joristhuis vestigt zich dan aan het Koningsplein. De verlegging van het scheepvaartkanaal van de stadsgracht naar het noorden vindt plaats in de jaren 1891 – 1894. De stadsgracht wordt gedempt en als plantsoen ingericht. De bomen die eerst langs het water stonden, staan nu in het plantsoen. Vanaf dat moment wordt het gehele gebied de Nieuwe Plantage genoemd. De bebouwing aan de noordzijde ligt nog tot 1921 in de gemeente Vrijenban, wanneer grote delen van deze gemeente bij Delft worden gevoegd.⁸⁹

Groenaanleg

In 1894 ontwerpt de gerenommeerde tuinarchitect H.A.C. Poortman (1863-1953) het plantsoen gelegen tussen de Nieuwe Plantage en het Koningsplein met aan de zijde van het Oostplantsoen een markant reliëf in romantische Engelse landschapsstijl. Zijn ontwerp omvat tevens een aansluiting met het Oostplantsoen aan de oostzijde en het Kalverbos aan de westzijde. Met slingerende paden, een glooiend gazon, veel solitaire bomen, boomgroepen en enkele bloemperken creëert Poortman een romantisch beeld.⁹⁰ Het ontwerp past bij de dan heersende mode van vrijetijdsbesteding, het kunnen flaneren in het groen. Het slingerende verloop van de paden, de glooiende gazons, de nauwkeurig gesitueerde beplanting en lange zichtlijnen maken het park zeer ruimtelijk en groter in de beleving. Door de langgerekte structuur en de dichtbeplante randen en entrees aan de zuidzijde is het park vooral op de noordelijke statige gevelwand van de hier gelegen herenhuizen georiënteerd; en in oost-westelijke richting en van

⁸⁷ RDMZ (RACM), *Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van het Beschermd Stadsgezicht Delft*, gemeente Delft, Zeist, 1976

⁸⁸ RDMZ (RACM), *Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van het Beschermd Stadsgezicht Nieuwe Plantage*, gemeente Delft, Zeist, 2005

⁸⁹ RDMZ (RACM), *Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van het beschermd stadsgezicht Agnetapark*, gemeente Delft, Zeist, 2005

⁹⁰ Geest, J. van en M. Provoost, 'De stadsuitleg, aarzelend begin van een ondernemende stad', in: *De stad Delft, Cultuur en Maatschappij van 1813 tot 1914*, Delft, 1992

hoog naar laag, op de watertoren van het in het plan geïntegreerde oude bolwerk van het Kalverbos, dat dan nog tot aan de dan al afgebroken Haagpoort en het Wilhelminahotel omringd is door water (zie ook hoofdstuk 5 Kalverbos).

Hoewel er in de loop van de tijd aanpassingen zijn gemaakt in het ontwerp en een aantal nieuwe wegen het park nu doorsnijden, wijkt de huidige stijl en sfeer weinig af van het oorspronkelijke ontwerp. De grootste veranderingen vinden plaats aan de westzijde. Door de aanleg van de Vrijenbanselaan is het Kalverbos, dat onderdeel uitmaakt van het ontwerp van Poortman, 'los' komen te liggen van het parkgedeelte aan de Nieuwe Plantage en het Koningsplein. De aanleg van de geometrische tuin ten behoeve van het verzetsmonument (tegenover Klein Vrijenban) is een aanpassing die wél aansluit bij de gemengde stijl van Poortman. In die zin is de toevoeging van dit geometrische ontworpen gedeelte een verrijking van het oorspronkelijke plan. Verder zijn een aantal elementen zoals de Delphiavaas en de volière met kleine huisdieren verdwenen. Daarvoor in de plaats zijn nieuwe en meer hedendaagse ornamenten en kunstwerken in de loop van de tijd voor in de plaats gekomen. Zoals het monument voor Wilhelmina, het verzetsmonument van Gradus van Eden en de hedendaagse kunstwerken van Cor Dam (1982).

Tijdens de renovatie in 1999 is getracht zoveel mogelijk de kwaliteit van het oorspronkelijk ontwerp van Poortman terug te brengen en zijn conform het oorspronkelijke plan de plantvakken voor eenjarigen opnieuw aangelegd en bomen en heesters teruggeplant. Ook bij de renovatie van de groenstroken van het Oostplantsoen en de Oranje Plantage is beoogd de sfeer van dit ontwerp op de westelijke oever van het Rijn-Schiekanaal voort te zetten.⁹¹ In het park staan zevenendertig monumentale bomen die behoren tot de oorspronkelijke groenaanleg, waaronder (Canadese) populieren, platanen, witte en rode paardenkastanjes, een hemelboom, lindes, (Noorse) esdoorns en een vleugelnoot.

Waardstelling

Belang voor de gemeente Delft:

Van belang voor de stad zijn de bijzondere architectonische, sociaal-economische en cultuurhistorische waarden van de Nieuwe Plantage als geheel: de goed herkenbare en grotendeels uiterst gave historisch-ruimtelijke structuur waar de Nieuwe Plantage, als voormalige stadssingel, grens van de oude binnenstad en nu als groene ruimte met aanpalende historische bebouwing, onderdeel van is.

Ruimtelijke kwaliteit:

De ruimtelijke kwaliteit is groot vanwege de gaafheid en het monumentale karakter van de groenaanleg in relatie met haar omgeving. De ruimtelijke werking van het in landschappelijke stijl aangelegde plantsoen is groot vanwege de toepassing van reliëf, open ruimtes en doorzichten tussen en onderdoor de monumentale bomen en boomgroepen. Ook de bewust gesitueerde dichte beplanting vooral langs de zuidrand is sturend in de beleving van de ruimte, het groen en de omgeving. Deze is behalve op het groen zelf ook gericht op de monumentale architectuur aan de noordzijde van het plantsoen en de watertoren van het Kalverbos.

Bijzondere groenaanleg en ontwerper:

Poortman is een belangrijk landschapsarchitect in zijn tijd die de gemengde stijl in Nederland introduceert. De groenaanleg die hij ontworpen heeft voor de Nieuwe Plantage is hoofdzakelijk romantisch landschappelijk, zoals in die tijd voor openbare parken gebruikelijk is. De latere toevoeging van het formele gedeelte voor het verzetsmonument is een verrijking van de oorspronkelijke aanleg die nu typologisch gemengd te noemen is. De stijl van de ontwerpen van zowel Poortman, als ook Zocher, zijn van grote invloed geweest op de latere ontwikkeling van het Delftse groen, zoals het Wilhelminapark, De Hertenkamp en het De Vries van Heijstplantsoen.

⁹¹ Beek, Rob van, *Entente Floriade*, Gemeente Delft, Delft, z.d., p. 6

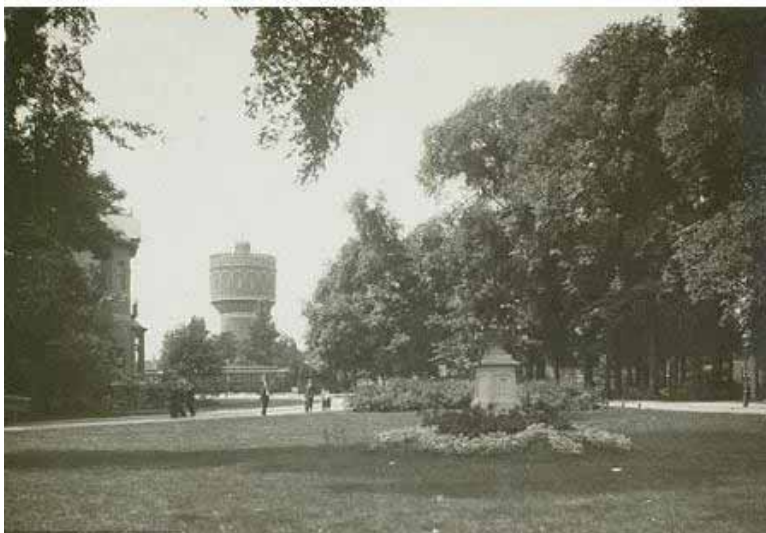
Nieuwe Plantage voor het dempen van de stadssingel. Bron: GAD

Nieuwe Plantage na het dempen van de stadssingel; de bomen die langs de singel stonden zijn deels opgenomen in het plantsoen. Bron: GAD

Nieuwe Plantage met voliëre anno 1910; op de achtergrond de villa's van Waller en Tutein Nolthenius. Bron: GAD

Zichtlijn vanaf Nieuwe Plantage op watertoren en Kalverbos. Links het Wilhelminahotel in het groen. Situatie rond 1900. Bron: GAD

Huidige situatie kijkend in de richting van Kalverbos. Links de dichte groenblijvende beplanting van onder meer rododendron, die het park zijn oriëntatie in de lengte (oost-west) en op de noordelijke gevelwand van woningen aan Nieuwe Plantage geeft. Foto's: 2008

Ansichtkaart Nieuwe Plantage met oorspronkelijk reliëf, groenaanleg en gebruik. Bron: GAD

Bewaard gebleven reliëf en groenaanleg. Foto: 2008

Gaafheid:

De groenaanleg in landschappelijke en gemengde stijl is qua inrichting en sfeer, ondanks enkele wijzigingen, overeenkomstig het oorspronkelijke ontwerp grotendeels behouden en gaaf te noemen. Zevenendertig monumentale bomen behoren tot de oorspronkelijke aanleg. Het is een voorbeeld van hoe men in die tijd openbare parken beleeft als een romantisch groen decor voor kijken en flaneren.

Sfeerbeeld huidige situatie Nieuwe Plantage. Foto 2008

Talud Nieuwe Plantage, datum niet bekend. Bron: GAD

Sfeerbeeld huidige situatie Nieuwe Plantage. Foto: 2008

Sfeerbeeld huidige situatie Nieuwe Plantage. Foto: 2008

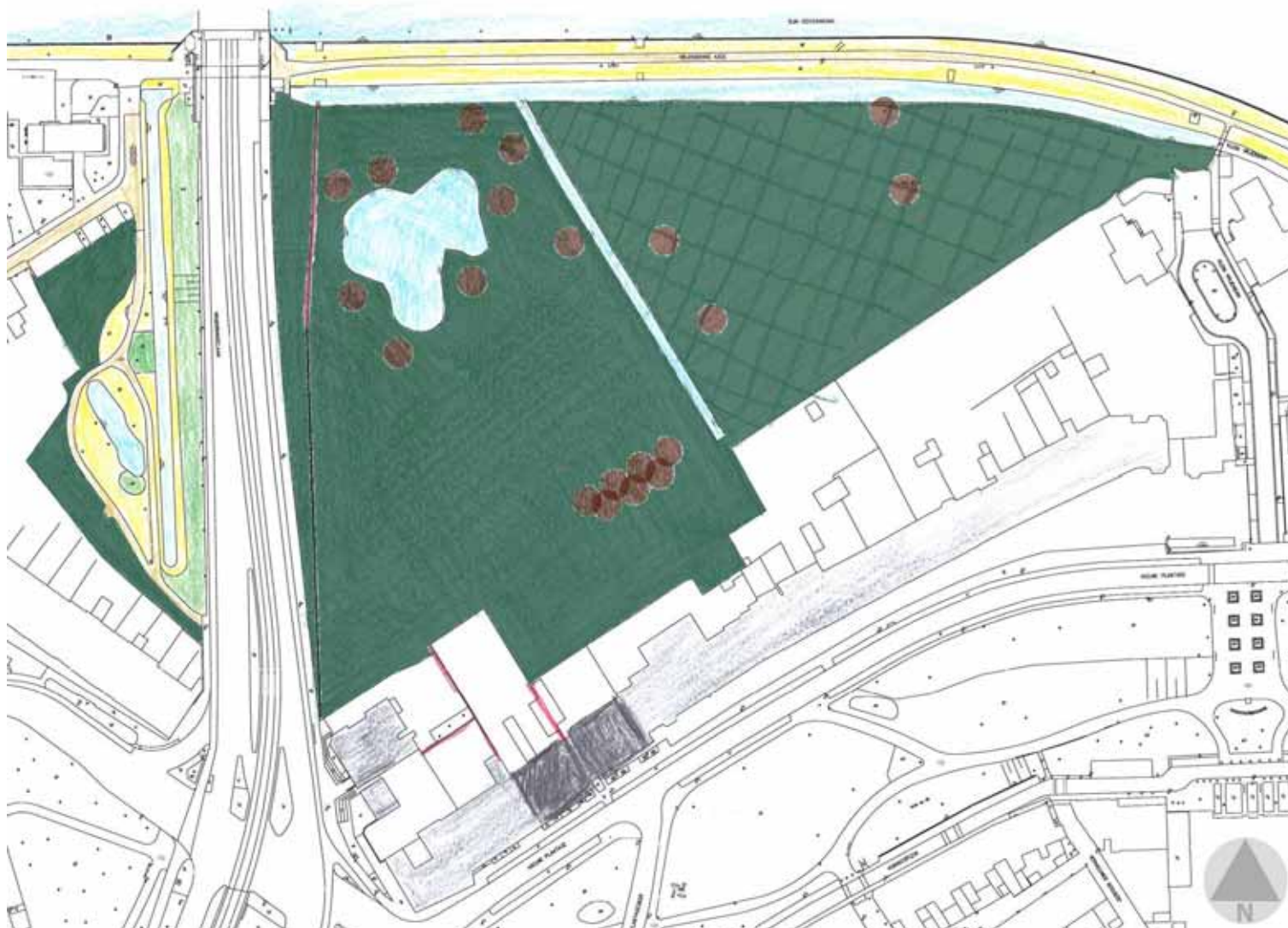
Nieuwe groenaanleg in Nieuwe Plantage bij verzetsmonument.
Foto 1962. Bron: GAD

Opnieuw aangelegde formele aanleg voor verzetsmonument.
Foto: 2008

Formele groenaanleg en zichtlijn op verzetsmonument en het daarachter gelegen Rijksmonument de Delftsche Schoolvereniging uit 1910. Foto: 2008

Het noord oostelijke deel van de Wallertuin boven de watergang is later toegevoegd aan het complex van tuinen. Het is bekend dat in dit gedeelte onder andere de ommuurde tuin met het Elsevierpoortje, een tennisbaan en verschillende volières gesitueerd zijn geweest. De watergang is te herleiden tot de oorspronkelijke polderverkaveling van Vrijenban

Zicht op de oorspronkelijke tuinaanleg achter het huis van de familie Waller. Goed te zien zijn het formele gedeelte met bloemperken direct achter het woonhuis en het meer in landschappelijke stijl aangelegde gedeelte met vijver daarachter. Bron: archief T. van Staveren

- Bomen met struiken, beeldbepalende groene massa, boomgroep of -tuin
- Groene as of laan
- Plantsoen met heesters
- Beeldbepalende hagen
- Open ruimte, gazon, bloemperk
- Water of vijver
- Blauwe (water-) as
- Monumentale boom
- Wandelpad of route
- Muur of omheining
- Bebouwing

Luchtfoto Wallertuin, met links van de Vrijenbanselaan het Noltheniusplantsoen en rechts het complex van achtertuinen dat nu de Wallertuin genoemd wordt. Bron: intranet gemeente Delft

Luchtfoto uit 1920 met zicht op de Gist- en Oliefabrieken, Kalverbos en Nieuwe Plantage. Goed te zien is de tuinaanleg achter het huis van Waller en Nolthenius aan de Nieuwe Plantage. De tuinen lopen door tot aan het Rijn-Schiekanaal. Bron: KLM Luchtfotografie # 175

12. Wallertuin en Tutein Noltheniustuin

Inleiding

De zogenoemde Wallertuin ligt in de hoek tussen het Kalverbos en de Nieuwe Plantage die ontstaan is bij het verleggen van het Rijn-Schiekanaal en het dempen van de stadsgracht. De Wallertuin is onderdeel van het toekomstig Beschermd Stadsgezicht Nieuwe Plantage.⁹² De huidige Wallertuin is een privé-tuin, gevormd door de samenvoeging van de tuin van François Waller, directeur van de Gistfabriek en het restant van de tuin van Hugo Tutein Nolthenius, directeur van de Oliefabrieken.⁹³ Het huidige Noltheniusplantsoen behoort bij de oorspronkelijke tuin van Tutein Nolthenius en is ontworpen door Springer en later door Roeters van Lennep aangepast. Door de aanleg van de trambrug en de Vrijenbanselaan is deze bijzondere tuin, aangelegd in gemengde stijl, grotendeels vernietigd.

Historische ontwikkeling

Zowel Waller als Tutein Nolthenius genoten veel aanzien in de stad. Beider tuinen dienen dan ook als decor voor feesten en het ontvangen van relaties. De families komen bij elkaar over de vloer en in de tuin. Vanaf de jaren '30 is er over en weer uitgewisseld en gehuwd. Ook het huis met tuin op nummer 49, links van Tutein Nolthenius, komt in de familie. Tot de dood van Tutein Nolthenius in 1944 functioneren de tuinen dan ook optimaal, als stekkers op elkaar aangesloten. In de jaren '50 worden de tuinen, dan bestaande uit drie percelen, door de erven Waller samengevoegd. Sinds de samenvoeging liggen de tuinen er onbeheerd bij en krijgen dan een semi-openbaar karakter.

In november 1999 wordt de Wallertuin verkocht aan de huidige eigenaar. Het totale oppervlak beslaat nu zo'n twee hectare en het is daarmee de grootste groene ruimte in de noordelijke binnenstad. De huidige eigenaar heeft in 2008 de omheining van de tuin laten vernieuwen, zodat deze niet langer openbaar toegankelijk is.

Groenaanleg

Tutein Noltheniustuin

Tuinarchitect Leonard Springer maakt in 1911 het ontwerp voor de tuin van Tutein Nolthenius. De tuinen en parken die tuinarchitect Leonard Springer tussen 1880 en 1930 ontwerpt zijn een lust voor het oog. Springer wil landschappen creëren, zoals Poussin ze schildert. Een ideale ruimte waarin men zijn natuurgevoel volop ervaart. Gebogen vormen, felle kleurmozaïeken, ornamenten en rotspartijen, het zijn allemaal elementen om menselijke emoties te versterken. Al in zijn tijd heeft hij veel aanzien. Villabewoners, zoals Tutein Nolthenius, vragen grote tuinen die passen bij de architectuur van het huis. Uniek is dat Springer voor het eerst in Nederland voor de tuin van Tutein Nolthenius een natuurvriendelijke oever ontwerpt en uitvoert. Over deze bijzondere natuurtuin is in het toenmalige vakblad *Buiten* in 1917 een reportage verschenen. Tutein bezit het Olypand aan de Nieuwe Plantage nummer 48, dat gebouwd is rond 1880. Om de

⁹² RDMZ (RACM), *Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van het Beschermd Stadsgezicht Nieuwe Plantage*, Zeist, 2005

⁹³ Met dank aan alle informatie verkregen van de huidige bewoner van het huis van Tutein, Teun van Stavereen, die de afgelopen tien jaar een studie van de Wallertuin heeft gemaakt. Door zijn contact met de erven van de familie Waller en Tutein Nolthenius, het natrekken van verschillende archieven en het doen van archeologische opgravingen in de tuin zelf, heeft hij de geschiedenis van de tuin kunnen reconstrueren

oude tuin met tuinmuur, die overigens nog steeds bestaat, te vergroten, wordt een stuk weiland tot aan het kanaal en een smal westelijk gelegen perceel, grenzend aan het Kalverbos, verworven. In het ontwerp van de tuin is de gemengde stijl toegepast. De tuin is globaal opgedeeld in drie delen:

- het formele deel vlak achter het huis dat doorloopt tot aan de moestuin met daarachter de Schie. Een lange as in de vorm van een pad met aan weerszijden hoogopgaande Italiaanse populieren eindigt bij de toegang van deze *secret garden*. De moestuin ligt verborgen achter een dichte beukenhaag;
- het deel dat dwars op de as tot aan het Kalverbos doorloopt is ook formeel en in Italiaanse stijl ontworpen. De lange (betonnen) zuilengalerij, een pergola beplant met rozen en druiven wordt aan het einde beëindigd met een hoger gelegen terras. De overgangen worden gemarkeerd met bijzondere beelden en ornamenten, waaronder een marmeren drinkbak mogelijk uit Pompei, Italiaanse marmeren plaquettes en een 18^e eeuwse Franse zonnewijzer uit de periode van Lodewijk IV. Twee uit de tuin overgebleven beelden, "Lucretia" en "Cleopatra" zijn tegenwoordig te bezichtigen in het museum Prinsenhof;
- het overige gedeelte van de tuin van Tutein Nolthenius wordt in landschappelijke stijl aangelegd. Met zachte overgangen, het toepassen van groot hoefblad, berenklaauw en treurwilg, de aanleg van een grote vijver in een organische vorm, de slingerende paden en een tuinhuis in Oud-Hollandse stijl, wordt een romantische en natuurlijke sfeer gecreëerd. Uniek is dat Springer voor het eerst in Nederland voor de tuin van Tutein Nolthenius een natuurvriendelijke oever ontwerpt en uitvoert. Over deze bijzondere natuurtuin is in het toenmalige vakblad *Buiten* in 1917 een reportage verschenen.

In 1929 maakt de Haagse tuinarchitect Henri Roeters van Lennep, die uit de school van Springer afkomstig is, een nieuw ontwerp om de tuin van Tutein Nolthenius aan te passen. Roeters van Lennep ontwerpt in architectonische stijl, die rond 1910 ontstaat. Deze nieuwe stijl kenmerkt zich doordat zij in plattegrond, materiaal en ornamentiek een voortzetting is van de architectuur van het huis. In combinatie met de architectuur van de Amsterdamse en Nieuwe Haagse School worden in architectonische tuinen rechte en symmetrische gemetselde muurtjes, terrassen en vijvers aangelegd. Voor het Nieuwe (Agneta) Park in Delft, ontworpen door architect J. Gratama, maakt Roeters van Lennep in 1931 het ontwerp voor het openbare groen dat aansluit op de architectuur van de huizen.

Door de aanleg van de Vrijenbanselaan en Reineveldbrug wordt de tuin doorsneden en verkleind tot een driehoekig perceel. Langs de nieuwe weg wordt een nieuwe tuinmuur gebouwd, waarvan de restanten er nu nog staan. Het tuinhuis wordt steen voor steen afgebroken en opnieuw opgebouwd. De vijver wordt verkleind en de moestuin verplaatst. Een druiven- en cactuskas worden toegevoegd. De populierenas blijft gehandhaafd. Direct achter het huis wordt de tuin verbreed en in architectonische stijl vormgegeven. Er worden brede rechte bloembedden en een kleine vijver met muurtjes en trappen aangelegd. De beelden en ornamenten krijgen een nieuwe plek in de tuin. De pergola wordt aangepast en verbindt nu in een nieuwe L-vorm het formele gedeelte achter het huis met de nieuwe moestuin. Er komt een scherm van in vorm gesnoeide leilinden die diepte suggereert en het zicht op het overgebleven landschappelijk ingerichte deel, de nieuwe weg en brug vanaf het huis filtert.

Van het oorspronkelijke ontwerp en tuin is niet veel meer over. Het ontwerp van Roeters van Lennep is alleen nog terug te lezen uit het gedeelte direct achter het huis dat is opgegraven en gedeeltelijk gerenoveerd door de huidige bewoners. In de jaren '70 wanneer de Vrijenbanselaan verbreed wordt, wordt het oude tuinhuis en een gedeelte van de tuinmuur gesloopt. Het deel ten westen van de nieuwe weg is nu openbaar toegankelijk en heet sinds kort het Noltheniusplantsoen. Een restant van de vijver en twee moerascipressen in dit plantsoen maakten voorheen deel uit van de oorspronkelijke aanleg van Springer.

Wallertuin

De Wallertuin bestaat oorspronkelijk alleen uit de privé-tuin die wordt aangelegd achter de nieuwe villa van de familie Waller aan de Nieuwe Plantage en die grenst aan die van Tutein.

Links: ontwerp uit 1911 van Leonard Springer voor tuin Tutein Nolthenius. Bron: Speciale Collecties, Bibliotheek Wageningen UR

Toegang moestuin als 'secret garden' met beukenhaag omsloten, conform ontwerp Springer. Bron: archief T. van Staveren

Rechts: as van Italiaanse populieren, tevens zichtlijn richting moestuin en Schie, conform ontwerp Springer. Bron: archief T. van Staveren

Pergola in westelijke in Italiaanse of formele stijl aangelegde gedeelte van tuin Tutein Nolthenius conform ontwerp Springer met op achtergrond de bomen van het Kalverbos. Bron: archief T. van Staveren

Vijverpartij met natuurvriendelijke oever met op de achtergrond het tuinhuis in het in landschappelijke stijl aangelegde gedeelte van de tuin Tutein Nolthenius conform het ontwerp van Springer. Bron: archief T. van Staveren

Zicht op formeel in Italiaans aangelegde gedeelte van tuin dat aansluit op het huis van Tutein Nolthenius conform het ontwerp van Springer. Bron: archief T. van Staveren

Deze grote villa, gebouwd in 1907, is tegenwoordig een appartementencomplex, huisnummer 30-46. In de periode 1907 – 1910 worden direct achter de villa een rosarium en tennisbaan aangelegd. Pas na 1915 wordt net als bij Tutein Nolthenius de tuin tot aan het kanaal in landschappelijke stijl uitgebreid. Ook hier wordt een grote vijver met een natuurvriendelijke oever aangelegd. In 1955 wordt de vijver gedempt wanneer de Van der Woudenstichting de Waller-villa betreft. Deze vijver is jaren later door de huidige bewoners opnieuw uitgegraven en in ere hersteld. Wie de tuin voor Waller heeft ontworpen en aangelegd is niet bekend. Maar ook de Wallertuin krijgt, net als in het Springerontwerp voor de tuin van Tutein Nolthenius, een grote vijver met een natuurvriendelijke oever. En ook in de Wallertuin worden antieke ornamenten geplaatst en wordt een *secret garden* aangelegd. De toegang tot deze ommuurde tuin bestaat uit het 17^e eeuwse Elsevierpoortje; het poortje dat een Delftse aannemer aan de gelijknamige drukker van Delft schenkt. In 1993 is het poortje, in Renaissance stijl gemaakt, ingemetseld in de tuinmuur van Bagijnhof 114 te Delft.

De Wallertuin, als tuinencomplex, raakt in verval als medio jaren '50 na de samenvoeging gestopt wordt met het onderhoud. Tot die tijd onderhoudt het hoveniersbedrijf Blom en van Soest de tuin en is daar bijna dagelijks aanwezig.⁹⁴ De beplanting heeft zich in de loop der tijd ontwikkeld tot een verwilderd bos, van het vegetatietype Abelen-Iepenbos.⁹⁵ Naast de vijver en een randsloot komen er verschillende biotopen voor. Een romantisch bos met een gesloten vegetatiedak zonder ondergroei; een moerassig bos en een bramenstruweel. In opdracht van de huidige eigenaar is door Wirtz International de tuin in 2004 opgemeten en geïnventariseerd. Op de kaart, in het bezit van het Ingenieursbureau van de gemeente, zijn de monumentale bomen, boomgroepen en (sier)heesters, het padenpatroon, vijver, tennisbaan en een aantal gemetselde of betonnen plantenbakken, die behoren tot de oorspronkelijk aanleg terug te vinden. Twintig bomen staan op de lijst van monumentale bomen, waaronder een aantal beuken, een treurbeuk en een rode beuk, witte, zwarte en gewone esdoorns, een moeraseik en een aantal (witte) kastanjes. Bijzonder is verder de in de tuin voorkomende stinzefflora, waaronder de krokus, wilde hyacint, oosterse en vroege sterhyacint, sneeuwroem, (gevlekte) aronskelk, Italiaanse aronskelk, zomerklokje, winterakonet, maarts viooltje, daslook, klein sneeuwvlokje en vingerhelmbloem, narcis, vogelmelk, zomerklokje, blauwe anemoon en tulp. Door de grote vochtigheid krijgen allerlei paddenstoelen, mossen en korstmossen, varens waaronder de tongvaren, insecten en ongewervelden een kans. Er heeft zich een opvallende broedvogelbevolking gevestigd. Karakteristiek zijn de holenbroeders, waarvan soorten als grote bonte specht, grauwe vliegenvanger en boomkruiper kenmerkend zijn voor oud, opgaand loofbos. Inmiddels hebben ook de sperwer en kolonies gewone en ruige dwergvleermuizen zich in de tuin gevestigd.⁹⁶ De tuin is van grote ecologische waarde voor de groenstructuur van de stad. Als *stepping stone* is ze van vitaal belang voor de verbinding met het Kalverbos, Agnetapark, Wilhelminapark ten westen en Fruittuinen en Sint Jorispark ten oosten en de Tweemolentjesvaart, die weer de verbinding vormt met De Hertenkamp en De Delftse Hout.

Waardestelling

Belang voor de gemeente Delft:

De geschiedenis van de Wallertuin is verbonden met de geschiedenis van de Delftse industrialisering. De directeuren die hier met hun families wonen, hebben een eeuw lang een grote stempel gedrukt op de sociaal-economische en ruimtelijke ontwikkeling van de stad. Dankzij Tutein Nolthenius hebben Leonard Springer en Henri Roeters van Lennep een bijzonder ontwerp gemaakt in de gemengde stijl, waar anderen, waaronder voor de aanleg van de tuin van

⁹⁴ Vriendelijke mededeling van Wim Weve, vakteam Monumentenzorg en Bouwkwiteit gemeente Delft

⁹⁵ Abelen-Iepenbos is een vegetatiekundige aanduiding voor het eindstadium van een successiereeks

⁹⁶ Ecologische waarden Wallertuin geïnventariseerd door Bureau Nieuwland, Wageningen 1990 en door KNNV afd. Regio Delft in 1997 en 2002

de familie Waller, hun inspiratie aan hebben ontleend. Dankzij de overlevering van de oorspronkelijke ontwerptekeningen, oude foto's, opgravingen en ornamenten uit de tuin is een goed beeld verkregen van de oorspronkelijke staat, geschiedenis en gebruik van de tuinen van twee van de belangrijkste Delftse industriëlen.

Ruimtelijke kwaliteit:

De grote variatie aan hoog opgaande bomen draagt bij aan het groene karakter en de ruimtelijke kwaliteit van de kanaaloevers. Wie over of onder de Reineveldbrug de noordelijke binnenstad benadert, wordt bovendien getroffen door de allure die Wallertuin, Kalverbos en het silhouet van de oude stad aan deze entree geven. Door het in verval geraken van de tuin heeft de Wallertuin zich vegetatiekundig ontwikkeld tot het Abelen-Iepenbos. Typerend hiervoor zijn onder andere de stinzefflora. De ecologische waarde van de Wallertuin is met zijn grote diversiteit aan flora en fauna van belang voor de groenstructuur van de stad.

Bijzondere groenaanleg en ontwerper:

Aan de tuin van Tutein Nolthenius hebben twee tuinarchitecten gewerkt: Leonard Springer en zijn leerling Henri Roeters van Lennep. Van de landschappelijke tuin van Springer wordt door Roeters van Lennep een tuin in een meer architectonische stijl gemaakt. Van beide ontwerpers zijn elementen in de tuin terug te vinden.

Gaafheid:

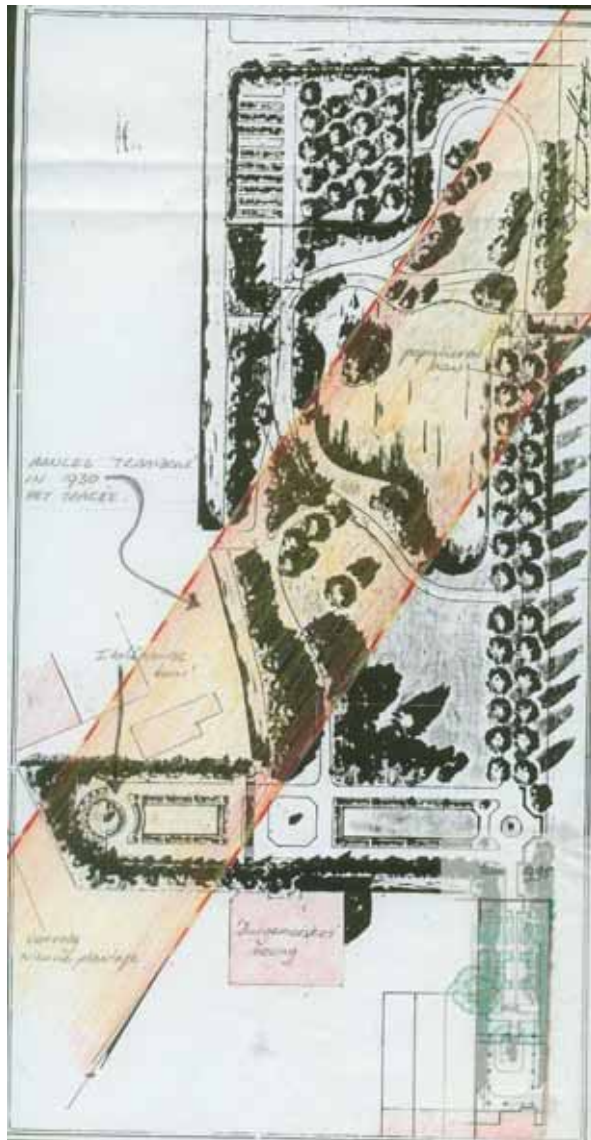
Restanten van waarde die zijn overgebleven uit het oorspronkelijke ontwerp en groenaanleg zijn:⁹⁷

- het Noltheniusplantsoen met het restant vijverpartij en moerascipressen uit het ontwerp van Springer;
- de twintig monumentale bomen en boomgroepen verspreid over de Wallertuin;
- de restanten van rotstuin, vijver- en waterpartijen, slingerend padenpatroon, tennisbaan, drie originele grote bloembakken, tuinmuren, ornamenten en zuilengalerij verspreid over de Wallertuin;
- het in architectonische stijl aangelegde tuingedeelte (kleine vijver, muurtjes en tredes) ontworpen door Roeters van Lennep in tuin van het Olypand, Nieuwe Plantage 48.

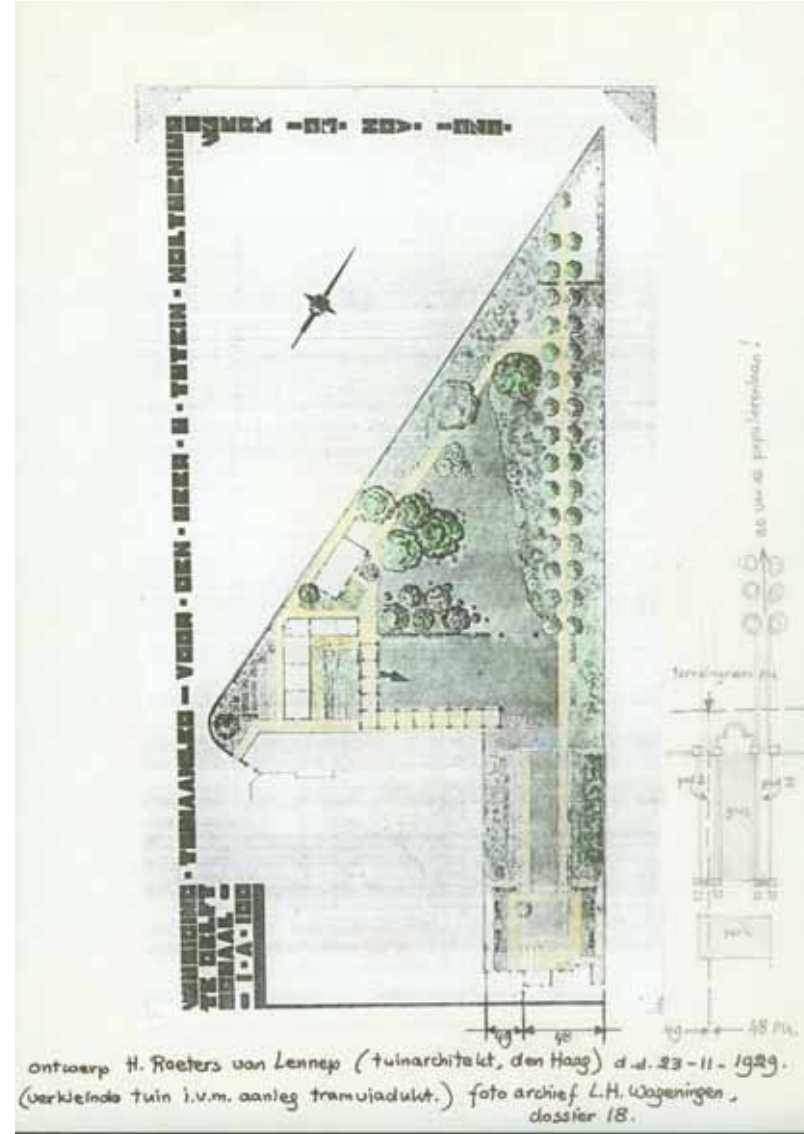

Beide foto's boven tonen de originele plantenbakken in de tuin Tutein Nolthenius en Waller. Links boven toont de situatie na de aanpassing van de tuin door Roeters van Lennep. De plantenbakken staan rechts vóór de populierenlaan gezien in de lengterichting. Op de foto rechts zijn de plantenbakken van voren gezien in de huidige verwilderde situatie. Bron: Gemeente Archief Den Haag en archief T. van Staveren

⁹⁷ Deze elementen zijn terug te vinden op de kaart die gemaakt is in opdracht van de huidige eigenaar door bureau Wirtz International in 2004. Deze kaart is in het bezit van het Ingenieursbureau van de gemeente (Rob van Beek)

Doorsnijing tuin Tutein Nolthenius door aanleg Vrijenbanselaan. Bron: archief T. van Staveren

Aangepast ontwerp tuin Tutein Nolthenius in architectonische stijl door H. Roeters van Lennep 1929. Bron: Speciale Collecties, Bibliotheek Wageningen UR

Aangepaste tuin conform ontwerp H. Roeters van Lennep, met rechts de Italiaanse populierenrij en op de achtergrond de tuinmuur langs de nieuwe Vijebanselaan. Op de voorgrond in vorm gesnoeide lei-lindes. Bron: Gemeente Archief Den Haag

Foto van schilderij met hierop de Populierenlaan met Romeinse waterbak en blauw leeuwje in de door H. Roeters van Lennep aangepaste tuin; olieverf door Philip de Kanter uit 1943. Bron: Archief T. van Staveren

Rechtsonder: bewaard gebleven vijverpartij, muurtjes en tredes uit aanleg H. Roeters van Lennep. Recente foto T. van Staveren

Midden onder: pergola opnieuw aangepast in ontwerp en aanleg H. Roeters van Lennep. Bron: Gemeente Archief Den Haag

Links onder: In architectonische stijl aangepaste gedeelte achter het huis van Tutein Nolthenius conform ontwerp H. Roeters van Lennep. Deze gemetselde muurtjes, treden en vijver zijn bewaard gebleven, zie foto rechtsonder. Bron: Gemeente Archief Den Haag

Plantsoen Nolthenius, restant aanleg tuin Tutein Nolthenius ontworpen door Springer. Foto 2008

Plantsoen Nolthenius, met restant vijverpartij met drie moerascipressen van de oorspronkelijke tuinaanleg Nolthenius ontworpen door Springer. Foto 2008

Plantsoen Nolthenius, restant aanleg tuin Tutein Nolthenius ontworpen door Springer. Foto 2008

Links: de foto toont de overgebleven zuilen van de pergola die verspreid in het bos liggen. Bron: archief T. van Staveren

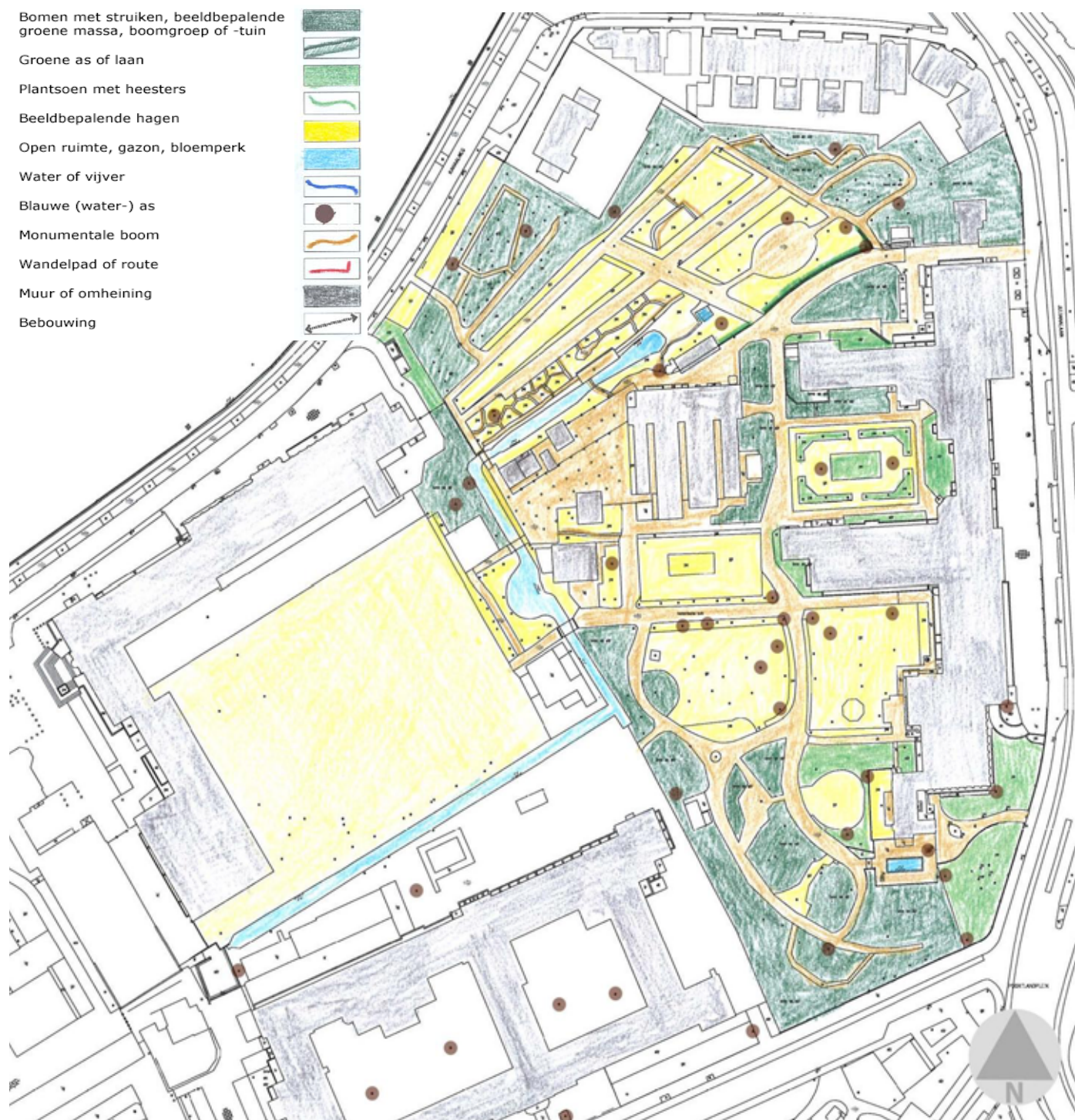
Huidige situatie vijver Wallertuin. Foto: 2008

Huidige situatie Wallertuin met vijver en oude tuinmuur uit aanleg van Roeters van Lennep langs de Vrijenbanselaan. Foto: 2008

Huidige situatie Wallertuin. Foto: 2008

Luchtfoto Botanische Tuin. Bron: intranet gemeente Delft

Luchtfoto Botanische Tuin 1975. Bron: GAD

13. Botanische Tuin TU Delft

Inleiding

De Botanische Tuin ligt aan de Julianalaan met de ingang aan het Poortlandplein, ten zuidoosten van de binnenstad. Rond 1917 is de Tuin aangelegd in de gemengde stijl van formele kweektuinen tot in meer gemengde landschappelijke stijl aangelegde demonstratietuinen. De aanleg maakt deel uit van de periode van stadsuitbreiding ten behoeve van de ontwikkeling van de Polytechnische Hogeschool en de aanleg van nieuwe woonwijken in de Wippolder. De Tuin maakt onderdeel uit van het toekomstig Beschermd Stadsgezicht TU-wijk.⁹⁸

De Botanische Tuin functioneert als groene oase in de stad en is van grote maatschappelijke en wetenschappelijke betekenis, niet alleen voor de stad maar ook ver daarbuiten.

Historische ontwikkeling

In de periode 1891 – 1894 wordt de stadsgracht door de aanleg van het Rijn–Schiekanaal naar het zuiden verlegd. Langs de zuidoever wordt de Kanaalweg aangelegd en met bomen beplant. In 1896 komt hier het gebouw voor Geodesie met observatorium en in 1903 ten westen hiervan het Laboratorium voor Physica en Electrotechniek. In 1912 volgen het Instituut voor Mijnbouwkunde aan de Mijnbouwstraat en in 1914 – 1917 aan de Julianalaan het gebouw voor Technische Botanica. Op het zo ontstane binnenterrein van 2,7 hectare wordt de Cultuurtuin voor Technische Gewassen gesticht. In 1916 – 1917 wordt hier een kassencomplex neergezet, dat nog grotendeels aanwezig is. De kassen in de Tuin zijn ontworpen en geconstrueerd door de Duitse firma Gustav Röder, die in de botanische tuin in München-Nymphenburg vergelijkbare kassen heeft gebouwd.

De geschiedenis van de Botanische Tuin TU Delft is onverbreekbaar verbonden met de landbouw in onze grootste kolonie Nederlands-Indië en met de persoon van Gerrit van Iterson Jr. (1878 – 1972), die van 1917 tot 1948 de leiding heeft over de Tuin.⁹⁹ Van Iterson is hoogleraar Microscopische Anatomie en kweekt er planten voor zijn onderwijs en onderzoek. Van Iterson geeft de voorkeur aan gewassen die bruikbaar zijn in de techniek en zo legt hij de basis voor de studie die hij later de Technische Botanica zal noemen. In 1908 formuleert Van Iterson de noodzaak van een cultuurtuin als volgt:

“Wil de aanstaande ingenieur de processen, welke vereischt worden ter verkrijging van de zoo gewichtige producten uit het plantenrijk volkomen kunnen doorgronden, dan zal hem de gelegenheid moeten worden geschonken de gewassen, welke daarvoor uitgangspunt zijn, zoals zij aan de techniek worden aangeboden, d.i. in de meeste gevallen in levenden toestand, te bestuderen.

Uit den aard der zaak behoeft zulk een tuin aan een Technische Hoogeschool niet van zeer grooten omvang te zijn, maar ze moet toch dusdanige afmeting bezitten, dat wanneer dit voor de bestudering van bepaalde processen gewenscht blijkt te zijn, op eenigszins uitgebreide schaal een culture kan worden aangelegd.”¹⁰⁰

De toestemming voor de bouw van een nieuw laboratorium en de daarbij behorende proeftuin wordt steeds weer uitgesteld. In april 1914 is het eindelijk zover en krijgt de Technische

⁹⁸ RDMZ (RACM), *Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van het Beschermd Stadsgezicht TU-Wijk Delft*, Zeist, 2005

⁹⁹ Website Botanische Tuin, Faculteit Technische Natuurwetenschappen, TU-Delft (www.tnw.tudelft.nl), januari 2009

¹⁰⁰ Mourik Pieter van, Gerard van der Veen, *From Plants to Products, Van Iterson Jr. and useful plants in de Botanical Garden of Delft University of Technology, VSSD, Delft, 2008*

Hogeschool land voor de Tuin ter beschikking. Het is waarschijnlijk niet direct wat Van Iterson heeft verwacht voor zijn nieuwe botanische tuin. Het terrein ligt zuidelijk van de Schie in wat ook nu nog de Wippolder heet en is ongeveer drie hectare groot. Het ligt laag en bestaat uit een drassig weiland. Na onderzoek blijkt dat laatste te komen doordat dicht onder het oppervlak een ondoordringbare laag klei zit. Om het terrein geschikt te maken moet het ingrijpend worden verbeterd, de afwatering moet drastisch worden aangepakt en het maaiveld moet een flink stuk omhoog. Verder zijn er voor het gebruik ook nog beperkende voorwaarden. Aan de Kanaalweg, grenzend aan de Tuin, heeft de Polytechnische School in 1895 het kenmerkende gebouw voor Geodesie met een koepel voor een telescoop gebouwd. Om het de studenten mogelijk te maken om hun landmetingen te blijven verrichten mag in een stuk van de Tuin geen hoge beplanting worden aangebracht.

In 1913 en 1914 laat de gemeente Delft door een Schevenings bedrijf straten aanleggen in de Wippolder. Om de kosten van de verbetering van de grond in de Botanische Tuin zo laag mogelijk te houden vraagt de Technische School dit bedrijf om tegen betrekkelijk lage kosten de noodzakelijke verbeteringen uit te voeren. Het bedrijf neemt de opdracht aan en gaat aan het werk. De eerste dertig tot veertig centimeter van de bovenlaag van het weiland worden afgegraven. In de ondoordringbare kleilaag daaronder worden twaalf greppels gegraven tot aan het grondwater. Deze worden volgestort met schoon duinzand. De bedoeling is om zo de waterhuishouding onder controle te krijgen. Op de klei komt een flinke laag schoon duinzand. Daar bovenop komt de oorspronkelijke bovenlaag van het weiland weer terug. Hierdoor komt het maaiveld aan de huidige Julianalaan ruim een meter hoger te liggen. Vanaf dat punt loopt de Tuin glooiend af naar de Kanaalweg.

Groenaanleg

Nadat het voorbereidende werk van grondverbetering is gedaan kan de aanleg van de Tuin zelf beginnen. Het basisontwerp voor de Botanische Tuin wordt gemaakt en uitgevoerd door de firma T. Koeslag & Zn uit Delft. De eerste hortulanus van de Tuin, E.H.J. Cunaeus, maakt in 1917 een plan voor de rest van de beplanting. Het terrein wordt in drie stukken verdeeld. Het noordelijke en zuidelijke stuk liggen hoog, het westelijke een stuk lager. In het noordelijk gelegen deel komen de kassen, in het zuidelijke komt de imposante bomentuin met fraaie gebogen paden.

Het meest westelijke deel van de Tuin krijgt aanvankelijk de minste aandacht. Daar zal de Tuin voor grote aantallen één- en tweejarige gewassen komen, die in het laboratorium als proefmateriaal gebruikt gaan worden. Om dit deel op te hogen wordt geen zand gebruikt, maar wordt een vijver gegraven. Met de vrijkomende aarde wordt de Tuin daar opgehoogd. In dit deel wordt ook een andere, functionele tuinarchitectuur toegepast, rechthoekige perken, doorsneden met rechte paden.

Voor een botanische tuin is de oppervlakte van twee hectare aan de kleine kant. Aangrenzend aan de Tuin staat de leerlooierij van de firma Roes & Zn. Behalve bedrijfsgebouwen heeft die firma ook een stuk terrein in bezit, waarop Delftse apothekers een kruidentuin hebben ingericht. Hun bedoeling is om daar de voor de farmacie belangrijke planten te kunnen laten zien. In december 1917 wordt deze kruidentuin, die is opgehoogd met vruchtbare bagger uit de Provinciale Vaart, door het Rijk voor de Botanische Tuin aangekocht. De naam kruidentuin blijft bestaan, de bestemming verandert. De nieuwe kruidentuin wordt verdeeld in vakken, met eenjarige of vaste en vooral nuttige planten. Elk vak heeft zijn eigen onderwerp. Zo zijn er vakken met medicinale planten, planten die nuttige vezels leveren, planten die kunnen worden gebruikt voor het maken van kleurstoffen en natuurlijk ook planten die als genotsmiddel worden gebruikt.

Na de Tweede Wereldoorlog krijgt de Tuin het moeilijker. De onafhankelijkheid van de belangrijkste kolonie en de kille verstandhouding daarna tussen Nederland en de jonge staat

Overzicht Botanische tuin met op de voorgrond de in formele stijl aangelegde Middentuin en aan de linkerkant de in landschappelijke stijl aangelegde Bomentuin, hier nog in ontwikkeling; rechts het kassencomplex. Bron: GAD

De voormalige in formele stijl aangelegde kweektuin ligt nu braak. Foto 2008

Sfeerbeeld vijverpartij. Foto 2008

Zicht op kassencomplex vanaf Bomentuin. Bron GAD

Huidig gebruik Botanische tuin voor wetenschapsdag. Foto 2008

Kruidentuin met op achtergrond oude kassencomplex. Foto 2008

Indonesië hebben grote invloed. Het Delftse onderwijs en onderzoek is traditioneel immers altijd erg betrokken bij de tropische landbouw. In de economisch moeilijke naoorlogse periode wordt er dan ook in de eerste plaats naar gestreefd de collectie op peil te houden. De Tuin is in de jaren zeventig ten dele bebouwd en deels ook opgeheven.¹⁰¹ Het opgeheven gedeelte aan de westzijde komt lange tijd braak te liggen.

De Tuin herbergt momenteel zo'n zeventuizend verschillende soorten planten. Van ongeveer driehonderd families van hogere planten vindt de bezoeker daar voornamelijk nuttige planten. Belangrijk zijn, naast de specialisaties van de nationale plantencollectie, de voor Delft typische technische gewassen. Daaronder zijn bijvoorbeeld de planten die olie of kleurstoffen leveren of waarvan het hout, de vezels of de bast nuttig kunnen worden gebruikt. Er is tevens een interessante collectie kruiden en specerijen. De collectie toverhazelaars, gemberachtigen en bananenbomen is een specialiteit van deze Tuin, evenals de collectie Kaapse planten.¹⁰² Aan de structuur van de Botanische Tuin is sinds het ontstaan weinig veranderd. De Tuin bestaat nu uit vier delen, de fraaie bomentuin, het kassencomplex, de middentuin en de kruidentuin. Bij het begin van de bomentuin is nog een varentuin met de gedeelde en overlappende varencollectie met de Hortus Botanicus in Leiden. Er zijn ook een kleine rotstuintuin, een bijenstal, een verzameling fruitbomen en -heesters en een heemtuin. Het westelijk deel is een in formele stijl aangelegde kweektuin met een symmetrisch patroon; het oostelijk deel is een in gemengde stijl aangelegde siertuin, met bosschages, doorzichten, paden, waterpartijen, waarin zowel formele als landschappelijke stijlkenmerken zijn toegepast. Het westelijke gedeelte, de kweektuin, ligt nu braak en maakt ruimtelijk en in de beleving geen deel meer uit van de Botanische Tuin.

De Botanische Tuin TU Delft is zowel aangesloten bij Nederlandse als internationale instellingen en verenigingen van botanische tuinen en organisaties die het behoud van de biodiversiteit tot doel hebben. De Tuin beheert planten die voor ons land een bijzondere waarde hebben en die behoren tot de Nationale Plantencollectie en heeft als specialisaties planten uit de families van: Hamamelidaceae (toverhazelaars); Zingiberaceae (gemberachtigen); Cannaceae (bloemrietsoorten); Marantaceae (o.a. tiengebodenplantje en enkele nuttige soorten); Menispermaceae (lianen, heesters en kruiden uit de warmere streken; leveranciers van veel medicinale alkaloiden); Musaceae (banaanachtigen); Myristicaceae (nootmuskaatfamilie); Theaceae (thee); Lavandula (lavendel); Cercidiphyllaceae (katsura); Platanaceae (plataan) en Eucommiaceae (eucommia).

Bomentuin

In de monumentale bomentuin, die een parkachtige aanleg heeft, staan zowel de bekende loofbomen, als eik, beuk, kastanje en es, maar ook een verscheidenheid aan naaldbomen, waaronder dennen en sparren. In dit deel van de Tuin staat tevens een vertegenwoordiger van de oude soort Ginkgo biloba. In het voorjaar zijn er bodembedekkers te bewonderen, zoals de paarsbloeiende prachtschubwortel en een rijke stinsen- en krijtflora, met onder andere bosanemoon en daslook.

Middentuin met eenjarige bloemplanten

De formeel aangelegde middentuin wordt aan drie zijden omsloten door het Kluyverlaboratorium. Langs de randen staat een groot aantal toverhazelaars, die onderdeel uitmaken van een van de **N**(ationale) **P**(lantencollectie)-specialisaties van de Tuin. Op het gazon staan twee majestueuze exemplaren van Metasequoia glyptostroboides, gekweekt uit de eerste zaden afkomstig van een

¹⁰¹ RDMZ (RACM), *Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van het beschermd stadsgezicht TU-Wijk Delft*, Zeist, 2005

¹⁰² Oldenburg-Ebbers, C.S. e.a., *Gids voor de Nederlandse Tuin- en Landschapsarchitectuur, deel west, Noord-Holland, Zuid-Holland*, Rotterdam, 1998

in China herontdekte populatie van deze soort. Elders in de Tuin staat nog een derde exemplaar van deze boom. Langs de randen van het gazon staan de zuilvormige Taxus baccata Fastigiata.

Kruiden- en gotplantentuin

De kruidentuin is ingedeeld in vakken, waarin de soorten naar toepassingen zijn gerangschikt. Hier staan medicinale- en keukenkruiden, voedingsgewassen (zoals granen, peulvruchten, groenten), vezelplanten (onder andere vlas en hennep), planten die etherische oliën leveren en kleurstofplanten. Ook bevindt zich hier een collectie irissen en treft men er in de zomer de kuipen aan met de N.P.-specialisatie Canna's (bloemrietfamilie) en Hedychium (gemberfamilie).

Kassencomplex

De kassen herbergen circa tweeduizend soorten planten. In deze kassen groeit een deel van de N.P.-specialisatie, zoals banaanachtigen, gemberachtigen, Marantaceae (o.a. tiengebodenplantje) en Menispermaceae. In deze kassen staan ook houtproducerende gewassen, die in onze winters niet kunnen overleven (o.a. mahonie en kurkeik). Tevens staan hier de voedings- en genotsplanten, zoals rijst, suikerriet, koffie, thee en cacao. Tenslotte is er een heel scala aan technische planten, zoals indigo, papyrus en bamboe.

Waardstelling

Belang voor de gemeente Delft:

Het belang voor de stad van de Botanische Tuin TU Delft is de onderwijs- en onderzoeksfunctie die deze door de tijd heen en tot op de dag van vandaag heeft en de wijze waarop ze heeft bijgedragen aan de ontwikkeling van de Polytechnische Hogeschool tot de huidige TU Delft. De botanische verzameling levert nog steeds grondstof voor uiteenlopende vernieuwende multidisciplinaire onderzoeksprogramma's, zowel in TU-verband, als daarbuiten.¹⁰³ Daarnaast worden er vele (educatieve en culturele) activiteiten georganiseerd voor een breed publiek. Kortom een bijzonder park, opgebouwd uit verschillende delen en sferen, van belang vanwege de cultuurhistorische betekenis in de ontwikkeling van Delft als TU-stad. De Botanische Tuin accentueert en verbindt de TU-gebouwencomplexen aan de Julianalaan, Mijnbouwstraat en Kanaalweg.

Ruimtelijke kwaliteit:

De ruimtelijke kwaliteit van het in tact gebleven gedeelte van de Tuin is groot vanwege de samenhang en afwisseling tussen de verschillende zorgvuldig ingerichte deeltuinen. Het oude kassencomplex, als binnentuin en gebouw, bepaalt mede deze ruimtelijke kwaliteit, de sfeer en het karakter van de Tuin.

Zeldzaamheid:

De Botanische Tuin heeft een intrinsieke waarde als bewaarplaats voor zeldzame plantensoorten en daarmee het behoud en bescherming van de biodiversiteit op aarde. Naast alle bijzondere planten in de kassen en tuinen staan er verspreid over het terrein vijftig monumentale bomen, waaronder verschillende inheemse en uitheemse walnoten, eiken, platanen, esdoorns, maar ook een rode beuk, hemelboom, kurkboom, honingboom, venijnboom (Taxus), watercypres, Cedrela en drie bijzondere uit China afkomstige watercypressen (Metasequoia glyptostroboides).

¹⁰³ Mourik, Pieter van, Gerard van Veen, *van Plant tot Techniek, Van Iterson jr en de technische planten in de Botanische Tuin der Technische Universiteit Delft*, VSSD, Delft, 2008

Verzameling tropische planten en gewassen voor onderzoek. Foto: 2008

In de Middentuin staan twee monumentale Metasequoia glyptostroboides, gekweekt uit zaden van een uit China herontdekte populatie van deze zeldzame soort moerascipres. Foto: 2008

De in formele stijl aangelegde Middentuin. Foto: 2008

Verzameling tropische planten en gewassen voor onderzoek. Foto: 2008

Rotstuijn gelegen naast Bomentuin. Foto: 2008

De in landschappelijke stijl aangelegde uitgegroeide Bomentuin, met een groot assortiment inheemse en uitheemse bomen, nu op de lijst van monumentale bomen. Foto: 2008

Huidige situatie en gebruik Kruidentuin. Foto: 2008

Huidige situatie en gebruik Kruidentuin. Foto: 2008

Sfeerbeeld huidige situatie Botanische Tuin. Foto: 2008.

Gaafheid:

Ondanks het gegeven dat er in de Botanische Tuin verschillende ruimtelijke ingrepen hebben plaatsgevonden, is de Tuin van belang vanwege de gaafheid van het ontwerp. Er is nog een aantal oorspronkelijke elementen aanwezig, te weten:

- de structuur van de Botanische Tuin is sinds het ontstaan weinig veranderd;
- het kassencomplex is nog grotendeels aanwezig;
- de monumentale bomen geplant in de beginperiode van de Tuin.

Sfeerbeeld en huidig gebruik Botanische Tuin. Foto 2008

- Bomen met struiken, beeldbepalende groene massa, boomgroep of -tuin
- Groene as of laan
- Plantsoen met heesters
- Beeldbepalende hagen
- Open ruimte, gazon, bloemperk
- Water of vijver
- Blauwe (water-) as
- Monumentale boom
- Wandelpad of route
- Muur of omheining
- Bebouwing

Situatie 1972. Bron: GAD

Luchtfoto De Vries van Heijstplantsoen. De oorspronkelijke aanleg en het padenpatroon zijn nog goed herkenbaar. Bron: intranet gemeente Delft

14. De Vries van Heijstplantsoen

Inleiding

Het de Vries van Heijstplantsoen is een driehoekig plantsoen, gelegen in de wig tussen de Mijnbouwstraat en Julianalaan, ten zuiden van de binnenstad. Het wordt omsloten aan de noordzijde door het Instituut voor Mijnbouwkunde, gebouwd in 1912, aan de westzijde door het gebouw voor Scheikundige Propedeuse, gebouwd in 1923 en aan de zuidzijde door het Rode Scheikundegebouw dat ontworpen is in 1918 – 1923 en is gebouwd in 1923 - 1945. Het plantsoen maakt deel uit van het toekomstig Beschermd Stadsgezicht TU-wijk. Het plantsoen is door de gerenommeerde tuinarchitect H.A.C. Poortman (1863-1953) in de landschappelijke stijl ontworpen in de periode dat de stad hier uitbreidt ten behoeve van de huisvesting van de Polytechnische Hogeschool, nu TU Delft.

Historische ontwikkeling

Frans Marinus de Vries van Heijst is burgemeester van Delft van 1872 tot zijn dood in 1910. Zijn lange ambtstermijn, de langste van alle burgemeesters tot nu toe, is aanleiding om dit plein, later plantsoen, naar hem te noemen.¹⁰⁴ Hij is onder andere degene die besluit tot de aanleg van de Nieuwe Plantage en die een praktische oplossing biedt om de oude graven in het Kalverbos als 'bloemperken' op te laten nemen in het plan van Poortman (zie hoofdstuk 5 Kalverbos).

De architect M.A.C. Hartman maakt in 1908 het stedenbouwkundig plan voor de inrichting van het Poortland en de Wippolder ten zuiden van de Kanaalweg. Het ontwerp voorziet in een verkeersknooppunt van een zestal wegen en straten, een noordwaarts lopende, iets geknikte as (vroeger Poortlandlaan, nu onderdeel van de Julianalaan) en een naar het westen gerichte as (de tegenwoordige Mijnbouwstraat). De Poortlandkerk (1938-1939) aan het Poortlandplein, beëindigt de zichtlijnen van zowel de Julianalaan als de Mijnbouwstraat.¹⁰⁵

H.A.C. Poortman (1863-1953) is een belangrijk landschapsarchitect die in zijn tijd de gemengde stijl in Nederland introduceert. De groenaanleg die hij ontwerpt voor het De Vries van Heijstplantsoen is hoofdzakelijk romantisch landschappelijk, zoals in die tijd voor openbare parken gebruikelijk is en die hij al in 1984 toepast in zijn ontwerp voor de Nieuwe Plantage. De stijl van de ontwerpen van Poortman is van grote invloed geweest op de latere ontwikkeling van het Delftse groen, zoals het Wilhelminapark en het Hertenkamp.

Groenaanleg

Het De Vries van Heijstplantsoen is eenvoudig, maar bijzonder geraffineerd van aanleg. Van west naar oost strekt zich een langzaam vernauwende zichtlijn uit, die wordt beëindigd door de Poortlandkerk. Op die manier is optimaal gebruikgemaakt van de mogelijkheden, die het tweetal convergerende wegen en hun gevelwanden bieden.

Het De Vries van Heijstplantsoen is in landschapsstijl ontworpen en nog grotendeels in tact. Een gebogen rondlopend wandelpad beplant met heesters en boomgroepen rond een langwerpige middengazon geven het park een intiem en sfeervol karakter. In het plantsoen staan twee beeldbepalende monumentale witte paardenkastanjes, een plataan en een blauwe ceder. Ook langs de aangrenzende Mijnbouwstraat en Julianalaan staan verschillende monumentale bomen.

¹⁰⁴ Krogt, Peter van de, *Straatnamen van Delft*, Gemeentearchief Delft, 2000, p. 262

¹⁰⁵ RDMZ (RACM), *Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van het beschermd stadsgezicht TU-Wijk Delft*, Zeist, 2005

De relatie met de omliggende gebouwen en architectuur is op subtiele wijze 'gecomponeerd' of vormgegeven. Vanuit het park zijn er vanuit verschillende posities over het groen heen zichtlijnen op de Poortlandkerk, de watertoren van het Rode Scheikundegebouw en de gevelwand en entree van het Instituut voor Mijnbouwkunde.

Het parkje heeft een naar binnengericht en besloten karakter. De veelvormige beplanting voorkomt dat de wandelaar te veel geconfronteerd wordt met het eromheen razende verkeer. Vanaf de buitenzijde van het plantsoen, gezien vanaf de aangrenzende verkeerswegen, maakt het plantsoen op dit moment een rommelige indruk. Verkeersborden, reclameborden, palen en schuttingen ontsieren het beeld. Op de oostelijke punt van het parkje is later een politiepост gebouwd.

Het ontwerp van H.A.C. Poortman sluit in tijd en stijl aan op het ontwerp van de ernaast gelegen bomentuin van de Botanische Tuin. Er zit nog steeds een toegangshek in de muur van de Botanische Tuin tegenover de uitgang van het Van Heijstplantsoen achter het oude politiebureau. Het is niet bekend of men toen inderdaad van het ene park naar het andere kon lopen. Een en ander kan te verklaren zijn uit het feit dat dezelfde aannemer de gronden van de Wippolder bouw- en planrijp heeft gemaakt en hier ook de straten heeft aangelegd (zie hoofdstuk 13 Botanische Tuin TU Delft).

Waardstelling

Belang voor de gemeente Delft:

Het belang van het De Vries van Heijstplantsoen wordt gevormd door zijn functie als groene wig in de TU-wijk, dat het geheel van laat 19^e en vroeg 20^e eeuwse gebouwen voor onderwijs- en onderzoeksdoeleinden van de Technische Hogeschool langs de convergerende assen van de Julianalaan en de Mijnbouwstraat zowel scheidt als verbindt. Het ensemble vormt een voor die tijd in Nederland unieke combinatie van bijzondere architectuurhistorische, sociaal- economische, stedenbouwkundige en cultuurhistorische waarden. Het stedenbouwkundig ruim opgezette plan van M.A.C. Hartman met zijn invulling door grootschalige gebouwen draagt, mede door de geraffineerde inpassing door tuinarchitect H.A.C. Poortman van het driehoekige De Vries van Heijstplantsoen, sterk bij aan het karakter van de TU-wijk.

Ruimtelijke kwaliteit:

De ruimtelijke kwaliteit is groot vanwege de ruimtelijke werking die uitgaat van het ontwerp, de zichtlijnen en relatie met de omgeving (de watertoren van Rode Scheikunde, de kerktoeren van de Poortlandkerk, de gevels van overige TU-gebouwen en de Botanische Tuin). De compositie van de beplanting, de afwisseling van gesloten, open en vloeiend, het ensemble als geheel, zijn karakteristiek en sfeerbepalend voor deze plek.

Bijzondere groenaanleg en ontwerper:

Het De Vries van Heijstplantsoen heeft een bijzondere groenaanleg in de landschappelijke stijl die kenmerkend is voor die tijd. Van west naar oost strekt zich een langzaam vernauwende zichtlijn uit, die wordt beëindigd door de Poortlandkerk. Ook de zichtlijnen en relatie met de andere gebouwen, waaronder de toren van het Rode Scheikundegebouw en de entree van het Mijnbouwinstituut zijn van belang.

Gaafheid:

Ondanks het feit dat er in en om het plantsoen verschillende ruimtelijke ingrepen hebben plaatsgevonden, is het De Vries van Heijstplantsoen van belang vanwege de gaafheid van het ontwerp. Er is nog een aantal oorspronkelijke elementen aanwezig, te weten:

- het ontwerp in landschapsstijl is nog grotendeels in tact;
- de aanwezigheid van de monumentale bomen uit de periode van de aanleg van het plantsoen;
- de relatie met de aangrenzende Botanische Tuin daterend uit dezelfde periode.

De oorspronkelijke nog jonge aanleg en de relatie met het rode chemie-gebouw en de watertoren als landmark zijn goed te zien. Bron: GAD, zd

Huidige situatie De Vries van Heijstplantsoen en zichtlijn op watertoren rode chemiegebouw. Foto: 2008

Tuinschutting en reclameborden verstoren de visuele beleving van het park. Gezien vanaf toegang zijde Botanische Tuin. Foto 2008

De oorspronkelijke nog jonge aanleg en de relatie met het Instituut voor Mijnbouwkunde zijn goed te zien. Bron: GAD, zd

Huidige situatie De Vries van Heijstplantsoen en de relatie met het voormalige Instituut voor Mijnbouwkunde. Foto: 2008

Huidige situatie De Vries van Heijstplantsoen en de relatie met het voormalige Instituut voor Mijnbouwkunde. Foto 2008

Links: de oorspronkelijke nog jonge aanleg en de relatie met het gebouw voor Scheikundige Propedeuse zijn goed te zien. Bron: GAD, zd

Rechts: huidige situatie De Vries van Heijstplantsoen. Het gebouw voor Scheikundige Propedeuse ligt verscholen achter het groen. De tuinmuur, de groenaanleg waaronder de wegbeplanting zijn nog grotendeels in tact. Foto: 2008

Julianalaan en De Vries van Heijstplantsoen met politiepost, gezien vanaf Poortlandplein. Bron: GAD

Huidige situatie Julianalaan en De Vries van Heijstplantsoen met voormalige politiepost, gezien vanaf Poortlandplein. Foto: 2008

Binnenruimte en gazon De Vries van Heijstplantsoen met zichtlijn op de Kerk van het Allerheiligst Sacrament. Bron: GAD 1960

Huidige situatie binnenruimte en gazon De Vries van Heijstplantsoen met zichtlijn op de Kerk van het Allerheiligst Sacrament. Foto: 2008

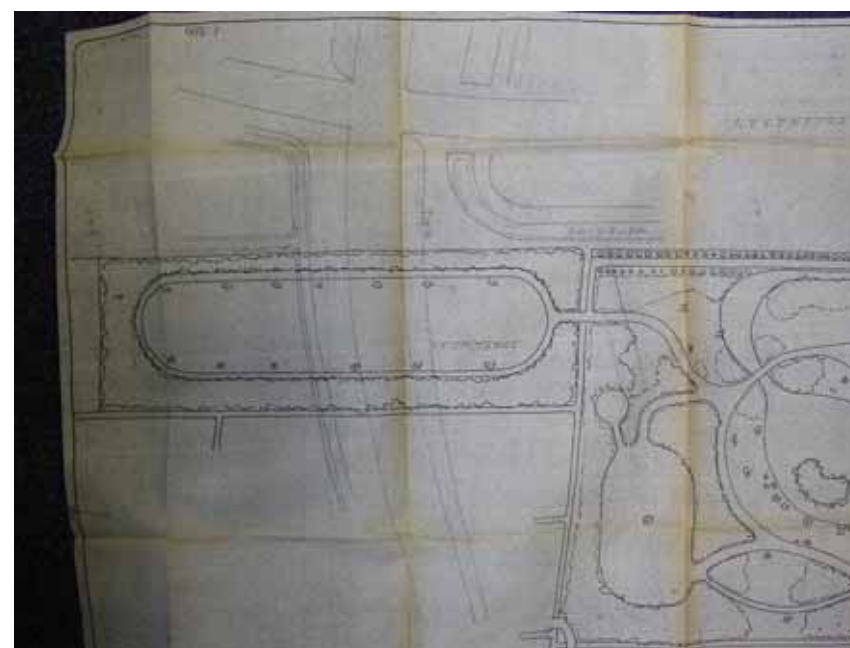
Luchtfoto huidige situatie Wilhelminapark. Bron: intranet gemeente Delft

Hieronder: uitsnede uit gewijzigd uitbreidingsplan Delft 1940, met oorspronkelijke ontwerp Wilhelminapark nog zichtbaar. Bron: zie voetnoot 3, blz 75

- Bomen met struiken, beeldbepalende groene massa, boomgroep of -tuin
- Groene as of laan
- Plantsoen met heesters
- Beeldbepalende hagen
- Open ruimte, gazon, bloemperk
- Water of vijver
- Blauwe (water-) as
- Monumentale boom
- Wandelpad of route
- Muur of omheining
- Bebouwing

Links: uitsnede oorspronkelijk plattegrond Wilhelminapark voor plannen met aanpassingen van het westelijk gelegen gedeelte van het park uitontwikkeld zijn. Bron: zie voetnoot 3, blz. 75

Inleiding

Het Wilhelminapark ligt in het Hof van Delft aan het Westplantsoen, ten westen van de binnenstad. Westplantsoen is tot 1945 de naam van zowel de singel als het park. Het Wilhelminapark is aangelegd in de jaren '30 als werkverschaffingsproject en maakt deel uit van het eerste gemeentelijke Uitbreidingsplan voor Delft van ir. J. de Booij, directeur Openbare Werken, dat voorziet in de aanleg van stedelijk en recreatief groen waar in die tijd een tekort en een groeiende behoefte aan is. Het park is ontworpen door de toenmalige plantsoenopzichter, dhr. O. de Vries, die er een romantisch park van maakt, aangelegd in landschappelijke stijl.

Historische ontwikkeling

In 1931 wordt, door de gemeenteraad besloten tot de parkaanleg in de Voordijkshoornsche Polder. Dit plan is in overeenstemming met het gemeentelijke uitbreidingsplan van ir. J. de Booij. De visie op het versterken van de groenrecreatieve structuur van de stad met de aanleg van dit park wordt als volgt omschreven:

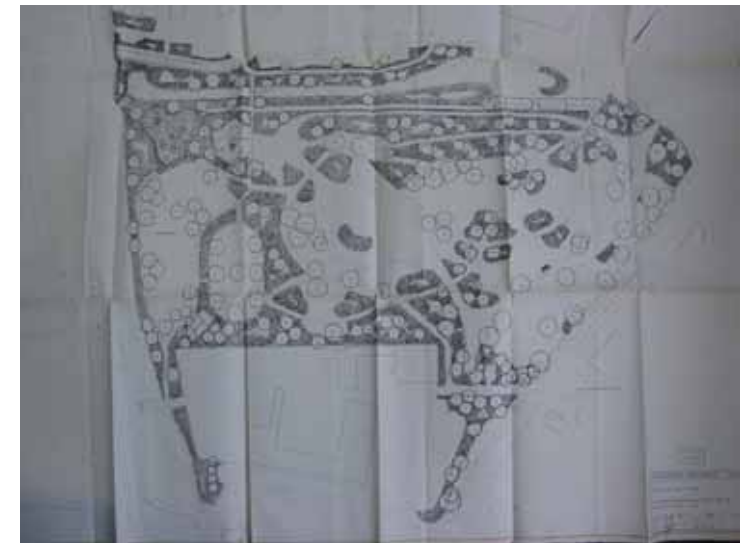
*"Betreedt men de nieuwe wijk van den Voordijkse Polder vanaf den overweg bij het J.C. Markenplein (ook bekend als het Balkengat met het Kommetje), dan kan de rustige wandelaar zich verpoezen in het Agnetapark en hij kan dan via het Nieuwe Park komen bij het Westplantsoen, waarvan het eerste gedeelte langs de Laan van Altena bij het gemaal reeds geheel is aangelegd. Het Westplantsoen met den doorgaande vijver of wetering zet zich dan zuidwaarts voort, om ten slotte in het park haar voorlopige eindpunt en bekroning te krijgen. Het doorzetten en verbreden van de Wetering tot een grooten vijver met een eilandje verdeelt het park als vanzelf in verschillende delen, hetgeen de afwisseling van het geheel ten goede komt. De communicatie der verschillende door het water gescheiden gedeelten wordt door steenen bruggetjes van zorgvuldig handvormsteen onderhouden."*¹⁰⁶

Het grondwerk om de polder voor de parkaanleg geschikt te maken wordt gerealiseerd door dhr J.H. Sanders, aannemer te Delft. Het eigenlijke plantsoenwerk, het bewerken van de grond, het zuiver in glooiing brengen, het modelleren van het terrein, als ook het planten van bomen en heesters is gebeurd onder leiding van de plantsoenopzichter O. de Vries, die ook het ontwerp voor het park heeft gemaakt. Het park is in de landschappelijke stijl ontworpen. Het is net als het Agnetapark en de Nieuwe Plantage oorspronkelijk bedoeld als kijkpark, met slingerende waterpartijen met vergezichten over glooiende gazons. Het park als decor waarin de wandelaar telkens een ander beeld ziet, de afwisseling in donker en licht, hoog en laag, dichtbij en ver weg.

Het gereedkomen van het park, toen circa vier ha groot, betekent een verdubbeling van het plantsoenoppervlak van de stad en een grote verbetering in het bieden van ontspanningsmogelijkheden aan haar bewoners. Het is de bedoeling dat het park later in westelijke richting zal worden uitgebreid. Net als het Hertenkamp wordt het Westplantsoen als werkverschaffingsproject gezien. In totaal heeft de aanleg van het park aan dertig man gedurende twaalf maanden werk verschaft.

Op maandag 4 juli 1932 is het dan nog naamloze park door de wethouder O.W. den Baart geopend. Onder het motto *nu is het wachten op een muziektent*, schrijft de Delftse Courant over de opening van het park onder andere:

¹⁰⁶ Gemeente archief Delft, 09.01 OWRO, archief # 29 Openbare Werken, onderdeel h: Beheer en onderhoud openbaar groen; parken, tuinen en groenstroken, inventaris # 8621, Dossier inzake aanleg van het Westplantsoen in de Voordijksepolder, 1931-1932

Ruimtelijke structuur en situatie Wilhelminapark in 1967. Bron zie voetnoot 109, blz. 73

Schets uit 1968 voor aanpassingen van het park. Bron: zie voetnoot 109, blz. 73

Plan uit 1951 voor ziekenhuis en school ten westen van park. Bron: zie voetnoot 109, blz. 73

Rechts: schets uit 1965 voor aanpassingen van het park. Bron zie voetnoot 109, blz. 73

Sferbeeld van de oorspronkelijke groenaanleg van het Wilhelminapark. Bron GAD z.d.

Huidige situatie na renovatie. Goed te zien zijn het effect van verschillende kleuren groentinten. Bron GAD z.d.

Nieuw aangelegd bastion en eendenvoederplaats. Foto: 2006

1957 Vijver in het Wilhelminapark aan het Westplantsoen met op de achtergrond de toren van de Westerkerk aan de Hugo de Grootstraat. Bron: GAD

Huidige situatie. Foto: 2006

Huidige situatie gezien vanaf brug, kijkend richting andere brug, oosten en binnenstad. Bebouwing Westplantsoen en kerktoren zijn niet meer zichtbaar. Foto: 2008

Padenstelsel en beplanting in 1969. Bron: GAD

Huidige situatie. Foto: 2006

“De heer O. de Vries heeft al wandelend verteld over het systeem van beplanting dat gevolgd is. De buitenste rand is beplant met inheemse soorten die bestand zijn tegen felle en koude winden. De tweede gordel is beplant met Noord Amerikaanse en de derde met Chinese en Japanse gewassen en als vierde is een stukje inheemsch polderland”.

In de oorlogsjaren is er flink gekapt in het park. Na de oorlog zijn er veel nieuwe bomen, vooral populieren, bijgeplant. In 1945 is het park ter ere van koningin Wilhelmina omgedoopt in Wilhelminapark.¹⁰⁷ Op initiatief van de Oranjevereniging zijn er toen zes lindebomen geplant, genoemd naar de leden van het koninklijk huis, een Wilhelminaboom, Julianaboom, etc.

In de jaren '50 veranderen de visies op de inrichting van de omgeving van het park ten opzichte van het uitbreidingsplan uit de jaren '30. Er worden studies gemaakt voor de aanleg van de Provincialeweg, sportvelden, een ziekenhuis, bejaardenhuisvesting en het lyceum. Oorspronkelijk is het de bedoeling dat de Provinciale Weg westelijker zal lopen en het ziekenhuis en de school ten westen van het park zullen worden gesitueerd. De toenmalige adviseurs S.J. van Emden b.i. en prof. Ir. J.H. Froger houden een pleidooi om de open ruimte van het Wilhelminapark en Ziekenhuistuin zoveel mogelijk ononderbroken in elkaar over te laten gaan. Verder vinden ze het stedenbouwkundig niet wenselijk dat er bebouwing komt tussen het ziekenhuis en het park of een lyceum ten noorden of ten zuiden van het park. Bejaardenhuisvesting, niet hoger dan twee-drie bouwlagen is wel akkoord, evenals een aftakking van de Provinciale Weg in het verlengde van de Ruys de Berenbrouckstraat.¹⁰⁸ Uiteindelijk is besloten in het zuidelijk deel van het park, dan nog weiland met landweg, in 1954 toch het Stanislascollege te bouwen. De Provincialeweg wordt in de jaren '60 direct grenzend aan het park aangelegd. Het ziekenhuis is uiteindelijk op een geheel andere locatie in de stad gebouwd.

Groenaanleg

Als gevolg van de aanleg van de Provincialeweg is uitbreiding van het park in westelijke richting niet meer mogelijk. De plannen die daarvoor door Van Leeuwen al zijn gemaakt, moeten opnieuw worden aangepast. De besloten speeltuin `de vierkante acht`, een bloemborder en de toegang voor bewoners aan de Colijnlaan moeten worden verplaatst. De gemeente besluit in 1967 tot aanpassing en vergroting van het park in zuidelijke richting. Voor deze reconstructie is gekozen voor een strakkere opzet die los staat van de oorspronkelijke landschappelijke stijl.¹⁰⁹ Er wordt een nieuwe speelplaats voor kleuters aangelegd en de oorspronkelijke speelweide wordt vergroot, van 1.100 m² tot 3.325 m². De totale open ruimte van het park aan gazon en speelweide, inclusief de Koningsweide komt daarmee op een totaal van 4.550 m². De aanleg van een rosarium, met name bedoeld voor de omwonende bejaarden, kan vanwege de vergroting van de speelweide niet meer volgens het oorspronkelijke plan worden gerealiseerd. In plaats daarvan wordt een beschutte zithoek of tuin met heesters en bloemen aangelegd omsloten door een pergola die beplant wordt met klimrozen en andere bloeiende klimplanten. De bestellijst van de planten die hiertoe worden aangekocht zijn terug te vinden in het archief.¹¹⁰

In 1994 heeft de gemeenteraad besloten het Wilhelminapark, nu zo'n vijf ha groot, te renoveren met als doel de belangrijkste kenmerken van de oorspronkelijke aanleg in landschapstijl terug te brengen zonder daarbij een complete restauratie uit te voeren. Uitgangspunt voor de renovatie is geweest de landschapstijl en de daarbij karakteristieke opbouw (zichtlijnen, decors, taferelen,

¹⁰⁷ Krogt, Peter van de, *Straatnamen van Delft*, Gemeentearchief Delft, 2000, p. 275

¹⁰⁸ Gemeente archief Delft, 09.01 OWRO, archief # 29 Openbare Werken, Inventaris # 9375, Stukken betreffende het structuurplan en uitbreidingsplan West, omgeving Wilhelminapark, met tekeningen, 1951-1952

¹⁰⁹ Klumper, Joke, et al, *Renovatie Wilhelminapark*, Dienst Stadsontwikkeling, Sectie Ontwerp Openbare Ruimte, Gemeente Delft, 1995

¹¹⁰ Gemeente archief Delft, 09.01 OWRO, archief # 29 Openbare Werken, inventaris # 3511, Stukken betreffende onderhoud en reconstructie van het Wilhelminapark, 1962-1968, p. 132

boomgroepen etc.) te herstellen. Het gaat daarbij om:

- creëren van een ruimtelijk decor met accenten;
- opbouw van taferelen rond een zichtlijn;
- padenstelsel dat leidt tot doelloos dwalen;
- zoveel mogelijk visueel afsluiten van omringende bebouwing.¹¹¹

Er is tevens gezocht naar een evenwicht tussen het karakter van het park en de eisen die de samenleving op dit moment aan het park stelt. Verder is de ruimtelijke samenhang in bomen- en struikenlaag hersteld en is er zorggedragen voor een gezonde beplanting die toekomstwaarde heeft. Ook de ruimtelijke en functionele relatie met de omgeving is verbeterd en is er ruimte geboden voor natuurontwikkeling en het aansluiten bij de ecologische verbindingen in de stad. Bijvoorbeeld door het planten van inheemse en besdragende soorten, aanleg van een kikkerpoel, maar ook door het verbeteren van de waterkwaliteit, herstellen van de waterverbinding met het Westplantsoen en op sommige plaatsen aanbrengen van meer natuurvriendelijke oevers en bijbehorende beplanting.

De renovatie die in de periode 1995-1996 heeft het oorspronkelijke karakter van het park teruggebracht en versterkt. Om de dieptewerking te versterken zijn de oorspronkelijke zichtlijnen hersteld en is net als in de oorspronkelijke aanleg bewust gebruik gemaakt van kleurverschillen, bijvoorbeeld groene grijstinten om het effect van diepte te versterken. Om het oostelijke en westelijke deel visueel en in stijl beter op elkaar aan te laten sluiten zijn er ook nieuwe zichtlijnen gecreëerd.

In de loop van de voorafgaande periode is het park dichtgegroeid. Het bomenbestand is daarom geoptimaliseerd in 75% hoofdsoorten als es, els, iep en gewone linde; 20 % nevensoorten als schietwilg, populier en Noorse esdoorn en dan 5% voor meer bijzondere accentsoorten, zoals de vleugelnoot of pluimes, die door hun vorm en kleur contrasteren met de randbeplanting. Ook is besloten om meer zomereiken als hoofdsoort en haagbeuk als nevensoort aan te planten. In het park staan nu zesendertig monumentale bomen, waaronder een aantal elzen, essen, esdoorns, Spaanse aak, zeven moerascipressen, twee moseiken, twee vleugelnooten, treurwilgen, drie gladde pavia's, twee zilverlindes en drie honingbomen.

De buitenrand van het park wordt meer natuurlijk en extensief beheerd en de binnenzone rond de vijverpartijen en gazons wordt met nieuw of herstelde bloemperken intensiever en meer cultureel beheerd. Daarnaast is er bewust voor gekozen in de randbeplanting planten met een relatief donker blad en groenblijvende heesters, als hulst, liguster en taxus, te planten. Dit om de introverte sfeer van het park en in de winter ook de illusie van onbegrensdeheid te behouden. Verder is de eenden voederplek verplaatst naar het meer in de zon gelegen nieuwe 'bastion' en is de bloementuin verder weg gelegd van het verkeerslawaai van de Provincialeweg. De nieuwe vijf meter brede bloementuin is nu gesitueerd voor de eveneens nieuwe Rododendronallee aan de noordoostzijde van het park. Door het hele park is stinzefflora (bolletjes die verwilderen) aangebracht.

Waardestelling

Belang voor de gemeente Delft:

Het Wilhelminapark neemt zijn eigen plek in, in de ontwikkeling van de stad en de groenrecreatieve ruimte. Het maakt in de jaren '30 onlosmakelijk deel uit van de gemeentelijke uitbreidingsplannen van de stad, waarin bewust gekozen wordt voor de aanleg van stadsparken als ontspanningsruimte voor de bevolking. Het is het eerste grote park aangelegd door de gemeente zelf en met zijn ruim vier hectare het grootste in Delft in die tijd. De aanleg vindt plaats middels werkverschaffing.

¹¹¹ Klumper, Joke, et al, *Renovatie Wilhelminapark*, Dienst Stadsontwikkeling, Sectie Ontwerp Openbare Ruimte, gemeente Delft, 1995

Huidige situatie gazon, speelplek en speelveld in westelijk gelegen parkgedeelte. Foto: 2008

Sfeerbeeld huidige situatie. Foto: 2008

Sfeerbeeld huidige situatie. Foto: 2008

Wilhelminapark en Westplantsoen. Foto: 2008

Romantisch sfeerbeeld van een in romantisch landschappelijke stijl aangelegd park. Foto: 2008

Ruimtelijke kwaliteit:

Met de renovatie die in de jaren '90 is uitgevoerd is de typologie en ruimtelijke kwaliteit van het park in ere hersteld. Door het westelijke meer rechtlijnige deel uit de jaren '50 in stijl aan te passen aan het oostelijke deel uit de jaren '30 is de samenhang en eenheid verbeterd. Door gebruik te maken van de kenmerken van de landschappelijke stijl met zichtlijnen, beplanting in verschillende kleurtinten en taferelen, de aanleg van nieuwe bloemperken en heesters, is het oorspronkelijke ontwerp geoptimaliseerd en tegelijkertijd geactualiseerd naar de behoeften van deze tijd. Ook is er gekozen de natuurwaarden en ecologische verbindingen met andere delen van de stad te versterken.

Bijzondere groenaanleg en ontwerper:

Hoewel O. de Vries geen naam heeft opgebouwd zoals een Zocher, Poortman en Springer, heeft hij als jongere tijdgenoot en verantwoordelijk uitvoerder met kennis van zaken, een park ontworpen dat past in de landschappelijke stijl zoals die dan gangbaar is. Daarbij heeft De Vries slim gebruik gemaakt van de wetering van het Westplantsoen, om zowel de verbinding met het Agnetapark te realiseren als het water te gebruiken voor het maken van een grote vijver, die het park in verschillende delen opdeelt en verlevendigt. Het ontwerp toont de veranderende opvattingen over de rol en het gebruik van het groen. Het creëren van verschillende decors, sferen en zichtlijnen maken onderdeel uit van zijn plan. Uitheemse beplanting die minder goed tegen koude wind bestand is, plant hij in een gordel achter inheemse beplanting. In tegenstelling tot het Agnetapark worden er voor het eerst speelvoorzieningen aangelegd voor kinderen.

Gaafheid:

Alhoewel er verschillende aanpassingen hebben plaatsgevonden, zoals de westelijke uitbreiding in de jaren '50, is het park van belang vanwege de nog aanwezige gaafheid van het ontwerp, te weten:

- de oorspronkelijke aanleg in landschappelijke stijl is nog grotendeels in tact en goed herkenbaar;
- de aanwezige waterstructuur is een belangrijk onderdeel van de oorspronkelijke parkaanleg.

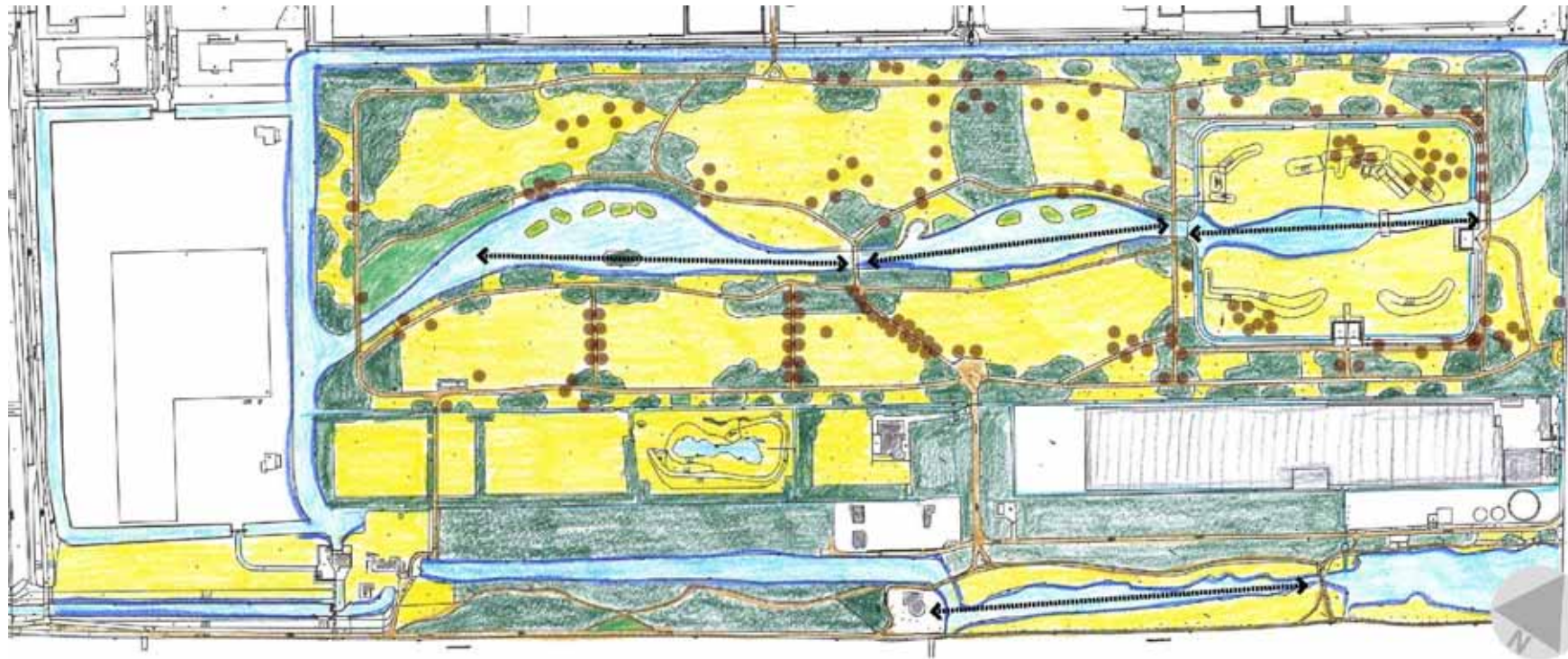

De Blauwe Brug is aangelegd toen bij de renovatie van het park in 1995 de watergang langs het Westplantsoen en de Colijnlaan met elkaar verbonden. De brede grond dam bij de entree (tegenover zwembad) is toen doorgegraven. Aan de kant van het Westplantsoen zat al een kleine aftakking die ongeveer tot aan de huidige blauwe brug doorliep maar daar een dood eind vormde. De watergangen stonden wel met elkaar in verbinding met een duiker onder de weg.

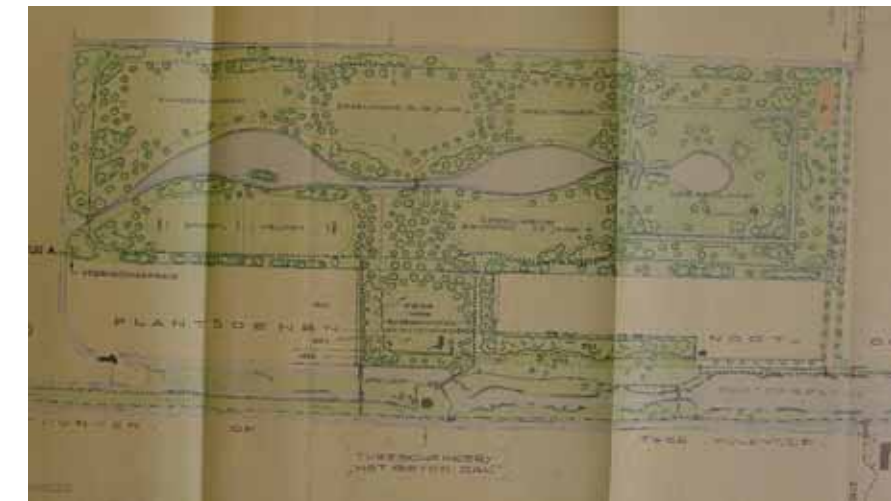
Door het doodlopende stukje stinksloot door te graven naar de Colijnlaan is een mooier en logischer beeld gecreëerd van het Wilhelminapark omringd door water. Bovendien werd hiermee de doorstroming en de waterkwaliteit verbeterd. De entree is verbijzonderd met deze kenmerkende brug van een in Delft werkzame Engelse architect. Deze heeft ook de entreehekken ontworpen. De vorm van de Brug is geïnspireerd op de oude bruggen in het park, maar toch duidelijk anders. Het blauw is bij de opening door kinderen van een nabijgelegen basisschool met kinderhandjes beschilderd.

Bron: R. van Beek, gemeente Delft

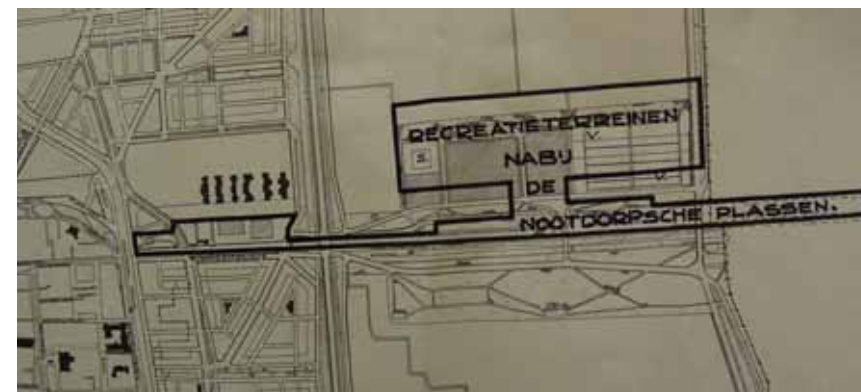

- Bomen met struiken, beeldbepalende groene massa, boomgroep of -tuin
- Groene as of laan
- Plantsoen met heesters
- Beeldbepalende hagen
- Open ruimte, gazon, bloemperk
- Water of vijver
- Blauwe (water-) as
- Monumentale boom
- Wandelpad of route
- Muur of omheining
- Bebouwing

Plantsoenaanleg Twee Molentjesvaart en Nootdorpsse Plassen, het oorspronkelijke plan uit 1938 voor de Hertenkamp. Goed te zien is de indeling van het terrein in verschillende speelweiden voor verschillende activiteiten en doelgroepen. Ook een aantal voorzieningen als het Rieten Dak waren onderdeel van het plan. Bron: GAD

De Hertenkamp als recreatiegebied nabij de Nootdorpsse Plassen en middels de Twee Molentjesvaart en het St. Joristerrein verbonden met de binnenstad. Bron: GAD

Luchtfoto huidige situatie van de Hertenkamp. De oorspronkelijke aanleg is goed herkenbaar; goed te zien is de aanpassing van de vijver in het oostelijk gelegen gedeelte bij het hertenkamp. Bron: intranet gemeente Delft

Plantsoenaanleg Twee Molentjesvaart en Nootdorpsse Plassen, het oorspronkelijke plan uit 1938 voor de Hertenkamp. Goed te zien is de verbinding met het St. Joristerrein, de recreatiestrook die doorloopt tot aan de St. Jorisweg met daarin onder andere het voormalige openluchtzwembad. Bron: GAD

16. Hertenkamp

Inleiding

De Hertenkamp ligt in het Delftse Hout ten noorden van de Tweemolentjesvaart, direct ten oosten van de Rijksweg A13. De Hertenkamp is in de jaren '30 evenals het Wilhelminapark aangelegd als werkverschaffingsproject, waarin een landschappelijke stijl gecombineerd is met veranderende opvattingen over het gebruik van het groen voor de recreatie. De groenaanleg maakt deel uit van het gemeentelijke Uitbreidingsplan voor Delft uit 1930 van ir. J. de Booij, directeur Openbare Werken, dat voorziet in de uitbreiding van het areaal stedelijk en recreatief groen. Conform deze plannen maakt de Hertenkamp deel uit van de groenrecreatieve verbindingzone langs de Tweemolentjesvaart en de Nootdorpse Plassen, die onder de Rijksweg door loopt tot aan de brug over het Rijn-Schiekanaal naar de Nieuwe Plantage en zo de binnenstad met het buitengebied verbindt.

Historische ontwikkeling

In het noordoosten van de gemeente in de polder Vrijenban wordt vanaf 1938 gewerkt aan de aanleg van de Recreatieterreinen Tweemolentjesvaart waaronder de Hertenkamp valt. Bij de aanleg is de oorspronkelijke strokenverkaveling van de polder gevolgd. De plattegrond van het park is rechthoekig en omgeven door een stelsel van watergangen. Het plan van de Hertenkamp maakt deel uit van het gemeentelijke uitbreidingsplan uit 1930 en is tot stand gekomen onder leiding van de toenmalig directeur Openbare Werken, ir. J. de Booij en vermoedelijk ook de toenmalige plantsoenopzichter en ontwerper van het Wilhelminapark, O. de Vries. In 1941 schrijft de Directeur Openbare werken ir. J. de Booij aan B&W: *"De grootte der terreinen bedraagt 37 ha. Omtrent den aanleg kan worden vermeld, dat deze geheel in werkverschaffing (met rijkssubsidie) wordt uitgevoerd en dat het grootste gedeelte van den aanleg gereed is. Het bijzondere van deze plantsoenen is, dat gebruik gemaakt wordt van bestaande schilderachtig gelegen plassen met rietbegroeiing. Deze plassen zijn zooveel mogelijk gehouden in de natuurstaat waarin zij zich bevonden, zoodat de aanleg rondom die plassen zich in hoofdzaak heeft bepaald tot de betere bereikbaarstelling. Buiten het eigenlijke plasseengebied is met beplanting een nieuwen aanleg begonnen. In dien aanleg is een hertenkamp ontworpen, alsmede diverse speel-, sport- en kampeerterreinen. Een theegelegenheid Het Rieten Dak, werd tot stand gebracht. Het is de bedoeling om zoo mogelijk nog tot verdere uitbreiding der plantsoenen te geraken, aangezien gebleken is, dat zij in een dringende behoefte aan recreatie voldoen."*

Tijdens de oorlog is er zoveel oorlogsschade ontstaan, zodat zelfs de vogels, zoals de gekraagde roodstaart, verdwijnen. In 1947 en de jaren daarna (tot in de jaren '70) wordt er dan ook verder gegaan met het (her)aanplanten van 654 bomen en 16.250 heesters. Deze beplanting bestaat hoofdzakelijk uit grof houtgewas als wilgen, essen en dergelijke en dient ertoe de speelweiden met een windkering te omzomen. Zo is de groene hoofdstructuur van bosranden ontstaan en de opdeling van het park in verschillende speelweides, open ruimtes of kamers waar verschillende leeftijdsgroepen of doelgroepen een eigen plek is toebedeeld. Het terrein bestemd dagrecreatie groeit in de loop van de jaren uit tot een populaire camping. Ten tijde van aanleg wordt er niet aan gedacht dat de recreatie in dit gebied zo'n vlucht zou nemen. Het aantal overnachtingen op het kampeerterrein van de Hertenkamp groeit van 66 overnachtingen in 1954 (het eerste jaar), naar zo'n 3.000 in 1959, 5.000 in 1961, ruim 7.000 in 1966, 16.000 in 1967 tot uiteindelijk 35.000 overnachtingen in 1973. Het percentage kampeerdere dat uit de gemeente zelf afkomstig is bedraagt zo'n 50%. De kampeerfunctie, inclusief de aanleg van vaste standplaatsen en voorzieningen, zoals toiletgebouwen en dergelijke, raakt in conflict met de oorspronkelijke dagrecreatiefunctie en het openbare karakter van de Hertenkamp. De groene functie en waarden voor stille recreatie en natuurbeleving raken in de knel. Want naast alle kampeerdere bezoeken

nog eens 3.000 tot 4.000 personen op een gemiddelde zondag in de zomermaanden van 1971 het park. Uiteindelijk is dan ook besloten het kampeerterrein in 1975 te verplaatsen naar een tijdelijke voorziening in de Delftse Hout, tot de nieuw aan te leggen camping in 1980 gereed is.¹¹²

Groenaanleg

Het park is in de landschappelijke stijl aangelegd. Het rondlopende pad met zijpaden slingert langs en door bosranden, boomgroepen en gazons. Een deel van het park, tussen het gedeelte waar de Hertenkamp gesitueerd is en de Tweemolentjesvaart, is lange tijd in gebruik geweest als stadskwekerij en later door Combiwerk. De theegelegenheid Het Rieten dak is tot stand gebracht door het bestaande, niet meer als gemaal dienende onderste gedeelte van de 'Nieuwe Nootdorpse Molen' te verbouwen tot theeschenkerij. Die brandt in 1984 af. Ter plaatse er van is in 1994 een nieuw gebouw opgericht met een zelfde achzijdig grondvlak als de voormalige molenromp. De groen- en padenstructuur behorende bij de oorspronkelijke aanleg is nog goed herkenbaar in de huidige situatie. Er staan eenenzestig monumentale bomen, waaronder een divers assortiment inheemse en uitheemse soorten esdoorns, essen, bruine beuken, twee lariks, Hollandse iepen, tamme kastanjes, paardenkastanjes, lindes, zwarte berken, platanen, moeraseden en een valse christusdoorn.

In het midden van het park ligt over de gehele lengte een langwerpige vijver die als een rivier door het park stroomt. Vanaf de verschillende paden en gazons zijn er zichtlijnen over het water. In 2006 zijn de waterpartijen verbreed en doorverbonden met de watergang de Middeljeu. Deze nieuwe verbinding verbetert de doorstroming en aanvoer van water vanuit Nootdorp naar het poldergemaal van de Polder van Nootdorp aan de kade Aan 't Verlaat. De vijverpartij van de Hertenkamp heeft oorspronkelijk niet deze waterbergende en afvoerende functie. Bij het aanleggen van deze nieuwe verbinding is nadrukkelijk aandacht besteed aan de natuurvriendelijke en recreatieve inrichting. Op een aantal plaatsen in de Hertenkamp is dit zelfs versterkt. Zo is er een grondwal gerealiseerd die nestelmogelijkheden biedt aan de ijsvogel, zijn er natuurvriendelijke oevers en onderwatereilanden aangelegd en nieuwe bruggen gebouwd. De brug die de weiden van de herten verbindt, is bekleed met grond, zodat zij geen verschil merken als zij er overheen lopen. Daarnaast zijn in deze periode een aantal speelweides opgehoogd waarmee het landschappelijke glooiende karakter is versterkt. Op een van de speelweides is een paddenpoel gegraven (1998). Hoewel de recentelijke aanpassingen met veel zorg zijn uitgevoerd, en er nieuwe natuurvriendelijke oevers en eilanden zijn aangelegd met een informatiebord en een nieuwe brug over het water, verstoort ter plaatse van het 'ecoduct' een teveel aan hekwerk, het oorspronkelijke beeld op deze plek.

De zone direct langs de Tweemolentjesvaart en de Nootdorpse Plassen is een natuurgebied met bijzondere natuurwaarden gerelateerd aan het een voor dit deel van Nederland uniek stukje hoogveenvegetatie (veenmosrietland), een water, moeras en blauwgrasland milieu waar zo'n honderdzesenzestig verschillende plantensoorten voorkomen, waaronder enkele zeldzame veenmossoorten, orchideeën, veenpluis, moeraslathyrus, moeraszegge etc. In de waterkelder van het oude Gemaal is recent een voor Delft unieke broedlocatie aangetroffen van de watervleermuis, alsook een grote groep tongvarens. Deze zone inclusief de Hertenkamp zelf is een belangrijke schakel in de het ecologische netwerk en groenstructuur van de stad.

¹¹² Gemeente Archief Delft, 09.01 OWRO, archief # 29 Openbare Werken g. Kamperen, inventaris # 1388 e, Notitie over het kamperen in het Hertenkamp en de beschikbare terreinen daarvoor, 1973 en inventaris # 6427. Rapport Kamperen in Delft, van afd. Welzijn, vergunningen, water- en bodemonderzoek, met bijlagen en tekeningen, 1972-1977. (p. 264)

Sfeerbeeld van de Nootdorpsse Plassen en het Rietendak uit de periode van ontwikkeling en aanleg van de Hertenkamp. Bron: GAD

Buitencentrum Hertenkamp voor bijeenkomsten en partijen. Foto uit 1952. Bron: GAD

De Hertenkamp groeit uit tot populaire recreatie- en kampeerbesteding. Foto rond 1965. Bron: GAD

Uitgegroeide bosranden Hertenkamp. Foto 2008

Natuurgebied Twee Molentjesvaart. Foto: 2008

Natuurgebied Nootdorpsse Plassen. Foto: 2008

Doorzichten vanaf het rondlopende wandelpad. Op de voorgrond clusters van heesters en rododendron die conform de Engelse landschapsstijl zorgen voor coulissen - en diepte werking. Foto: 2008

Authentieke situatie en romantisch beeld hertenkamp. Foto: 2008

Waardestelling

Belang voor de gemeente Delft:

De Hertenkamp is van belang voor de stad, vanwege het feit dat dit het eerste grote recreatiegebied van Delft is dat conform het eerste uitbreidingsplan uit de jaren '30 met een overkoepelende visie op groen en recreatie is gerealiseerd en middels werkverschaffing (met subsidie van de rijksoverheid) tot stand is gebracht. De ontwikkeling van de Hertenkamp als volkspark, sluit aan bij de veranderende opvattingen over de functie van het groen en recreatie aan het begin van de vorige eeuw. Bijzonder daarbij is dat er aansluiting is gezocht bij de kwaliteiten en landschapsstructuur van de oude polderontginning, de Tweemolentjesvaart en de Nootdorpsse Plassen die tevens hoge natuurwaarden vertegenwoordigen. Daarnaast is middels de Tweemolentjesvaart een groenrecreatieve verbinding met de binnenstad gerealiseerd.

Ruimtelijke kwaliteit:

De Hertenkamp heeft een bijzondere groenaanleg met een grote ruimtelijke kwaliteit, vanwege de heldere landschappelijke en waterstructuur. De grote vijverpartij heeft een grote ruimtelijke en oriënterende werking doordat deze over de totale lengte van het park als een rivier door het park loopt en de verschillende delen van het park, waaronder het hertenkampgedeelte, herkenbaar maakt. Het groene raamwerk bestaande uit hoogopgaande bomen en bosschages, waaronder eenenzestig monumentale bomen, verspreid liggende golvende vormgegeven gazons en clusters van heesters (waaronder rododendrons), versterkt het romantische beeld. Hoewel de recente aanpassingen voor het vergroten van de waterbergingscapaciteit met veel zorg zijn uitgevoerd verstoort ter plaatse van de doorgegraven verbinding met nieuwe brug bij de hertenkamp zelf een teveel aan hekwerk het oorspronkelijke beeld en beleving op deze plek.

Bijzondere groenaanleg:

De Hertenkamp heeft een bijzondere groenaanleg, waarbij zowel romantisch landschappelijke stijlkenmerken als functionele ruimtes (speelweides) voor recreatief medegebruik elkaar afwisselen. De grote vijverpartij centraal in het park is in landschappelijke stijl met glooiende en gebogen lijnen vormgegeven. Het park heeft zich in de loop van de tijd kunnen ontwikkelen tot een afwisselend geheel. De rijke groenstructuur is ook voor de natuur, met name voor vogels, van grote waarde gebleken.

Gaafheid:

Ondanks het gegeven dat er in de Hertenkamp verschillende ruimtelijke ingrepen hebben plaatsgevonden, zoals de aanleg van kassen, de aanleg van een paddenpoel en de bypass van de Middeljeu, is het park van belang vanwege de nog aanwezige gaafheid van het ontwerp, te weten:

- de oorspronkelijke aanleg is nog grotendeels in tact en goed herkenbaar;
- de aanwezige waterstructuur is een belangrijk onderdeel van de oorspronkelijke parkaanleg.

Speelweides in gebruik. Foto rond 1965. Bron: GAD

Voorlichtingsbord Hertenkamp. Foto: 2008

Nieuw aangelegde paddenpoel in een van de voormalige sportvelden. Foto: 2008

Huidige situatie een van de speelweides. Foto: 2008

Nieuw ecoduct voor herten ter plaatse van doorgegraven vijverpartij. Foto: 2008

Centrale waterpartij of vijver met eilanden als natuurvriendelijke elementen toegevoegd na maken van waterverbinding met Nootdorp. Foto: 2008

Geraadpleegde bronnen

Annema, W., 'De diensten van algemeen nut', in: *De stad Delft. Cultuur en Maatschappij van 1813 tot 1914*, Stedelijk Museum Het Prinsenhof, Delft 199

Baarda, Frits, Rob van Stek, *Delft Stadswandelgids*, Babylon-De Geus, Amsterdam, 1996

Beek, Rob van, *Entente Floriade*, gemeente Delft, Delft, z.d.

Bleiswyck, D. van, *Beschrijvinge der stad Delft*, Deel II, 1667

Boekraad, Cees, e.a., *Naoorlogse architectuur en stedenbouw in Delft 1940 – 1970*, CD-rom en uitklapkaart, Hebly Theunissen architecten i.o.v. gemeente Delft, 2007

Booy jr, Ir. J. de, *Rapport betreffende het Uitbreidingsplan voor de Gemeente Delft*, Delft, 29 augustus 1930

Copijn, Jorn, *Bomen laten leven*, de Driehoek Amsterdam, z.d.

Daalen, mr. A.P.A. van, *In Holland staat een huis. Centraal Woningbeheer in Delft 1923-1993*, Woningbouwvereniging Centraal Woningbeheer, Delft

Geest, J. van en M. Provoost, 'De stadsuitleg, aarzelend begin van een ondernemende stad', in: *De stad Delft, Cultuur en Maatschappij van 1813 tot 1914*, Delft, 1992

Graaf, J.J. 'Het Klauwshofje te Delft', in: *Bijdragen voor de Geschiedenis van het Bisdom Haarlem deel 34*, G.F. Thionville, Leiden, 1912

Graswinckel, Jhr. Dr. D.P.M., *Nederlandse hofjes*, Allert de Lange, Amsterdam, 1943

Graswinckel, Jhr. Dr. D.P.M. en Jonkvrouwe M. Schorrer, *Het Hofje van Gratie te Delft. Geschiedkundig overzicht en inventaris van het archief.*, Delft 1941

Gronheid, H.E.M., 'Hofjes binnen Delft I', in: *Facetten van Delft*, Genootschap Delfia Batavorum, Rodopi, Amsterdam, 1985

Gut, Alice, John-Paul Smolders, Wim Weve, *Gezicht op gebouwd erfgoed Delft. Nota monumentenzorg en gebouwd erfgoed 2007 – 2017*, Gemeente Delft, 2007

Hilkhuijsen, Jos, Siebrand Krul, Sam Schillemans, Stijn Verbeek en Gerrit Verhoeven, *Ach Lieve tijd. 750 jaar Delft en de Delftenaren*, Waanders Uitgevers, Zwolle, 1995 – 1997

Klumper, Joke, et al, *Renovatie Wilhelminapark*, Dienst Stadsontwikkeling, Sectie Ontwerp Openbare Ruimte, Gemeente Delft, 1995

Koopmans, Botine, *Over bossen, parken en plantsoenen, Historisch groen in Den Haag*, gemeente Den Haag, 2000

Krogt, Peter van de, *Straatnamen van Delft*, Gemeentearchief Delft, 2000

Kunz, G.G., 'De strijd rondom Delft in mei 1940', in: *Facetten van Delft*, Genootschap Delfia Batavorum, Rodopi, Amsterdam, 1985

Leeuwen, H.W. van, 'Begraven op een bolwerk. De Haagpoortbegraafplaats in het Kalverbos.', in: *Zevende Jaarboek 1997*, Delfia Batavorum, Delft, 1998

Lunteren-Spanjaard, M. M. van, 'De Joodse gemeente van Delft', in *Facetten van Delft*, Genootschap Delfia Batavorum, Rodopi, Amsterdam, 1985

Lijst van monumentale bomen en houtopstand, vastgesteld door het college van burgemeester en wethouders, d.d. 25 oktober 2005

Marken, J.C. van, *Uit het fabrieksleven I*, Delft, z.j.

Marlet, A., *Fabrieksbode*, nr. 48, Delft, 1893

Meer, M.A. van der, *Wonen in het Agnetapark*, scriptie Open Universiteit, Delft, oktober 1996

Meischke, prof. dr. ir. R., dr. ing. Zantwijk, drs. P.T.E.E. Rosenberg, *Huizen in Nederland. Zeeland en Zuid-Holland.*, Vereniging Hendrik de Keyser, Amsterdam, Waanders Uitgevers, Zwolle, 1997

Mourik Pieter van, Gerard van der Veen, *From Plants to Products, Van Iterson Jr. and useful plants in de Botanical Garden of Delft University of Technology*, VSSD, Delft, 2008

N.V. Nederlandsche Gist- en spiritusfabriek Delft, *De ontwikkeling der onderneming in zestig jaren. 1870-1930*. nummer exemplaar: 3456; gedrukt door N.V. Van Markens drukkerij-vennootschap. Waarschijnlijk uitgebracht in 1930

Oldenburg-Ebbers, C.S. e.a., *Gids voor de Nederlandse Tuin- en Landschapsarchitectuur, deel west, Noord-Holland, Zuid-Holland*, Rotterdam, 1998

Provincie Zuid-Holland, *Jongere bouwkunst en stedenbouw 1800-1945, MIP, Delft deel 1*, 's Gravenhage, november 1995

RDMZ (RACM), *Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van het beschermd stadsgezicht Delft*, gemeente Delft, Zeist, 1976

RDMZ (RACM), *Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van het beschermd stadsgezicht Nieuwe Plantage gemeente Delft*, Zeist, 2005

RDMZ (RACM), *Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van het beschermd stadsgezicht TU-Wijk Delft*, Zeist, 2005

RDMZ (RACM), *Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van het beschermd stadsgezicht Agnetapark gemeente Delft*, Zeist, 2005

Smit, Josi, m.m.v. Radboud van Beekum, *J.D. Zocher jr. (1791-1870): architect en tuinarchitect*, Bonasreeks deel 40, Rotterdam, 2008

Verhoeven, Gerrit, 'Delftse hofjes; oases in de stad', in: *Delft*, 3e kwartaal, 1999

Weve, Wim, *Monumenten in Delft*, Gemeente Delft, Delft, 1996

Weve, Wim, 'Het groene Delft van de Zochers', in: *Delft*, 3e kwartaal, 1999

Weve, Wim, 'Water in de toren', in: *Delft*, voorjaar 2009

Wijnberg-Stroz, Joep, Marianka van Lunteren-Spanjaard, *Blijvers en voorbijgangers. Joden in Delft 1850-1960*, Kok Kampen, Kampen, 1998

Winsemius, J.P., *De zeven Ambachten en het Hoogheemraadschap van Delfland*, W.D. Meinema N.V., Delft, 1962

Serie Bibliografieën en oeuvrelijsten van Nederlandse architecten en stedenbouwkundigen

Colofon

Opdrachtgever

Gemeente Delft
Vakteam Monumentenzorg en Bouwkwiteit

Auteurs

Huub van 't Hart, Hanneke Kloosterman

KNNV afdeling Delfland
Postbus 133
2600 AC DELFT
email: afdelingDelfland@knnv.nl
www.knnv.nl/afdelingDelfland

De KNNV, de vereniging voor veldbiologie.
De KNNV opent je ogen en hart voor de natuur. Met elkaar komen we op voor de belangen van die natuur.

Afbeelding voorzijde

Fragment uit "Zuilengalerij Tuin Nieuwe Plantage 48", circa 1945, olieverf Elisabeth Maria (Bessy) Tutein Nolthenius (1886-1964)

Met dank aan

Begeleidingsgroep:
Botine Koopmans, Ilse Rijnveld, Margriet Panman, Rob van Beek en Diny Tubbing

Gemeente Archief Delft,
Wim Weve,
Teun van Staveren,
Museum St Joris.

Foto's, afbeeldingen en kaarten, tenzij anders vermeld, gemaakt door:
Huub van 't Hart, Hanneke Kloosterman.

Copyright: gemeente Delft, 2009
Druk: Den Haag Print
Referentie: Hart, van 't, Huub, Hanneke Kloosterman, Inventarisatie en waardestelling vooroorlogs groen in Delft, KNNV afdeling Delfland, 2009

